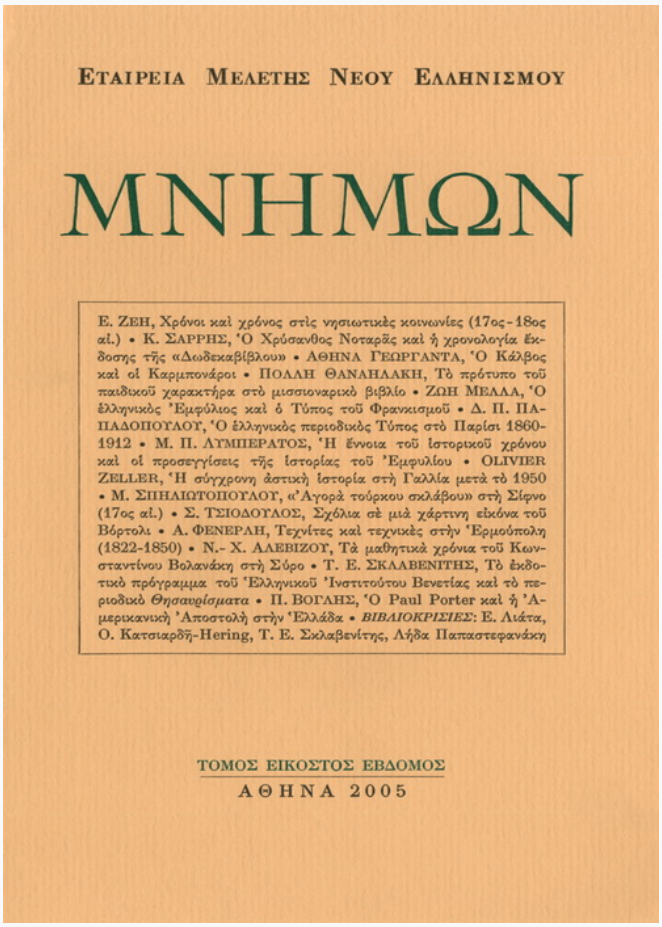
ePublishing

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
EKT
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Mnimon

Vol 27 (2005)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

Ε. ΖΕΗ, Χρόνοι καὶ χρόνος στὶς νησιωτικὲς κοινωνίες (17ος-18ος αἰ.) • Κ. ΣΑΡΡΗΣ, Ὁ Χρύσανθος Νοταρᾶς καὶ ἡ χρονολογία ἔκδοσης τῆς «Δωδεκαβίβλου» • ΑΘΗΝΑ ΓΕΩΡΓΑΝΤΑ, Ὁ Κάλβος καὶ οἱ Καρμπονάροι • ΠΟΛΛΗ ΘΑΝΑΗΛΑΚΗ, Τὸ πρότυπο τοῦ παιδικοῦ χαρακτήρα στὸ μισσιοναρικὸ βιβλίο • ΖΩΗ ΜΕΛΛΑ, Ὁ ἑλληνικὸς Ἐμφύλιος καὶ ὁ Τύπος τοῦ Φρανκισμοῦ • Δ. Π. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Ὁ ἑλληνικὸς περιοδικὸς Τύπος στὸ Παρίσι 1860-1912 • Μ. Π. ΛΥΜΠΕΡΑΤΟΣ, Ἡ ἔννοια τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου καὶ οἱ προσεγγίσεις τῆς ἱστορίας τοῦ Ἐμφυλίου • OLIVIER ZELLER, Ἡ σύγχρονη ἀστικὴ ἱστορία στὴ Γαλλία μετὰ τὸ 1950 • Μ. ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἀγορὰ τούρκου σκλάβου» στὴ Σίφνο (17ος αἰ.) • Σ. ΤΣΙΟΔΟΥΛΟΣ, Σχόλια σὲ μιὰ χάρτινη εἰκόνα τοῦ Βόρτολι • Α. ΦΕΝΕΡΛΗ, Τεχνίτες καὶ τεχνικὲς στὴν Ἑρμούπολη (1822-1850) • Ν.- Χ. ΑΛΕΒΙΖΟΥ, Τὰ μαθητικὰ χρόνια τοῦ Κωνσταντίνου Βολανάκη στὴ Σύρο • Τ. Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ, Τὸ ἐκδοτικὸ πρόγραμμα τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας καὶ τὸ περιοδικὸ *Θησαυρίσματα* • Π. ΒΟΓΛΗΣ, Ὁ Paul Porter καὶ ἡ Ἀμερικανικὴ Ἀποστολὴ στὴν Ἑλλάδα • *ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ*: Ε. Λιάτα, Ο. Κατσιαρδῆ-Hering, Τ. Ε. Σκλαβενίτης, Λήδα Παπαστεφανάκη

ΤΟΜΟΣ ΕΙΚΟΣΤΟΣ ΕΒΔΟΜΟΣ
ΑΘΗΝΑ 2005

Ο ΚΑΛΒΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΚΑΡΜΠΟΝΑΡΟΙ. ΣΥΜΒΟΛΙΚΕΣ ΛΕΞΕΙΣ ΤΩΝ ΩΔΩΝ

ΑΘΗΝΑ ΓΕΩΡΓΑΝΤΑ

doi: 10.12681/mnimon.812

To cite this article:

ΓΕΩΡΓΑΝΤΑ Α. (2005). Ο ΚΑΛΒΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΚΑΡΜΠΟΝΑΡΟΙ. ΣΥΜΒΟΛΙΚΕΣ ΛΕΞΕΙΣ ΤΩΝ ΩΔΩΝ. *Mnimon*, *27*, 55–108. https://doi.org/10.12681/mnimon.812

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 03/07/2025 07:51:09

ΑΘΗΝΑ ΓΕΩΡΓΑΝΤΑ

Ο ΚΑΛΒΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΚΑΡΜΠΟΝΑΡΟΙ
ΣΥΜΒΟΛΙΚΕΣ ΛΕΞΕΙΣ ΤΩΝ ΩΔΩΝ

Les mots savent de nous
ce que nous ignorons d'eux

René Char, «Ma feuille vineuse»

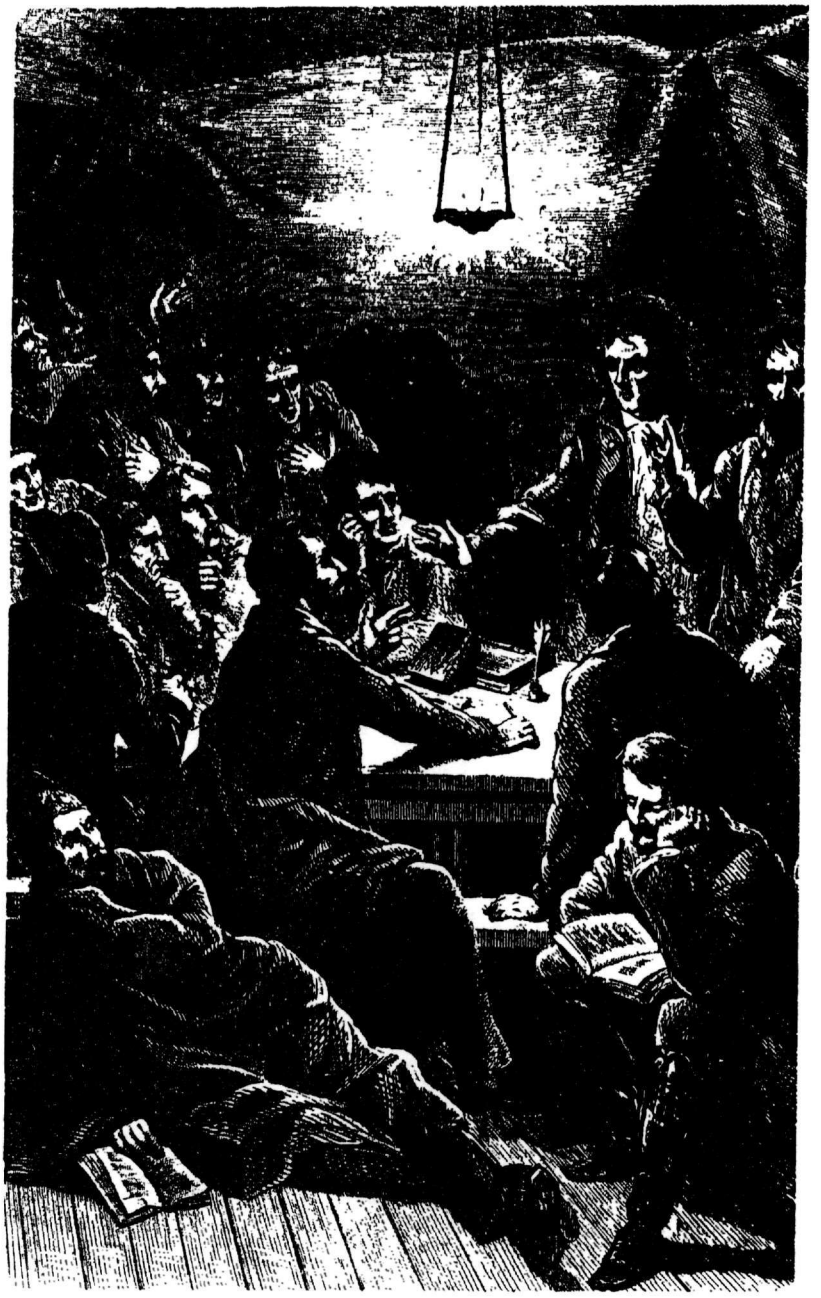
Ὁ μυστικὸς κόσμος τῶν Καρμπονάρων ἀποκαλύφθηκε στὶς καλβικὲς σπουδὲς ἑκατὸ χρόνια μετὰ τὸν θάνατο τοῦ ποιητῆ, στὴ δεκαετία μόλις τοῦ 1960. Ἀπὸ τότε διατυπώνεται συχνὰ ἡ ὑπόθεση, ὅτι πολλὲς ἰδέες τῶν Ὠδῶν ἀπηχοῦν τὸν συμβολισμὸ καὶ τὴν κατήχηση τῆς περίφημης ἐπαναστατικῆς ἑταιρείας.

Χάρη στὶς ἐπίμονες ἔρευνες τοῦ Κ. Πορφύρη, γνωρίζουμε τὴ στράτευση τοῦ Κάλβου στὴν ὀργάνωση τῶν Ἰταλῶν Καρμπονάρων καὶ τὴ συμμετοχή του στὴν ἰταλικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1820-1821.[1] Μεταγενέστεροι μελετητὲς ἔχουν προσθέσει ὁρισμένα στοιχεῖα γιὰ τὴν καρμποναρικὴ ταυτότητα τοῦ ποιητῆ καὶ γιὰ τὸ καρμποναρικὸ κέντρο τῆς Γενεύης.[2]

Ἡ μελέτη αὐτὴ παρουσιάστηκε τὸν Δεκέμβριο τοῦ 2005 στὸ σεμινάριο τῆς École des Hautes Études en Sciences Sociales (Σεμινάριο M. Aymard, G. Dertilis, G. Pécout). Εὐχαριστῶ θερμὰ τὴ Σχολὴ καὶ τοὺς Διευθυντὲς Σπουδῶν γιὰ τὴν πρόσκληση. Εὐχαριστῶ ἐπίσης τὰ μέλη τοῦ Σεμιναρίου γιὰ τὶς ἐπισημάνσεις ποὺ πρόσθεσαν στὴν ὀπτικὴ τῆς ἔρευνάς μου. Ἰδιαίτερες εὐχαριστίες ὀφείλω ἐπίσης στὸν Κωνσταντίνο Γ. Πιτσάκη, ποὺ παρακολούθησε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ αὐτὴ τὴν ἐργασία καὶ συνέβαλε σημαντικὰ στὴν ὁλοκλήρωσή της. Ὁ Στέφανος Διαλησμᾶς, ὁ Ἀλέξης Πολίτης, ὁ Τριαντάφυλλος Σκλαβενίτης καὶ τὰ μέλη τῆς συντακτικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ περιοδικοῦ *Μνήμων* ἐμπλούτισαν τὸ τελικὸ κείμενο μὲ πολλὲς πολύτιμες παρατηρήσεις. Τοὺς εὐχαριστῶ ὅλους θερμά.

1. Κ. Πορφύρης, *Ὁ Ἀνδρέας Κάλβος Καρμπονάρος*, Ἀθήνα, Θεμέλιο, [1]1975, Κέδρος, [2]1992 [στὸ ἑξῆς: Πορφύρης]. Πβ. Γ. Θ. Ζώρας, «Ὁ Κάλβος Καρμπονάρος», *Νέα Ἑστία*, 88 (Χριστούγεννα 1970: Ἀφιέρωμα στὸ Εἰκοσιένα) 137-150 καὶ Γιῶργος Ἀνδρειωμένος, «Ἡ συμμετοχὴ τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου στὰ ἐπαναστατικὰ καὶ φιλελληνικὰ κινήματα τῆς Εὐρώπης», *Τετράμηνα*, τχ. 30 (1986) 1997-2006 κυρίως. Βλ. ἐπίσης Γιῶργος Ἀνδρειωμένος, *Βιβλιογραφία Ἀνδρέα Κάλβου*, Ἀθήνα, ΕΛΙΑ, 1993 (ἰδίως τὰ λήμματα ὑπ' ἀρ. 1654, 1778, 1824, 1835, 1849).

2. Γιὰ τὸ καρμποναρικὸ κέντρο τῆς Γενεύης στὴν καλβικὴ βιβλιογραφία βλ. Bertrand Bouvier, «Calvos in Geneva», *Modern Greek Writers*, ἐπιμ. Edmund Keeley - Peter

1. Συνεδρίαση σὲ βέντιτα Κομπονάρων (Χαρακτικὸ ἐποχῆς)

Στὸν ὁρίζοντα τῆς καλβικῆς ἔρευνας ὡστόσο, παραμένει ἄγνωστη ἡ ὀργάνωση καὶ ἡ δυναμικὴ τῶν γάλλων Καρμπονάρων. Δὲν ἔχει ἐπίσης καταγραφεῖ ὁ ἔντονος γαλλοκεντρικὸς διεθνισμὸς ποὺ σφραγίζει τὴν ἐποχὴ τῶν Καρμπονάρων. Ἡ συγκρότηση καὶ ἡ ἰδεολογία τῆς ἀδελφότητας ὑπῆρξαν, σὲ μεγάλο βαθμό, προϊὸν τῆς γαλλικῆς Ἐπανάστασης καὶ τῆς ἐπαναστατικῆς ἰδεολογίας ποὺ γεννήθηκε τότε. Ἀπὸ τὰ χρόνια ἄλλωστε τῆς Ἐπανάστασης καὶ μετά, ἀναπτύχθηκε ἡ μυθολογία τῆς μυστικῆς ἑταιρείας ὡς τοῦ μοχλοῦ γιὰ τὴν πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ἐπανάσταση.[3]

Στὴν καλβικὴ βιβλιογραφία παραμένει ἐπίσης ἀδιερεύνητη ἡ σχέση τῆς καλβικῆς ποίησης μὲ τὰ μυητικὰ σύμβολα καὶ μὲ τὴν τελετουργικὴ διδασκαλία τῶν Καρμπονάρων. Ὑπάρχουν πολλὰ ἀκόμη, καὶ μεγάλα κενά, στὶς γνώσεις μας γιὰ τὴν ἐπαναστατικὴ θητεία τοῦ ποιητῆ. Τὸ πιθανότερο μάλιστα εἶναι, ὅτι τὰ ποικίλα ἄγνωστα στοιχεῖα δὲν θὰ συμπληρωθοῦν ὅλα ποτέ. Ἡ φύση, ἄλλωστε, καὶ ἡ δομὴ τῆς μυστικῆς ὀργάνωσης ἀπέκλειαν τὴν ὕπαρξη τῶν στοιχείων.

Γιὰ τὴ βιογραφία τοῦ Καρμπονάρου ποιητῆ, τὸ δυσκολότερο ἀπὸ τὰ προβλήματα συνδέεται, νομίζω, μὲ τὴ ζωή του στὴ Γενεύη. Στὴν ἐλβετικὴ πόλη, ὁ Κάλβος ἐξέδωσε τὴν πρώτη συλλογὴ τῶν Ὠδῶν του. Ἔζησε ἐκεῖ γιὰ περισσότερα ἀπὸ τρισήμισι χρόνια (1821-1824). Ὡς πρὸς τὶς ἐπαφές του μὲ τοὺς Καρμπονάρους, καὶ μὲ τοὺς πολυάριθμους συνωμότες ποὺ δροῦσαν στὴ Γενεύη, τὰ στοιχεῖα ποὺ διαθέτουμε εἶναι ἐλάχιστα. Ἐπιβεβαιώνουν ὅμως ἕνα εὔλογο συμπέρασμα. Μετὰ τὴν ἀπέλασή του ἀπὸ τὴ Φλωρεντία, τὸ στέλεχος τῆς ἰταλικῆς ἀδελφότητας δὲν ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τοὺς κόλπους τῆς ὀργάνωσης, ποὺ εἶχε σημαδέψει τὴ ζωή του τὰ ἀμέσως προηγούμενα χρόνια, ἴσως ἀπὸ τὸ 1816.[4] Μετὰ τὴ Γενεύη, ἀντίστοιχες ἐρωτήσεις καὶ ὑποθέσεις συνοδεύουν τὴ διαμονή του στὸ Παρίσι (1825-1826). Στὴ γαλλικὴ πρωτεύουσα ὅμως, ὅπως θὰ ἐξηγήσω στὴ συνέχεια, ἡ διερεύνηση τοῦ θέματος προσκρούει σὲ λιγότερα κενὰ ἢ δυσεπίλυτα προβλήματα.

Ἡ σχέση τοῦ Κάλβου μὲ τοὺς Καρμπονάρους τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Γε-

---

Bien, Princeton U/P, 1972, σ. 81-83 κυρίως. Πβ. Ἀνδρειωμένος, «Ἡ συμμετοχὴ τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου...», *ὁ.π.*, σ. 2008.

3. Γιὰ τὸν γαλλοκεντρικὸ διεθνισμὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Καρμπονάρων καὶ γιὰ τὴν εἰκόνα τῆς Γαλλίας στὸν ρόλο τοῦ παγκόσμιου ἐλευθερωτῆ ὡς τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα βλ. E. J. Hobsbawm, *Ἡ ἐποχὴ τῶν Ἐπαναστάσεων (1789-1848)*, ἑλλ. μτφρ. Μαριέτα Οἰκονομοπούλου, Ἀθήνα, ΜΙΕΤ, ²1992, σ. 176-177 [στὸ ἑξῆς: Hobsbawm]. Γιὰ τὴ μυθολογία εἰδικὰ τῆς μυστικῆς ἑταιρείας, βλ. Pierre-Arnaud Lambert, «Les justifications doctrinales et pratiques du secret: des Illuminés de Bavière à la Charbonnerie», *Le Secret*, ἐπιμ. Philippe Dujardin, Presses Universitaires de Lyon - Éditions du CNRS, 1987, σ. 135.

4. Δὲν ἀποκλείεται ἡ πιθανότητα νὰ μυήθηκε ὁ Κάλβος στὸν καρμποναρισμὸ ἤδη τὸ 1816 ἀπὸ τὸν Σίλβιο Πέλλικο, βλ. Πορφύρης, σ. 139.

νεύης ἀποτελεῖ ἀντικείμενο εὐρύτερης ἔρευνας πού πραγματοποιῶ. Στὴ σημερινὴ μελέτη θὰ καταγραφοῦν συνοπτικὰ οἱ ἀπαραίτητες ἱστορικὲς πληροφορίες καὶ τὰ μέχρι τώρα ἐρευνητικά μου πορίσματα. Θὰ ἐξεταστοῦν ἀκολούθως ὁρισμένες ἱερὲς λέξεις καὶ ἔννοιες τῆς ἐπαναστατικῆς ὀργάνωσης. Πρόκειται γιὰ λέξεις-κλειδιὰ καὶ γιὰ σύμβολα ἀναγνώρισης τῶν Καρμπονάρων. Οἱ λέξεις αὐτές, ὅπως πιστεύω, ἀκολούθησαν μιὰ νέα μυστικὴ διαδρομὴ μέσα στὴν ποίηση τῶν 'Ωδῶν. 'Απέναντι στὴν ἔλλειψη τῶν ἱστορικῶν στοιχείων, διασώθηκε ἡ μαρτυρία τοῦ ποιητικοῦ ἔργου. Μᾶς ἐπιτρέπει νὰ βαδίσουμε μὲ ἀσφάλεια.

'Ο εὐρωπαϊκὸς καρμποναρισμὸς

Μὲ τὴν ἀδελφότητα τῶν Καρμπονάρων βρισκόμαστε στὴν καρδιὰ τοῦ φιλελεύθερου καὶ ἐπαναστατικοῦ κινήματος πού φούντωσε στὴν Εὐρώπη στὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰώνα. Τοὺς πάσης φύσεως καὶ προέλευσης ἐπαναστάτες συσπείρωσε ἀκαριαῖα ἕνας κοινὸς στόχος. Μετὰ τὴν ἐπιβολὴ τῆς 'Ιερᾶς Συμμαχίας, ὅλοι πλέον οἱ ἑτερόκλητοι συνωμότες, τουλάχιστον στὰ δυτικὰ τῶν Βαλκανίων, θεωροῦσαν ὅτι πολεμοῦν ἐνάντια στὸν ἴδιο ἐχθρὸ — τοὺς ἀπολυταρχικοὺς ἡγεμόνες τῆς ἠπείρου. "Ολοι ἔβλεπαν συνεπῶς τὴν ἐπανάσταση ὡς ἐνιαῖο εὐρωπαϊκὸ φαινόμενο, παρὰ ὡς ἄθροισμα ἐθνικῶν καὶ τοπικῶν κινημάτων. 'Η κοινὴ ἀντίληψη γιὰ τὸ ἀδιάσπαστο εὐρωπαϊκὸ φαινόμενο τοὺς ὁδήγησε νὰ υἱοθετήσουν καὶ τὸν ἴδιο τύπο ἐπαναστατικῆς ὀργάνωσης — τὴ μυστικὴ ἐπαναστατικὴ ἀδελφότητα. Οἱ περισσότεροι ἐπέλεξαν τελικὰ καὶ τὴν ἴδια ἐνιαία ὀργάνωση. "Ηταν ἡ ἀδελφότητα τῶν Καλῶν 'Εξαδέλφων ἢ Καρμπονάρων. "Εγινε ἡ πιὸ γνωστὴ ἀπὸ τὶς μυστικὲς ἑταιρεῖες τῆς ἐποχῆς χάρη στὴ μαζικότητα καὶ διεθνικότητα πού ἀπέκτησε.[5]

Οἱ ἀρχὲς τῆς ὀργάνωσης ἀνάγονται σὲ ἑταιρεῖες παρελθόντων αἰώνων: στοὺς «Καλοὺς 'Εξαδέλφους 'Ανθρακεῖς» τῆς Γαλλίας («Bons Cousins Charbonniers»), στοὺς «'Ιλλουμινάτι» τῆς Βαυαρίας καὶ σὲ στοὲς τεκτονικῆς προέλευσης. 'Ο καρμποναρισμὸς ἀπέκτησε τὸν πολιτικὸ καὶ ἐπαναστατικὸ χαρακτήρα του στὴν ἰταλικὴ χερσόνησο, στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰώνα. 'Η μεταλλαγὴ συνδέεται μὲ τὰ ἐθνικὰ αἰτήματα τῶν 'Ιταλῶν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ γαλλικὴ 'Επανάσταση τοῦ 1789. Οἱ πρῶτες καρμποναρικὲς βέντιτες δημιουργήθηκαν στὴ νότια 'Ιταλία, μεταξὺ 1806 καὶ 1809. 'Απλώθηκαν ἀμέσως σὲ ὅλη τὴ χερσόνησο, καὶ πολλαπλασιάστηκαν μὲ ραγδαία ταχύτητα στὸ διάστημα 1817-1820.[6]

---

5. Βλ. Hobsbawm, σ. 169, σχετικὰ μὲ ὅλη τὴ συζήτηση γιὰ τὴ δημιουργία καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐπαναστατικῆς ἀδελφότητας.

6. Γιὰ τὰ θέματα αὐτὰ βλ. Pierre-Arnaud Lambert, *La Charbonnerie française 1821-1823. Du secret en politique*, Presses universitaires de Lyon, 1995, σ. 19, 20 κ.ἑ., 39 κ.ἑ., 49-57, 60-62 [στὸ ἑξῆς: Lambert].

Βέντιτα (ἰταλ. vendita, γαλλ. vente) ὀνομαζόταν ὁ ὀργανωτικὸς πυρήνας τῆς ἀδελ-

Μετὰ τὴν καταστολὴ τῆς ἐπανάστασης στὴν Ἰταλία, τὸ 1821, ὁ καρμποναρισμὸς ἁπλώθηκε μὲ τοὺς πολιτικοὺς φυγάδες σὲ ὁλόκληρη σχεδὸν τὴν Εὐρώπη: Ἐλβετία, Γαλλία, Γερμανία, Ἀγγλία, Δαλματία, στὰ Ἑπτάνησα καὶ στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα, μὲ ἐξακτίνωση ὡς τὴ Ρωσία.[7] Ἡ μυστικὴ ἀδελφότητα ἔγινε ἔτσι ἡ παράνομη διεθνικὴ ὀργάνωση γιὰ τὸ δημοκρατικὸ καὶ ἐπαναστατικὸ κίνημα τῆς Εὐρώπης. Ἀπορρόφησε τοὺς παλαιοὺς γιακωβίνους καὶ τοὺς πρώην βοναπαρτιστές, τοὺς μετριοπαθεῖς φιλελεύθερους, τοὺς ριζοσπάστες καὶ τοὺς ἀποφασιστικοὺς ἐπαναστάτες. Ἀπὸ ἰδεολογικὴ ἄποψη, οἱ Καρμπονάροι ἦταν στοιχεῖα ἀνομοιογενή. Ὁ συνεκτικὸς δεσμὸς τῆς ὀργάνωσης ἦταν τὸ κοινὸ μίσος γιὰ τὴν ἀπολυταρχία καὶ τὴν ἀντιδραστικὴ πολιτική.[8]

Ἡ ἐπαναστατικὴ δράση τῆς εὐρωπαϊκῆς Καρμπονερίας ἔφτασε στὸ ἀπόγειό της στὰ χρόνια 1820-1822.[9] Δὲν πρέπει νὰ περάσει ἀπαρατήρητο, ὡς πρὸς τὴν ποιητικὴ πορεία τοῦ Κάλβου, αὐτὸ τὸ χρονικὸ διάστημα τῶν εὐρωπαϊκῶν συνωμοσιῶν καὶ κινήσεων. Συμπίπτει, σχεδὸν ἐπακριβῶς, μὲ τὸ πλαίσιο προετοιμασίας γιὰ τὴ σύνθεση τῶν Ὠδῶν.

Οἱ Καρμπονάροι ἀντιπροσωπεύουν τὴ χαρακτηριστικὴ μορφὴ ἐπαναστατικοῦ ἀγώνα στὴν περίοδο μετὰ τὸ Συνέδριο τῆς Βιέννης ὡς τὴν Ἰουλιανὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1830. Στὴν Εὐρώπη τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας, τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα συντηρήθηκε χάρη στοὺς Καρμπονάρους. Ἡ ἀπώτερη ἐπιδίωξη τῆς ὀργάνωσης ἦταν νὰ βασιλεύσει στὴ γῆ ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ τυραννία νὰ ἐξαφανιστεῖ. Τὸ ὅραμα διασαλπίζεται μὲ ἀσυμβίβαστο πάθος στὴν ποίηση τοῦ Κάλβου. Τὸν ἴδιο στόχο συμμερίζονται ὅλοι οἱ φορεῖς τῆς προοδευτικῆς ἰδεολογίας στὴ διάρκεια τῆς ρομαντικῆς ἐποχῆς.[10]

Ὁ κόσμος τῶν μυστικῶν ἑταιρειῶν καὶ τῶν Καρμπονάρων, στὶς τρεῖς πρῶ-

---

φότητας. Ἦταν ἡ ὀργάνωση βάσης καὶ ἀρχικῆς ἔνταξης μὲ μικρὸ ἀριθμὸ μελῶν. Τὶς ἐπιμέρους καὶ τὶς τοπικὲς ὀργανώσεις τὶς καθοδηγοῦσαν ὑψηλότερα ὄργανα, ποὺ ὀνομάζονταν ἐπίσης βέντιτες (κεντρικές, ἐθνικές, ὑπέρτατες κ.ο.κ.). Ἡ λέξη ἦταν συμβολική. Στὴ γλώσσα τῶν δασικῶν ἐπαγγελμάτων, σήμαινε τὸ δεμάτι τῶν ξύλων ποὺ ἔχει ἑτοιμαστεῖ πρὸς πώληση. Βλ. Alan B. Spitzer, *Old Hatreds and Young Hopes. The French Carbonari against the Bourbon Restoration*, Harvard U/P, 1971, σ. 81, 93, 129-130, 233 [στὸ ἑξῆς: Spitzer]. Πβ. Πορφύρης, σ. 58.

7. Βλ. Πορφύρης, σ. 143. Σύμφωνα μὲ τὸν ἕλληνα μελετητή, ἡ ὀργάνωση διέθετε δέκα καθοδηγητικὰ κέντρα σὲ διάφορες χῶρες, ἕνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα βρισκόταν στὴν Κέρκυρα.

8. Βλ. Hobsbawm, σ. 170. Οἱ πληροφορίες γιὰ τὸ ἰδεολογικὸ καὶ πολιτικὸ ἀμάλγαμα τῆς ὀργάνωσης καταγράφονται σὲ ὅλες τὶς σχετικὲς μελέτες.

9. Βλ. ἐνδεικτικὰ Lambert, σ. 42.

10. Βλ. Hobsbawm, σ. 342, 377. Γιὰ τὴν ποίηση εἰδικὰ τῶν Ὠδῶν βλ. ἐνδεικτικὰ Σ. Α. Σωφρονίου, «Ἀνδρέας Κάλβος», *Παρνασσός*, 2 (1960) 406-409 καὶ Στέφανος Διαλησμᾶς, *Ἀνδρέας Κάλβος. Ὠδαί*, Ἀθήνα, Ἵδρυμα Κώστα καὶ Ἑλένης Οὐράνη, 1988, Εἰσαγωγή, σ. 19.

τες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰώνα, ἦταν ἕνας διεθνὴς ὑπόγειος κόσμος.[11] Γεννήθηκε καὶ ἀναπτύχθηκε μὲ ὅρους συνωμοτικούς, σὲ συνθῆκες παρανομίας, ἀκόμη καὶ σὲ καθεστὼς διωγμῶν. 'Η ἀσφάλεια τοῦ κόσμου αὐτοῦ μποροῦσε νὰ ἐξασφαλιστεῖ μόνο μὲ τὴν ἀπόλυτη μυστικότητα. 'Απαράβατη συνθήκη γιὰ τὴν ἐπιβίωση τῆς ὀργάνωσης ἀποτελοῦσε ἡ ἔλλειψη ἀποδείξεων γιὰ τὴν ὕπαρξή της.[12] Σὲ αὐτὲς τὶς προϋποθέσεις ὀφείλονταν οἱ ἀπόκρυφοι καὶ δυσνόητοι κώδικες τῶν Καρμπονάρων. Προορίζονταν ἀποκλειστικὰ γιὰ τοὺς Καλοὺς 'Εξαδέλφους. Μποροῦσαν δηλαδὴ νὰ ἀναγνωρίσουν τοὺς κώδικες μόνον ὅσοι τοὺς γνώριζαν.

'Από τοὺς ἴδιους ὅρους καθορίστηκε τὸ βασικὸ πρόβλημα ποὺ ἀντιμετωπίζει ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα στὴ μελέτη τῶν μυστικῶν ἑταιρειῶν καὶ τῆς Καρμπονερίας. Πρόκειται γιὰ τὴν οὐσιαστικὴ ἔνδεια ποὺ ὑπάρχει σὲ γραπτὲς πηγὲς καὶ ἱστορικὰ ντοκουμέντα. 'Αφετέρου, οἱ λίγες πηγὲς ποὺ διασώθηκαν πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦνται μὲ μεγάλη προσοχὴ καὶ μὲ πολλαπλὴ διασταύρωση τῶν πληροφοριῶν. Οἱ περισσότερες ἀπὸ αὐτὲς τὶς πηγὲς εἶναι, ἀπὸ τὴ φύση τους, ἐλάχιστα ἀσφαλεῖς. 'Εντάσσονται στὶς ἀκόλουθες κυρίως κατηγορίες: ἀστυνομικὲς ἀναφορές, ἀνακρίσεις καὶ ὁμολογίες ὑπόπτων, ἐπιστολὲς καὶ μεταγενέστερα ἀπομνημονεύματα τῶν συντρόφων ἢ τῶν ἀντιπάλων, καταγγελίες προδοτῶν, καθὼς καὶ δικαστικὲς καταθέσεις κατηγορουμένων οἱ ὁποῖοι ἔπρεπε νὰ ὑποστηρίξουν τὴν ἀθωότητά τους.[13]

Οἱ Καρμπονάροι ἀπέφευγαν μὲ κάθε τρόπο τὰ γραπτὰ κείμενα. 'Η μεταξύ τους ἐπικοινωνία γινόταν προφορικά, μὲ προσωπικὲς συναντήσεις ἢ μὲ μετακινούμενους πράκτορες, ποὺ ταξίδευαν στὶς διάφορες περιοχὲς τῆς Εὐρώπης. "Οταν ὑποχρεώνονταν νὰ γράψουν, τὰ κείμενά τους ἦταν συνήθως ἐξίσου σκοτεινὰ μὲ τοὺς τρόπους τῆς προφορικῆς συνεννόησης.[14] Οἱ Καλοὶ 'Εξάδελφοι εἶχαν ἐπεξεργαστεῖ ἕνα σιβυλλικὸ σύστημα μύησης, τελετουργίας καὶ ἀναγνώρισης, μὲ συνθηματικὲς λέξεις καὶ φράσεις, μὲ πλῆθος ἀκατάληπτων συμβόλων καὶ συμβολικῶν σημείων. Αὐτοὶ οἱ κρυπτογραφημένοι κώδικες περνοῦσαν ἀπα-

---

11. Arthur Lehning, *From Buonarroti to Bakunin* (Brill, 1970), γαλλ. μτφρ. Anne Krief, Παρίσι, Éditions Champs Libre, 1977, σ. 52 [στὸ ἑξῆς: Lehning]. 'Αναφέρομαι κυρίως στὴ μελέτη του «Buonarroti and His International Secret Societies», ἡ ὁποία περιλαμβάνεται στὸν τόμο (σ. 45-76, 286-295).

12. 'Η διαπίστωση ἀποτελεῖ κοινὸ τόπο τῆς βιβλιογραφίας. Βλ. ἐνδεικτικὰ Lambert, «Les justifications doctrinales et pratiques du secret...», *ὅ.π.*, σ. 153 κ.πολ.

13. Βλ. Lehning, σ. 51-52. Τὸ πρόβλημα τῆς ἔλλειψης τῶν ἱστορικῶν στοιχείων τονίζεται σὲ ὅλες τὶς μελέτες τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας.

14. 'Η πληροφορία ὅτι οἱ Καρμπονάροι ἀπέφευγαν τὰ γραπτὰ κείμενα παραδίδεται ἀπὸ τὸν δημόσιο κατήγορο στὴ δίκη τῶν τεσσάρων λοχαγῶν Καρμπονάρων, βλ. L.- A.- F. de Marchangy, *Les Carbonari dévoilés...*, Παρίσι 1822, σ. 16. Πβ. Pierre Mariel, *Les Carbonari. Idéalisme et révolution permanente*, Παρίσι, L. Danel, 1971, σ. 72-73.

ρατήρητοι ἀπὸ τοὺς μὴ μυημένους. Οἱ λέξεις καὶ οἱ χειρονομίες τῆς ἀναγνώρισης ἦταν πολὺ κοινές, ἐνῶ ἡ ὅλη διαδικασία ἀκολουθοῦσε πορεία σταδιακὴ καὶ περίπλοκη.

Τὸ τελετουργικὸ τῆς ὀργάνωσης πήγαζε ἀπὸ ἐλευθεροτεκτονικὰ πρότυπα. Οἱ περισσότεροι ἱστορικοὶ συμφωνοῦν, ὅτι ἡ ἰταλικὴ Καρμπονερία εἶχε γαλλικὲς καταβολὲς καὶ ὅτι οἱ ρίζες τοῦ καρμποναρισμοῦ μεταφυτεύτηκαν στὴν Ἰταλία ἀπὸ Γάλλους περὶ τὸ 1806. Φαίνεται ἐπίσης πολὺ πιθανὴ ἡ σχέση καταγωγῆς ἢ ἰσχυρῆς ἐπίδρασης ἀπὸ τὴν παλαιὰ συντεχνιακὴ ἑταιρεία τῶν γάλλων Ἐξαδέλφων, ποὺ εἶχε συγκροτηθεῖ γιὰ τὴν προστασία τῆς ἀνθρακοποιίας, τοὺς «Bons Cousins Charbonniers».[15]

Τὸ ἔτος 1823 ὁρίζει τὸ ὁρατὸ τέλος τῶν μυστικῶν ἐπαναστατικῶν ὀργανώσεων στὴν Εὐρώπη. Οἱ αἰτίες ὑπῆρξαν πολλές. Προκλήθηκαν διωγμοὶ καὶ ἀπελάσεις, ποὺ διέλυσαν τὶς βέντιτες τῆς Γαλλίας, τῆς Ἑλβετίας, τῆς Γερμανίας. Τὸν χρόνο ἐκεῖνο, κατὰ συνέπεια, διακόπηκαν οἱ συνωμοτικὲς δραστηριότητες τῶν Καρμπονάρων καὶ οἱ προσπάθειές τους νὰ ἀνατρέψουν τὸ καθεστὼς τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας μὲ βίαια μέσα.[16]

Τὸ ὁρατὸ τέλος δὲν σήμανε, πάντως, τὸν θάνατο καὶ τὴν ἐξαφάνιση. Οἱ περισσότερες καρμποναρικὲς ἀδελφότητες εἶχαν ἐξαρθρωθεῖ ὡς τὸ 1823. Ὁ καρμποναρισμὸς ὅμως, μὲ τὴ γενική του ἔννοια, παρέμεινε γιὰ πολλὰ χρόνια ἡ κύρια μορφὴ ἐπαναστατικῆς ὀργάνωσης. Εἶναι ἐπίσης γνωστό, ὅτι τὸ φιλελληνικὸ κίνημα ἀναπτύχθηκε στοὺς κόλπους τοῦ καρμποναρισμοῦ. Ἡ μυστικὴ ἑταιρεία ἔθεσε ἀμέσως τὸ δίκτυό της στὴν ὑπηρεσία τοῦ ἑλληνικοῦ Ἀγώνα. Σὲ ἀντάλλαγμα, ἡ ὑπόθεση τῶν Ἑλλήνων βοήθησε τὴν ὀργάνωση νὰ διατηρήσει τὴ συνοχή της.[17]

Ὁ ρομαντικὸς ψυχισμὸς ρύθμιζε τὴ ζωὴ καὶ τὴν ἐμπειρία τῆς ἀδελφότητας. Τοὺς Καρμπονάρους συναδέλφωνε ἡ κοινὴ συνείδηση, ὅτι ἀνῆκαν σὲ ἕναν ξεχωριστὸ ἀνώτερο κόσμο, μὲ μυστηριακὴ ἀτμόσφαιρα καὶ μὲ ὑψηλοὺς στόχους. Ὅλοι διατήρησαν γιὰ πάντα τὸ αἴσθημα τῆς ἀφοσίωσης σὲ ἕνα ὑψηλὸ καθῆκον καὶ τὴν περιφρόνηση γιὰ τὴ ματαιότητα τῶν ἀνθρωπίνων.[18] Τολμηροὶ νέοι, ποὺ ἐγκατέλειπαν ὅπερες, ἐσπερίδες, ἐρωτικὲς συναντήσεις καὶ συνεδριάσεις τῶν στοῶν, γιὰ νὰ τεθοῦν ἐπικεφαλῆς ἑνὸς ἀγωνιζόμενου ἔθνους, οἱ Καρ-

15. Σχετικὰ μὲ τὰ θέματα αὐτὰ βλ. Spitzer, σ. 230-232 (καὶ σημ. 60)· Hobsbawm, σ. 169· Daniel-Paul Lobreau, «La société secrète, forme marginale de la sociabilité. L'exemple des Bons Cousins Charbonniers», *Le Secret*, ἐπιμ. Philippe Dujardin, *ὅ.π.*, σ. 135, 142-143, 148, 152· Lambert, σ. 13, 39, 49-61, 99, 109-110, 114-115 κ.πολ. Γιὰ τὴ γαλλικὴ προέλευση τῆς ἀδελφότητας βλ. ἐπίσης J. B. J. I. Ph. Regnault-Warin, *Les Carbonari, ou le livre de sang*, Παρίσι 1820, σ. I, III. Πβ. Πορφύρης, σ. 55-57.

16. Βλ. Lehning, σ. 63-64.

17. Γιὰ τὰ θέματα αὐτὰ βλ. Hobsbawm, σ. 170-171. Πβ. σ. 203-206.

18. Βλ. Lambert, σ. 115.

μπονάροι διαμόρφωσαν τὸ ἀρχέτυπο τοῦ ρομαντικοῦ ἐπαναστάτη. Εἶναι τὸ πρότυπο ποὺ καθιέρωσε ὁ Μπάιρον μὲ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του.[19]

Ὁ μεγάλος ρομαντικός, καὶ ἀδιαφιλονίκητος ἡγέτης τῆς σύγχρονης εὐρωπαϊκῆς ποίησης, εἶχε ἐπίσης διατελέσει στέλεχος τῆς ἰταλικῆς Καρμπονερίας. Εἶχε καὶ ἐκεῖνος συμμετάσχει στὴν ἰταλικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1820-1821. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι, τὴν ἴδια ἀκριβῶς ἐποχὴ ποὺ ὁ Κάλβος δραστηριοποιεῖται στὴν ἀδελφότητα τῆς Φλωρεντίας, ὁ Μπάιρον ἀνήκει στὴν ὀργάνωση τῆς γειτονικῆς Ραβέννας. Δὲν πρόκειται γιὰ ἱστορικὴ σύμπτωση, ἀλλὰ γιὰ τὴν ὑπόγεια δυναμικὴ τῆς δεκαετίας μετὰ τὸ Βατερλώ. Ἡ κοινὴ διαδρομὴ τῶν ποιητῶν ὁδηγεῖ ἀπευθείας στὸν πυρήνα τοῦ ἐπαναστατικοῦ ρομαντισμοῦ.[20]

Ὁ Κάλβος καὶ οἱ γάλλοι Καρμπονάροι

Στὶς μελέτες γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ εὐρωπαϊκοῦ καρμπονταρισμοῦ ὡς τὸ κρίσιμο ἔτος 1823, στοιχειοθετεῖται μὲ σαφήνεια ὁ δυναμισμὸς τῆς πρώτης γαλλικῆς Καρμπονερίας. Μετὰ τὴ διάλυση τῶν ἰταλῶν Καρμπονάρων, ἡ Γαλλία καὶ τὸ Παρίσι ἀναδείχθηκαν σὲ ἕνα ἀπὸ τὰ μαχητικότερα κέντρα τοῦ κινήματος. Εἶναι μάλιστα πιθανὸν ὅτι, σὲ ἐκεῖνο τὸ διάστημα 1821-1823, τὸ ἀνώτατο διοικητικὸ ὄργανο τῆς ἀδελφότητας εἶχε τὴν ἕδρα του στὸ Παρίσι.[21] Ὁ δεύτερος ἰσχυρὸς πόλος τοῦ κινήματος στὰ ἴδια χρόνια βρισκόταν στὴ Γενεύη, ὅπως θὰ δοῦμε λίγο ἀργότερα. Σὲ αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ καρμπονταρικὸ κέντρο «Παρίσι - Γενεύη» ζεῖ καὶ κυκλοφορεῖ ὁ ποιητὴς τῶν Ὠδῶν, σὲ χρόνια ποὺ ὑπῆρξαν πολὺ ἀποφασιστικὰ γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ κινήματος.

Τὸ πεδίο τῶν γάλλων Καρμπονάρων ὑποδείχθηκε στὴν ἔρευνά μου μὲ τὴ λεπτομερειακὴ ἐξέταση τῆς *Λύρας* καὶ τῆς πορείας ποὺ ἡ ἔκδοση διέγραψε ἀπὸ τὴ Γενεύη πρὸς τὸ Παρίσι. Ὁ Κάλβος θὰ ἐγκατασταθεῖ στὸ Παρίσι τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1825. Ὡστόσο, ἀπὸ τὸν προηγούμενο τουλάχιστον χρόνο, φαίνεται ὅτι διέθετε κύκλωμα διασυνδέσεων μὲ τὴ γαλλικὴ πρωτεύουσα. Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα αὐτό, τὴν ἐρευνητικὴ προσοχὴ πρέπει νὰ προσελκύσει ἡ ὑποδοχὴ ποὺ γνώρισε ἡ πρώτη συλλογὴ τῶν Ὠδῶν στὴ Γαλλία. Ἀναφέρω συνοπτικὰ τὰ σχετικὰ στοιχεῖα.

Ἡ Λύρα ἐκδόθηκε στὴ Γενεύη τὸν Ἰούνιο τοῦ 1824. Ταυτόχρονα μάλιστα,

---

19. Βλ. Hobsbawm, σ. 377-378.

20. Γιὰ τὴ σχέση τοῦ βρετανοῦ ρομαντικοῦ μὲ τοὺς Καρμπονάρους καὶ γιὰ τὴν κοινὴ διαδρομὴ τοῦ Μπάιρον καὶ τοῦ Κάλβου βλ. τὴ μελέτη μου «Βυρωνισμός. Ὁ Κάλβος, ὁ Σολωμὸς καὶ ἡ κρίσιμη δεκαετία 1815-1824», *Νέα Ἑστία*, 157, τχ. 1777 (Ἀπρίλιος 2005) 621-624, 644-646.

21. Τὸ ἀνώτατο διοικητικὸ ὄργανο τοῦ κινήματος (Madre Vendita) εἶχε τὴν ἕδρα του στὸ Παρίσι ἀπὸ τὸ 1821 καὶ μετά, σύμφωνα μὲ τὸν Πορφύρη, σ. 144. Ἡ πληροφορία ὡστόσο δὲν διατυπώνεται μὲ βεβαιότητα στὴν ξενόγλωσση βιβλιογραφία.

ἡ ἑλληνικὴ ἔκδοση ἐμφανίστηκε καὶ στὸ Παρίσι. Οἱ κάτοικοι δηλαδὴ τῆς γαλλικῆς πρωτεύουσας, ἤδη ἀπὸ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1824, μποροῦσαν νὰ ἀποκτήσουν ἀντίτυπο τῆς συλλογῆς. Ἂς προσέξουμε ὅτι, στὸ γαλλικὸ ἐξώφυλλο τῆς *Λύρας*, ἀναγράφονται τὰ ὀνόματα δύο βιβλιοπωλείων. Τὸ πρῶτο βιβλιοπωλεῖο βρισκόταν στὸ Παρίσι καὶ τὸ δεύτερο στὴ Γενεύη: «À Paris, chez Lecointe et Durey, Libraires, et À Genéve, chez AB.M Cherbuliez, Libraire».[22]

Ἀμέσως μετά, μὲ ταχύτητα πρωτοφανὴ γιὰ τὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς, ἡ συλλογὴ τοῦ ἄγνωστου ἕλληνα ποιητῆ μεταφράστηκε στὰ γαλλικά. Ὁ μεταφραστὴς Στανισλὰς Ζυλιὲν ἦταν ἀπὸ τὸ 1821 καθηγητὴς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ λογοτεχνίας στὸ περιώνυμο Collège de France. Ἡ γαλλικὴ μετάφραση τῆς *Λύρας* ἐκδόθηκε στὸ Παρίσι στὸ τέλος Ὀκτωβρίου τοῦ 1824, τέσσερις μόλις μῆνες μετὰ τὴν ἑλληνικὴ ἔκδοση τῆς Γενεύης.[23]

Τὸν Νοέμβριο τοῦ 1824 δημοσιεύτηκαν γιὰ τὴ γαλλικὴ μετάφραση τῆς *Λύρας* οἱ δύο πρῶτες βιβλιοκρισίες ποὺ μᾶς εἶναι γνωστές. Πρόκειται γιὰ τὰ ἐκτενὴ ἐγκωμιαστικὰ ἄρθρα τῆς ἐφημερίδας *Le Globe* (τ. 1, ἀρ. 32, 20 Νοεμβρίου 1824, σ. 142) καὶ τοῦ περιοδικοῦ *Revue encyclopédique* (τ. 24, ἀρ. 71, Νοέμβριος 1824, σ. 477-479). Γνωρίζουμε ἐπίσης, ὅτι ὁ Κάλβος εἶχε ἰσχυροὺς δεσμοὺς μὲ τὰ δύο αὐτὰ παρισινὰ ἔντυπα, ὄργανα τοῦ φιλελευθερισμοῦ καὶ τοῦ φιλελληνισμοῦ. Πρέπει ὅμως νὰ προστεθεῖ μία σημαντικότατη πληροφορία, ποὺ δὲν ἔχει ἀξιοποιηθεῖ στὴν καλβικὴ ἔρευνα. Τὸ *Globe* ὑπῆρξε τὸ ὄργανο τῶν γάλλων Καρμπονάρων.[24]

---

22. Βλ. τὰ πανομοιότυπα τοῦ ἐσωφύλλου καὶ τοῦ ἐξωφύλλου στὸ Γ. Θ. Ζώρας, *Κάλβου: Ὠδαί*, Σπουδαστήριον Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, 1962, σ. 19. Πβ. Γιάννης Δάλλας (ἐπιμ.), *Ἀνδρέας Κάλβος. Ὠδαί*, Ἀθήνα, Ὠκεανίδα 1997, σ. 47.

23. Ἡ ἑλληνικὴ ἔκδοση τῆς *Λύρας* ἀναγγέλθηκε στὴν *Ἐφημερίδα* τῆς Λωζάνης στὴ διάρκεια τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1824 (ἀνακοίνωση τῆς Michelle Bouvier-Bron στὸ Συμπόσιο Κάλβου, Γενεύη 1992, ὅπως παρατίθεται στὸ Γιάννης Δάλλας, *Ἡ ποιητικὴ τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου*, Ἀθήνα, Συνέχεια, 1994, σ. 74, σημ. 8). Ἡ ἔκδοση τῆς γαλλικῆς μετάφρασης ἀναγγέλθηκε στὸ περιοδικὸ ἔντυπο *Bibliographie de la France*, τχ. 43 (Σάββατο 23 Ὀκτωβρίου 1824) ἀρ. 5376. Παρουσίασα τὸ στοιχεῖο στὴ μελέτη μου «Βυρωνισμός...», ὅ.π., σ. 611 καὶ σημ. 2. Γιὰ τὸν Στανισλὰς Ζυλιὲν βλ. τὴ μελέτη μου «Ἡ ἀνακρεόντεια εἰσαγωγὴ τῆς ὠδῆς "Εἰς Ψαρά"», *Θέματα λογοτεχνίας*, τχ. 4 (Νοέμβριος 1996 - Φεβρουάριος 1997) 165-166. Βλ. ἐπίσης Χρύσα Προκοπάκη, «Ἡ μετάφραση τοῦ Stanislas Julien» στὸν τόμο *Ὁ Ὕμνος εἰς τὴν Ἐλευθερίαν καὶ οἱ ξενόγλωσσες μεταφράσεις του*, ἐπιμ. Κατερίνα Τικτοπούλου, Θεσσαλονίκη, Κέντρο Ἑλληνικῆς Γλώσσας, 1998, σ. 71-72.

24. Βλ. κυρίως Jean-Jacques Goblot, *La jeune France libérale. «Le Globe» et son groupe littéraire*, Παρίσι, Plon, 1995, σ. 28, 31-32, 357 [στὸ ἑξῆς: Goblot]. Πβ. René Bray, *Chronologie du romantisme*, Παρίσι, Nizet, [1]1963, [2]1971, σ. 126· Spitzer, σ. 265 καὶ Ἑλένη Καρατζᾶ, «Τὸ παρισινὸ περιοδικὸ *Le Globe* καὶ ἡ ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση», *Mélanges offerts à Octave et Melpo Merlier*, τ. 1, Ἀθήνα 1956, σ. 56 [στὸ ἑξῆς: Καρατζᾶ].

'Η βιβλιοκρισία τοῦ *Globe* γιὰ τὸν Κάλβο συμβάλλει ἕνα ἀξιοσπούδαστο τεκμήριο. Ἂς προστεθεῖ μία ἀκόμη πληροφορία ποὺ ἔχει ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ θέμα μας. Δέκα μέρες μετὰ τὴν κριτικὴ γιὰ τὴ *Λύρα*, δημοσιεύτηκε στὸ *Globe* ἕνα συγκινητικὸ ἄρθρο τοῦ Σταντὰλ γιὰ τὸν ἄτυχο ἰταλὸ Καρμπονάρο Σίλβιο Πέλλικο, τὸν παλαιὸ γνώριμο τοῦ Κάλβου.[25]

'Η βιβλιοκρισία γιὰ τὴ γαλλικὴ μετάφραση τῆς *Λύρας* προέρχεται ἐπίσης ἀπὸ διακεκριμένη προσωπικότητα τῶν γαλλικῶν γραμμάτων. Τὸ ἄρθρο φέρει τὴν ὑπογραφὴ «A** de l'Académie Française». 'Αποδίδεται στὸν Abel-François Villemain, λόγιο μὲ μεγάλη ἀκτινοβολία στὴν τότε γαλλικὴ κοινωνία. Κριτικὸς καὶ ἱστορικὸς τῆς λογοτεχνίας, ὁ Βιλμαὶν ἦταν ἀπὸ τὸ 1816 καθηγητὴς στὴ Σορβόννη. 'Επισήμαινε στὸ ἄρθρο του τὴ συγγένεια τῆς καλβικῆς γλώσσας μὲ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ καὶ μὲ τὴ γλώσσα τῆς λόγιας παράδοσης. Πρόκειται γιὰ τὴ μοναδικὴ συνεργασία του μὲ τὸ *Globe*, σύμφωνα μὲ τὸν σύγχρονο μελετητὴ τῆς ἐφημερίδας.[26] 'Ο Βιλμαὶν στὴν κριτική του, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ὅσα ἐπαινετικὰ ἔγραφε γιὰ τὴν ποίηση τοῦ Κάλβου, ὑπογράμμιζε καὶ τὴν τυπογραφικὴ καλαισθησία τῆς ἔκδοσης. 'Η τυπογραφικὴ ἀρτιότητα, ὅπως μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸν Βιλμαίν, ἀποκλείει τὸ ἐνδεχόμενο τῆς πρόχειρης ἢ τῆς βιαστικῆς ἔκδοσης.[27]

'Η τιμὴ ἦταν μεγάλη γιὰ ἕναν νέο καὶ ἄγνωστο ποιητή, ἐγκατεστημένο στὴ Γενεύη: Ταυτόχρονη ἐμφάνιση τῆς συλλογῆς του στὴ Γενεύη καὶ στὸ Παρίσι, ταυτόχρονη σχεδὸν μετάφραση στὰ γαλλικά, τυπογραφικὴ φροντίδα γιὰ τὴν ἔκδοση, ἄμεση καὶ σχεδὸν ὁλοσέλιδη βιβλιοκρισία ἀπὸ τὸν γάλλο ἀκαδημαϊκὸ Βιλμαίν, τὸν ἐπιφανὴ καθηγητὴ τῆς Σορβόννης.

'Η ἐξαίρετη αὐτὴ προβολὴ στὸ *Globe* δὲν μπορεῖ νὰ ἑρμηνευτεῖ, ὅπως πιστεύω, μὲ τὸ δεδομένο ἐνδιαφέρον τῆς ἐφημερίδας γιὰ τὴν 'Ελλάδα τῆς 'Επανάστασης καὶ γιὰ τὰ ἑλληνικὰ θέματα. 'Αξίζει νὰ ἐπισημανθεῖ σχετικὰ ἕνα ἀκόμη ἀξιοπρόσεκτο ζήτημα. 'Ενῶ ἡ συλλογὴ τῆς *Λύρας* παρουσιάστηκε ἀμέσως στὸ *Globe*, καὶ δὴ μὲ τὴ συνεργασία τοῦ Βιλμαίν, ἡ ἔκδοση τοῦ σολωμικοῦ *Ὕμνου* ἀμέσως μετά, στὸ τέλος τοῦ Δεκεμβρίου 1824, ἀγνοήθηκε ἐντελῶς ἀπὸ τοὺς συντάκτες τῆς ἐφημερίδας. Τὸ *Globe* δημοσίευσε μάλιστα βιβλιοκρισία γιὰ τὸν δεύτερο τόμο τῆς συλλογῆς Φωριέλ, ὅπου πρωτοεκδόθηκε ὁ *Ὕμνος*.

---

25. *Le Globe* (ἀνατύπωση: Slatkine Reprints, Γενεύη 1974), τ. 1, ἀρ. 36 (30 Νοεμβρίου 1824) 161-162. Βλ. ἀναλυτικότερα τὴ μελέτη μου «Βυρωνισμός...», ὅ.π., σ. 629-630.

26. Βλ. σχετικὰ Goblot, σ. 583 (αὐτ., γιὰ τὴν ταύτιση τῆς βιβλιοκρισίας). Πβ. Μάριο Βίττι, *'Ο Κάλβος καὶ ἡ ἐποχή του*, 'Αθήνα, Στιγμή, 1995, σ. 83, 118-119.

27. Σχετικὰ μὲ τὴν τυπογραφικὴ καλαισθησία τῆς ἔκδοσης καὶ γιὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Βιλμαὶν βλ. *Le Globe*, τ. 1, ἀρ. 32 (20.11.1824) 142: «ce petit recueil, très bien imprimé».

Ὡστόσο, ἡ ὕπαρξη τοῦ ἄλλου ζακύνθιου ποιητῆ οὐδέποτε μνημονεύτηκε στὶς σελίδες τῆς ἐφημερίδας.[28]

Οὔτε εἶχαν οἱ μεταφραστικὲς καὶ ἐκδοτικὲς προσπάθειες τοῦ Σολωμοῦ τὴν ἴδια ἐπιτυχία ἢ ἀνάλογη ταχύτητα μὲ ἐκεῖνες τοῦ Κάλβου. Εἶναι γνωστό, ὅτι ἡ ἔκδοση καὶ ἡ μετάφραση τοῦ *Ὕμνου* συνάντησαν πολλὲς δυσκολίες, παρὰ τοὺς τόσους πολλοὺς καὶ ἰσχυροὺς μεσολαβητὲς ποὺ ἐπιστρατεύτηκαν: Σπυρίδων Τρικούπης, Ἀνδρέας Λουριώτης, Πιέτρο Γκάμπα, Πουκβίλ. Τελικά, τὸ χειρόγραφο τοῦ σολωμικοῦ ποιήματος στάλθηκε ἀπροειδοποίητα ἀπὸ τὸν Λουριώτη στὸ Παρίσι, γιὰ νὰ συμπεριληφθεῖ ἐσπευσμένα στὸν δεύτερο τόμο τῆς συλλογῆς Φωριέλ.[29] Ἡ μόνη μάλιστα δυνατότητα ποὺ προέκυψε γιὰ τὴ γαλλικὴ μετάφραση τοῦ *Ὕμνου* πρέπει μάλλον νὰ ἀποδοθεῖ στὸν Κάλβο. Ἦταν ὁ Στανισλὰς Ζυλιέν, ποὺ ὁλοκλήρωνε, τότε περίπου, τὴ μετάφραση τῆς καλβικῆς *Λύρας*.[30]

Ἡ ταυτόχρονη σχεδὸν παρουσίαση τοῦ Κάλβου καὶ τοῦ Σολωμοῦ στὸ Παρίσι, μὲ χρονικὴ ἀπόσταση δύο μηνῶν — καὶ μὲ τὸν ἴδιο μεταφραστὴ πρὸς τὰ γαλλικά, εἶναι δυνατὸν νὰ ὀφείλεται σὲ ἱστορικὴ σύμπτωση; Τὸ ἐρώτημα δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς ἀπασχολήσει στὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς μελέτης. Ἂς συγκρατήσουμε, πάντως, ὅτι ἡ ἐντυπωσιακὴ ἐκείνη σύμπτωση πέρασε ἀπαρατήρητη ἀπὸ τοὺς φιλέλληνες Καρμπονάρους τοῦ *Globe*.

Αὐτὰ ἦταν τὰ δεδομένα καὶ τὰ κεντρικὰ ἐρωτήματα ποὺ προσανατόλισαν τὸ ἐνδιαφέρον μου στὸν ἄγνωστο κόσμο τῶν γάλλων Καρμπονάρων. Τὸ *Globe* ἔδειχνε νὰ εἶναι ἡ ὁρατὴ κορυφὴ ἑνὸς ὑπόγειου κρυμμένου πλέγματος. Πρὶν φθάσουμε ὅμως στὴ συζήτηση γιὰ τὴν παρισινὴ ἐφημερίδα, χρειάζεται νὰ παρουσιαστεῖ σύντομα ἡ ἱστορία τῆς πρώτης γαλλικῆς Καρμπονερίας. Τὸ *Globe* ἱδρύθηκε μετὰ τὴ διάλυση ἐκείνης τῆς ὀργάνωσης.

---

28. Ἡ βιβλιοκρισία τοῦ *Globe* γιὰ τὸν δεύτερο τόμο τῆς συλλογῆς Φωριὲλ δημοσιεύτηκε στὶς 19 Φεβρουαρίου 1825 (τ. 1, ἀρ. 71, σ. 345-346). Γιὰ τὴν παρουσίαση τοῦ πρώτου τόμου πβ. ἀρ. 23 (30 Ὀκτωβρίου 1824) 91. Ὡς πρὸς τὴν ἀπουσία ἀναφορῶν στὸν Σολωμὸ βλ. ἐπίσης Καρατζᾶ, σ. 81 («Πίνακας ὀνομάτων»).

29. Γιὰ τὴν ἀποστολὴ τοῦ σολωμικοῦ χειρογράφου στὸ Παρίσι καὶ γιὰ τὴν ἐνσωμάτωση τοῦ *Ὕμνου* στὴ συλλογὴ Φωριὲλ βλ. Λουκία Δρούλια, «Γύρω στὶς πρῶτες σολωμικὲς ἐκδόσεις καὶ μεταφράσεις», *Μνημόσυνον Σοφίας Ἀντωνιάδη*, Βενετία 1974, σ. 392-393, πβ. σ. 385, 389. Βλ. ἐπίσης Ἀλέξης Πολίτης, *Ἡ ἀνακάλυψη τῶν ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν*, Ἀθήνα, Θεμέλιο 1984, σ. 282 (σημ. 28), 365. Σχετικὰ μὲ τοὺς ἰσχυροὺς μεσολαβητὲς ποὺ ἐπιστρατεύτηκαν γιὰ τὴν ἔκδοση του *Ὕμνου* βλ. Δρούλια, «Γύρω στὶς πρῶτες...», *ὅ.π.*, σ. 382-383, 387, 389-390, 393. Βλ. ἐπίσης τὴ μελέτη μου «Βυρωνισμός...», *ὅ.π.*, σ. 649-653.

30. Ὁ κοινὸς μεταφραστὴς τοῦ Κάλβου καὶ τοῦ Σολωμοῦ πρὸς τὰ γαλλικά, καθὼς καὶ οἱ συντονισμένες ἐκδόσεις τῶν δύο ποιητῶν μας στὸ Παρίσι, ἀποτελοῦν θέμα ποὺ σκοπεύω νὰ παρουσιάσω σὲ προσεχὴ μελέτη μου.

'Η πρώτη γαλλική Καρμπονερία (1821-1823)

'Η πρώτη καρμποναρική ἀδελφότητα τῆς Γαλλίας ἱδρύθηκε στὸ Παρίσι τὸ 1821, κατὰ πάσα πιθανότητα τὸν Μάιο. 'Ιδρύθηκε ἀμέσως μετὰ τὴν καταστολὴ τῆς ἐπανάστασης στὴν 'Ιταλία καὶ τὴν ἐπάνοδο ἀπὸ τὴ Νάπολη δύο ἐξόριστων γάλλων ἐπαναστατῶν. Οἱ δύο Γάλλοι μετέφεραν στὴν πατρίδα τους τὶς ἰδέες, τὰ σύμβολα, καθὼς καὶ τὸ καταστατικὸ τῶν ἰταλῶν Καρμπονάρων.[31]

'Η παρισινὴ ἀδελφότητα κέρδισε ταχύτατα μεγάλη φήμη χάρη στὴν ἔντονη συνωμοτικὴ δράση ποὺ ἀνέπτυξε. 'Ο καρμποναρισμὸς ἁπλώθηκε ἀκολούθως στὴν ὑπόλοιπη χώρα, ἀπορροφώντας καὶ τὶς προγενέστερες μυστικὲς ἑταιρεῖες ποὺ ὑπῆρχαν στὴ Γαλλία. Συνένωσε στὶς τάξεις του τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ φιλελεύθερου πνεύματος, τοὺς βοναπαρτιστὲς καὶ τοὺς ἀντιπάλους τῶν Βουρβόνων, καθὼς καὶ τὶς στοὲς τῶν ἐλευθεροτεκτόνων. 'Η πρώτη ἐκείνη ὀργάνωση τῶν γάλλων Καρμπονάρων ἔφτασε νὰ ἀριθμεῖ 30.000 ἢ καὶ 50.000 μέλη. Εἶχε σύντομη διάρκεια ζωῆς, ἔγινε ὡστόσο ὁ κύριος πόλος ἀντίστασης στὸ καθεστὼς τοῦ Λουδοβίκου ΙΗ'.[32]

'Η γαλλικὴ Καρμπονερία γεννήθηκε καὶ ἐπηρεάστηκε σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τὴν ἰταλική. Ταυτόχρονα, οἱ γάλλοι Καρμπονάροι θεωρεῖται ὅτι ἐπέφεραν σημαίνουσες ἀλλαγὲς στὸ καταστατικό, στὶς ἀρχὲς καὶ στὰ μυητικὰ στοιχεῖα τῆς ὀργάνωσης. 'Απλοποίησαν τὶς τελετουργίες τῆς ἰταλικῆς ἀδελφότητας, περιόρισαν τὰ θρησκευτικά της σύμβολα καὶ ἔδωσαν διεθνιστικότερο προσανατολισμὸ στὴν ὀργάνωση τῆς Γαλλίας.[33]

'Η εἰσβολὴ τῶν γαλλικῶν στρατευμάτων στὴν 'Ισπανία, τὸν 'Απρίλιο τοῦ 1823, στάθηκε ἡ αἰτία γιὰ τὴ διάλυση τῆς ὀργάνωσης. Οἱ γάλλοι Καρμπονάροι προσπάθησαν νὰ ἐμποδίσουν τὴν εἰσβολή, ἀλλὰ ἀπέτυχαν. 'Από νωρίτερα πάντως, ἐσωτερικὲς διαφωνίες καὶ ποικίλα προβλήματα εἶχαν ἤδη προκαλέσει ἰδεολογικὴ κρίση στὴν ὀργάνωση, κυρίως στὴν ἀδελφότητα τοῦ Παρισιοῦ. Τὰ προβλήματα ὀφείλονταν στὴν ἀποτυχία τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων, στὴν ἀπουσία ἐνιαίας πολιτικῆς ἄποψης, σὲ προδοσίες, διείσδυση πρακτόρων κλπ.[34]

Τὸ τραγικότερο περιστατικὸ συνέβη τὸ 1822. Τὸν χρόνο ἐκεῖνο συνελή-

---

31. Οἱ πληροφορίες σὲ ὅλες τὶς μελέτες τῆς βιβλιογραφίας. Βλ. François-André Isambert, *De la Charbonnerie au Saint-Simonisme. Étude sur la jeunesse de Buchez*, Παρίσι, Les éditions de Minuit, 1966, σ. 87-88 [στὸ ἑξῆς: Isambert]. Βλ. ἐπίσης Spitzer, σ. 230-232 καὶ Lambert, σ. 95-96. Θεωρεῖται πιθανόν, ὅτι πρὶν ἀκόμη ἀπὸ τὴν ἵδρυση τῆς παρισινῆς ἀδελφότητας, ἰταλοὶ Καρμπονάροι εἶχαν προλάβει νὰ δημιουργήσουν κάποιες βέντιτες στὴ νότια Γαλλία (Spitzer, σ. 232 καὶ Lambert, σ. 63).

32. Βλ. Lambert, σ. 95-96, 100. Σύμφωνα μὲ τὸν Spitzer, σ. 241, τὸ δίκτυο τῆς ὀργάνωσης ὑπολογίζεται, στὶς ἀρχὲς τοῦ 1822, σὲ περίπου 50.000 μέλη.

33. Βλ. Isambert, σ. 97-103 κυρίως. Πβ. Spitzer, σ. 230, 233-234.

34. Βλ. Lambert, σ. 95, 102-106.

φθησαν καὶ καταδικάστηκαν σὲ θάνατο τέσσερις λοχαγοὶ Καρμπονάροι, ποὺ κρίθηκαν ἔνοχοι συνωμοσίας (ὑπόθεση La Rochelle). Ἡ δίκη καὶ ἡ ἐκτέλεση τῶν τεσσάρων λοχαγῶν, τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1822, συγκλόνισαν τὴ Γαλλία καὶ προσέδωσαν στὸ ζήτημα θρυλικὲς διαστάσεις. Ἀπὸ τότε καὶ ὡς τὶς μέρες μας, τὸ καρμποναρικὸ δράμα τοῦ 1822 προσφέρει συνεχῶς θέμα ἔμπνευσης γιὰ τὴν πεζογραφία καὶ τὴ λαϊκὴ ἱστοριογραφία, γιὰ τὸ θέατρο καὶ τὸν κινηματογράφο τῆς Γαλλίας.[35]

Ἀπὸ τὰ φημισμένα μέλη τῆς πρώτης γαλλικῆς Καρμπονερίας πρέπει νὰ σημειωθοῦν τρία ὀνόματα, ποὺ συνδέονται στενὰ μὲ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία καὶ ἱστορία: ὁ Βερανζέρος, ὁ Φαβιέρος καὶ ὁ στρατηγὸς Λαφαγιέτ. Τὸ ἐμβατήριο τῶν γάλλων Καρμπονάρων ἦταν ἕνα τραγούδι τοῦ Βερανζέρου. Ὁ Λαφαγιέτ, ὡς γνωστόν, ὑπῆρξε τὸ ἱστορικὸ πρόσωπο στὸ ὁποῖο ἀφιέρωσε ὁ Κάλβος τὴν παρισινὴ συλλογὴ τῶν *Νέων Ὠδῶν* μὲ τὴν εἰσαγωγική του ἐπιστολή («Au Général Lafayette»). Ἀφοσιωμένος Καρμπονάρος, ὁ διάσημος μαρκήσιος ἦταν ἀρχηγὸς καὶ ὑπεύθυνος γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς ἀνατολικῆς Γαλλίας. Ἡ δύναμη τῆς ἀδελφότητας στὴν περιοχὴ ἦταν μεγάλη, γεγονὸς ποὺ ἀποδίδεται σὲ δύο κυρίως χαρακτηριστικά. Οἱ πόλεις τῆς ἀνατολικῆς Γαλλίας εἶχαν βιομηχανικὴ παράδοση, καθὼς καὶ ὑψηλὸ ἀριθμὸ στρατιωτικοῦ πληθυσμοῦ.[36]

Général, c'est pour la même cause que nous combattons. Στὴν ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Λαφαγιέτ, μὲ τὴν ὁποία προλογίζει τὸ 1826 τὴν παρισινὴ συλλογή του, ὁ Κάλβος δείχνει νὰ ἀπευθύνεται σὲ σύντροφο καὶ συναγωνιστή. Μήπως ὑπαινίσσεται καὶ ἄλλους ἀγῶνες τοῦ Λαφαγιέτ, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν πόλεμο γιὰ τὴν ἀμερικανικὴ Ἀνεξαρτησία ποὺ μνημονεύει στὴν ἀρχὴ τῆς ἐπιστολῆς; Εἶναι δυνατὸν νὰ ἀδιαφόρησε, τόσο γρήγορα, ἢ νὰ λησμόνησε τὴν κοινή τους θητεία στὴν ὀργάνωση τῶν Καρμπονάρων;

Τὴν πρώτη ὀργάνωση τῶν γάλλων Καρμπονάρων χαρακτήρισε ἐπιγραμματικὰ ὁ Pierre Leroux, πρωταγωνιστικὴ μορφὴ τῆς λόγιας δημοσιογραφίας στὴ Γαλλία. Εἶχε γίνει μέλος τῆς ὀργάνωσης σὲ νεαρὴ ἡλικία. Σύμφωνα μὲ τὰ λόγια του, ἡ γαλλικὴ Καρμπονερία τῶν ἐτῶν 1821-1823 ἦταν «ἡ μεγάλη συνωμοσία τοῦ ἔφηβου φιλελευθερισμοῦ».[37]

Ἡ ἀποτυχία τῆς ὀργάνωσης στὶς στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις καὶ τὸ αἷμα-

---

35. Γιὰ τὴν πασίγνωστη ὑπόθεση τῶν τεσσάρων λοχαγῶν βλ. κυρίως Spitzer, σ. 3, 119-126 κπολ. Ἀπὸ τὶς πρωτογενεῖς πηγὲς βλ. *Mémoires du Marquis de Toustain (1790-1823)*, Παρίσι, Librairie Plon, ²1933, σ. 366-377. Ὁ Spitzer, σ. 3, σημ. 3, παραθέτει ἀναλυτικὸ κατάλογο λογοτεχνικῶν καὶ θεατρικῶν ἔργων, ποὺ ἐκδόθηκαν ἀπὸ τὸ 1831 ὡς τὸ 1957. Σημειώνω ἐπίσης τὸν συγγραφέα καὶ τὸν τίτλο ἑνὸς μυθιστορήματος ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1998: Bernard Morasin, *Ils étaient quatre sergents de la Rochelle.*

36. Γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς ἀνατολικῆς Γαλλίας ὑπὸ τὴν ἡγεσία τοῦ Λαφαγιὲτ καὶ γιὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς περιοχῆς βλ. Lambert, σ. 100, 105.

37. Βλ. Goblot, σ. 28, 590 (σημ. 3).

τηρὸ ἐπεισόδιο τοῦ 1822 ἀποθάρρυναν πολλὰ ἀπὸ τὰ μέλη της. Οἱ γάλλοι Καρμπονάροι ἄρχισαν τότε νὰ συζητοῦν τὴν ἀλλαγὴ στὶς μεθόδους τῆς βίαιης ἀνατροπῆς. 'Ανάμεσα στοὺς πρώτους, ὁ Pierre Leroux πρότεινε νὰ ἀντικατασταθεῖ ἡ στρατιωτικὴ συνωμοσία μὲ μιὰ «εἰρηνικὴ συνωμοσία», ποὺ θὰ ἔδινε τὴ μάχη στὸ πεδίο τῶν ἰδεῶν καὶ τῆς παιδείας. Συζήτησε τὸ σχέδιο μὲ τὸν Λαφαγιέτ, ὁ ὁποῖος ὅμως τὸν ἀπέπεμψε εὐγενικά. 'Η ὀργάνωση τῆς ἀνατολικῆς Γαλλίας, μὲ ἀρχηγὸ τὸν Λαφαγιέτ, εἶχε πιθανότατα τὴ μεγαλύτερη διάρκεια ζωῆς. 'Η παρουσία της πιστοποιεῖται ὡς τὴν εἰσβολὴ τῆς 'Ισπανίας περίπου.[38]

Μετὰ τὴ διάλυση τῆς πρώτης γαλλικῆς Καρμπονερίας, κάποιες συνωμοτικὲς ὁμάδες ἐνδεχομένως ἐπέζησαν ὡς τὸ 1830. Τὸν χρόνο ἐκεῖνο, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, ἡ ἀδελφότητα ἀναδιοργανώθηκε στὴ Γαλλία. Γιὰ τὰ ἐνδιάμεσα χρόνια 1823-1830 εἶναι ἐλάχιστα γνωστὴ ἡ δράση στὴ χώρα τῶν μυστικῶν ἑταιρειῶν. 'Εὰν ἐπιβίωσαν κάποιες καρμποναρικὲς βέντιτες σὲ ἐκεῖνο τὸ διάστημα, εἶναι βέβαιο ὅτι ἡ λειτουργία τους παρέμεινε ἀσήμαντη. Σὲ κάθε περίπτωση πάντως, καὶ μετὰ τὴν ὀργανωτικὴ διάλυση τοῦ 1823, ἡ ἐπίδραση τοῦ καρμποναρισμοῦ συνεχίστηκε στὴν κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ζωὴ τῆς Γαλλίας. Φαίνεται ἐπίσης βέβαιο, ὅτι ὅσοι συμμετεῖχαν στὶς τάξεις τῆς πρώτης Καρμπονερίας διατήρησαν ζωντανὴ τὴν ἐμπειρία τῆς ἀδελφότητας, ὡς σύστημα ἀρχῶν καὶ ἐκπαίδευσης στὸν δημόσιο βίο τῆς χώρας.[39]

'Η ἐφημερίδα Le Glode

Μετὰ τὴ διάλυση τῆς πρώτης γαλλικῆς Καρμπονερίας, πολλὰ μέλη της, κυρίως ἡ νεότερη γενιά, προσανατολίστηκαν σὲ ἄλλες μεθόδους ἀγώνα. 'Ασχολήθηκαν μὲ τὴ δημοσιογραφία καὶ μὲ τὰ γράμματα. 'Ανάμεσά τους, ὁ Pierre Leroux καὶ ὁ φίλος του Paul-François Dubois, ἀπὸ τοὺς πιὸ φλογεροὺς Καρμπονάρους καὶ ὑψηλόβαθμο στέλεχος τῆς ὀργάνωσης. 'Ο Dubois δίδασκε ρητορικὴ καὶ λογοτεχνία στὸ Λύκειο Καρλομάγνου στὸ Παρίσι, ὅπου διατέλεσε καθηγητὴς τοῦ Sainte-Beuve. Παύθηκε ἀπὸ τὴ θέση του τὸ 1821 ἐξαιτίας τῶν φιλελεύθερων ἰδεῶν του. Συγκαταλέγεται στὶς ἐξέχουσες προσωπικότητες τῆς Παλινόρθωσης.[40]

---

38. Γιὰ τὴν πρόταση τοῦ Leroux πρὸς τὸν Λαφαγιὲτ καὶ γιὰ τὴν ἀντίδραση τοῦ μαρκήσιου βλ. Goblot, σ. 28. Γιὰ τὴ διάρκεια τῆς ὀργάνωσης τῆς ἀνατολικῆς Γαλλίας βλ. Lambert, σ. 105.

39. Γιὰ τὰ θέματα αὐτὰ βλ. Spitzer, σ. 265-266 καὶ Lambert, σ. 106, 115-117. Πβ. ἐπίσης τὴν ἄποψη τοῦ André Calmette: «Après 1823, la Charbonnerie continue à fonctionner, mais elle est sans force» (ὅπως παρατίθεται ἀπὸ τὸν Lehning, σ. 290, σημ. 53). Ἔχει ἴσως ἐνδιαφέρον ἡ ἐπισήμανση, ὅτι ὁ Κάλβος ἔρχεται νὰ ζήσει στὸ Παρίσι σὲ αὐτὰ τὰ ἐνδιάμεσα χρόνια.

40. Βλ. Goblot, σ. 29-32. Θεωρεῖται ἐπίσης, ὅτι ὁ Dubois ὑπῆρξε ὁ βασικὸς ἱδρυτὴς τῆς ἐφημερίδας (*αὐτ.*, σ. 29).

Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1824, οἱ δύο φίλοι Καρμπονάροι ἵδρυσαν τὸ *Globe*. Ἡ γαλλικὴ ἐφημερίδα τάχθηκε ἀμέσως στὸ πλευρὸ τῆς ἀγωνιζόμενης Ἑλλάδας. Πολλοὶ ἀκόμη συντάκτες τοῦ *Globe* εἶχαν θητεία καρμποναρική. Ὅλοι ἔγιναν ἀμέσως ἐνθουσιώδεις φιλέλληνες.[41]

Τὸ *Globe* συνδέεται μὲ τὸν ποιητὴ τῶν Ὠδῶν ἀπὸ πολλοὺς δρόμους. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ βιβλιοκρισία γιὰ τὴ γαλλικὴ μετάφραση τῆς *Λύρας*, στὴν ἐφημερίδα τῶν παλαιῶν Καρμπονάρων θὰ δημοσιευτεῖ, ταχύτατα ἐπίσης, ἐκτενὴς κριτικὴ γιὰ τὴ δεύτερη συλλογὴ τῶν Ὠδῶν, ποὺ ἐκδόθηκε στὸ Παρίσι στὶς 26 Ἀπριλίου τοῦ 1826. Ἡ βιβλιοκρισία τοῦ *Globe* γιὰ τὶς *Νέες Ὠδὲς* παρουσιάστηκε στὶς 13 Μαΐου 1826 (τ. 3, ἀρ. 61, σ. 322-324). Στὸ τέλος τῆς βιβλιοκρισίας, ἡ ἐφημερίδα εἶχε ἀναδημοσιεύσει ὁλόκληρη τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Κάλβου πρὸς τὸν Λαφαγιέτ.[42]

Τὸ *Globe* μᾶς ἐνδιαφέρει ἰδιαίτερα καὶ γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ Κάλβου στὸ Παρίσι. Γνωρίζουμε ὅτι στὶς στῆλες τῆς ἐφημερίδας δημοσιεύτηκαν δύο ἐνυπόγραφα ἄρθρα τοῦ Κάλβου.[43] Εἶναι ἄδηλο, ἂν ὑπάρχουν καὶ ἄλλες, ἀνυπόγραφες, συνεργασίες. Πρέπει ἀκόμη νὰ ὑπογραμμιστεῖ τὸ ἀκόλουθο στοιχεῖο. Ἕναν χρόνο πρὶν ἀπὸ τὴν ἔκδοση τῆς δεύτερης συλλογῆς, στὸν κύκλο τοῦ *Globe* εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ ἕλληνας ποιητὴς ἑτοιμάζεται νὰ ἐκδώσει νέα σειρὰ Ὠδῶν. Ἡ ἐπικείμενη ἔκδοση ἀνακοινώνεται ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα τὸν Μάιο ἤδη τοῦ 1825. Ὁ ἀνώνυμος συντάκτης τῆς ἀγγελίας δημοσιεύει μάλιστα ἀρκετὲς πληροφορίες γιὰ τὰ περιεχόμενα τῆς δεύτερης συλλογῆς.[44]

Γίνεται σαφὲς ἀπὸ πολλὰ τεκμήρια, ὅτι ὁ Κάλβος διατηρεῖ στενὴ σχέση καὶ συνεργασία μὲ τὸ *Globe* σὲ ὅλο τὸ διάστημα τῆς διαμονῆς του στὸ Παρίσι. Ἂς σημειωθεῖ μάλιστα, ὅτι ἦταν περίπου συνομήλικος μὲ ἐκείνους τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ «ἔφηβου φιλελευθερισμοῦ», ποὺ εἶχαν γεννηθεῖ οἱ περισσότεροι μετὰ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1789.

Ὄργανο τοῦ καρμποναρισμοῦ καὶ τοῦ φιλελληνισμοῦ, γενικὸ ἐπίσης στρατηγεῖο τοῦ ρομαντισμοῦ στὰ ἴδια χρόνια, τὸ *Globe* στάθηκε ἕνα ἀπὸ τὰ σπου-

---

41. Γιὰ τὸν φιλελληνισμὸ τοῦ *Globe* βλ. Goblot, σ. 357-364 κυρίως, καὶ Καρατζᾶ, σ. 59-64.

42. Γιὰ τὴν ἔκδοση τῶν *Νέων Ὠδῶν* βλ. *Bibliographie de la France, Année 1826*, τχ. 33 (Τετάρτη 26 Ἀπριλίου 1826) 355, ἀρ. 2506. Ἀνακοίνωσα τὸ στοιχεῖο στὴ μελέτη μου «Στοιχεῖα γιὰ τὸ Χρονολόγιο Ἀνδρέα Κάλβου. Ἡ ἔκδοση τῶν *Νέων Ὠδῶν* στὸ Παρίσι», *Θέματα λογοτεχνίας*, τχ. 29 (Μάιος - Αὔγουστος 2005) 103-104. Γιὰ τὴ βιβλιοκρισία τοῦ *Globe* πβ. Καρατζᾶ, σ. 68.

43. *Le Globe*, τ. 2, ἀρ. 160 (20 Σεπτεμβρίου 1825) 829-830 καὶ τ. 3, ἀρ. 37 (18 Μαρτίου 1826) 199. Βλ. Μάριο Βίττι, «"Τὰ κατὰ Παῦλον καὶ Βιργινίαν" καὶ ὁ ἐνθουσιασμὸς τοῦ Κάλβου», *Ὁ Ἐρανιστής*, 11 (1974) 57-66. Τοῦ ἴδιου, *Ὁ Κάλβος καὶ ἡ ἐποχή του*, ὅ.π., σ. 92-100, 105-117. Πβ. Goblot, σ. 345, 579.

44. Βλ. *Le Globe*, τ. 2, ἀρ. 110 (21 Μαΐου 1825) 559. Πβ. Καρατζᾶ, σ. 68.

δαιότερα ἔντυπα στὴ Γαλλία τῆς Παλινόρθωσης.[45] 'Η ἐφημερίδα συνδυάζει ποικίλες ὁρατὲς ἐνδείξεις γιὰ τοὺς κρυφοὺς συνδέσμους τοῦ Κάλβου μὲ τοὺς γάλλους Καρμπονάρους. Στὸν κύκλο τοῦ *Globe* ἀνῆκαν πολλοὶ ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς λόγιας δημοσιογραφίας. Συγκροτοῦσαν τὸ οἰκεῖο περιβάλλον γιὰ τὸν ποιητή μας καὶ τὴ φυσικὴ κοινωνία τῶν συνομηλίκων. Οἱ ἴδιοι γνώριζαν ἄριστα τὴν ἐκδοτικὴ ἀλυσίδα τῆς πρωτεύουσας καὶ εἶχαν ταχύτατη πρόσβαση στὰ παρισινὰ τυπογραφεῖα. Ἂς προστεθεῖ ἐπιπλέον ὅτι, στὰ χρόνια τῆς πρώτης Καρμπονερίας, ὁ Pierre Leroux ἀσκοῦσε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ τυπογράφου.[46]

Οἱ Globistes ἦταν ἐπίσης δεδηλωμένοι βυρωνολάτρες. Σὲ περίπτωση, δηλαδή, ποὺ ὁ Κάλβος εἶχε γνωρίσει κάποιους ἀπὸ αὐτοὺς στὴ Γενεύη (ἴσως καὶ στὸ Παρίσι, πρὶν ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1824), ὁπωσδήποτε θὰ εἶχαν ἀμέσως συνδεθεῖ χάρη σὲ ἕνα κοινὸ θέμα συζήτησης καὶ λατρείας. Οἱ φιλελεύθεροι νέοι τῆς ἐποχῆς, οἱ λόγιοι καὶ οἱ ποιητὲς συμμερίζονταν τότε τὸν ἴδιο ἐνθουσιασμὸ γιὰ τὸν λόρδο Καρμπονάρο, τὸν δημοφιλέστερο ποιητὴ τῆς δεκαετίας.[47]

Ἕνα ἀκόμη στοιχεῖο ποὺ πρέπει νὰ καταγραφεῖ ἀφορᾶ τὸν γάλλο μεταφραστὴ τῶν *Νέων Ὠδῶν*, τὸν ποιητὴ Guillaume Pauthier (de Censay). 'Ο βυρωνολάτρης Πωτιέ, ἕνας ἀπὸ τοὺς πρώτους μεταφραστὲς στὴ Γαλλία τοῦ *Childe Harold's Pilgrimage*, ἐπρόκειτο σύντομα νὰ ἀποκτήσει ἐνεργὸ ρόλο στὴν ἔκδοση τοῦ *Globe*. Περιλαμβάνεται στὴ νέα γενιὰ συνεργατῶν ποὺ στρατολόγησε ὁ Dubois, καὶ συμμετέχει ἀπὸ τὸ 1828 στὴ συντακτικὴ ὁμάδα τῆς ἐφημερίδας.[48] 'Η συμμετοχὴ τοῦ Πωτιὲ στὴ σύνταξη τοῦ *Globe* προσθέτει ἀκόμη μία ἰσχυρότατη ἔνδειξη γιὰ τὸ καρμποναρικὸ περιβάλλον τοῦ Κάλβου στὸ Παρίσι.

Ὅλα τὰ στοιχεῖα ποὺ διαθέτουμε καὶ ὅλες οἱ πιθανότητες προσανατολίζουν πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση. Οἱ Καρμπονάροι, καὶ μάλιστα οἱ συνεργάτες τοῦ

---

45. Γιὰ τὴ ρομαντικὴ στράτευση τοῦ *Globe* βλ. κυρίως Goblot, σ. 380-395 κπολ. Γιὰ τὴ φιλελληνικὴ βλ. παραπάνω, σημ. 41.

46. Βλ. Spitzer, σ. 307.

47. 'Από τὸ 1820 καὶ μετά, ὅταν ἡ βυρωνικὴ ποίηση εἶχε εἰσβάλει ἀποφασιστικὰ στὰ γαλλικὰ γράμματα, οἱ νεαροὶ γάλλοι διανοούμενοι συγκεντρώνονταν σὲ λογοτεχνικὰ σαλόνια, γιὰ νὰ διαβάσουν ποιήματα τοῦ Μπάιρον. Οἱ μελλοντικοὶ συντάκτες τοῦ *Globe* βρίσκονταν ὅλοι ἐκεῖ (βλ. Edmond Estève, *Byron et le romantisme français*, Παρίσι 1907 καὶ ²1929, σ. 63). Γιὰ τὴ θέση ποὺ ἔχει ὁ Μπάιρον στὶς στῆλες τοῦ *Globe* καὶ στὶς προτιμήσεις τῶν συντακτῶν τῆς ἐφημερίδας βλ. Goblot, σ. 377, 396, 400, 654 (σημ. 111, 112). Τὸ ἐνδεχόμενο τῆς παλαιότερης γνωριμίας τους στὸ Παρίσι συνδέεται μὲ τὸ ταξίδι ποὺ ἀπομνημονεύεται στὴν πρώτη ὠδὴ τῆς *Λύρας*. Αὐτὸ τὸ ἐρώτημα θὰ συζητηθεῖ παρακάτω.

48. Γιὰ τὴν ἔνταξη τοῦ Πωτιὲ στὶς τάξεις τοῦ *Globe* βλ. Goblot, σ. 500, 561, 674 (σημ. 159). Γιὰ τὴ βυρωνικὴ ταυτότητα τοῦ Πωτιὲ βλ. τὴ μελέτη μου «'Η ἀνακρεόντεια εἰσαγωγὴ τῆς ὠδῆς "Εἰς Ψαρά"», ὅ.π., σ. 165-166 κυρίως. 'Η μετάφρασή του γιὰ τὸ *Childe Harold's Pilgrimage* ἦταν ἔμμετρη καὶ ἐκδόθηκε τὸ 1828.

Globe, ἀνέλαβαν τὴν ἐπιβαλλόμενη ἀδελφικὴ ἀποστολὴ γιὰ τὴ γαλλικὴ μετάφραση τῆς *Λύρας* καὶ γιὰ τὴν παρουσίαση τοῦ Κάλβου στὸ Παρίσι. Αὐτὴ μάλιστα ἡ ἀποστολὴ συντονιζόταν ἀπόλυτα μὲ τὰ φιλελληνικὰ καὶ μὲ τὰ λογοτεχνικά τους ἐνδιαφέροντα. Δὲν ἀποκλείεται ἄλλωστε, παρὰ τὴν ἔλλειψη τεκμηρίων, ὅτι σὲ ἐπαφὴ μὲ τοὺς Καρμπονάρους βρισκόταν καὶ ὁ Κωνσταντίνος Νικολόπουλος. Ὁ ἐκδότης τῆς *Μέλισσας* εἶχε ἐνεργὸ συμμετοχὴ στὴ γαλλικὴ μετάφραση καὶ ἔκδοση τῆς *Λύρας*.[49]

Φαίνεται τελικά, ὅτι οἱ ἐκδότες καὶ οἱ συντάκτες τοῦ *Globe* ὑποδέχθηκαν στὸ πρόσωπο τοῦ ζακύνθιου ποιητῆ τὸν Καλὸ Ἐξάδελφο ἀπὸ τὴ Γενεύη. Εἶναι ἄλλωστε γνωστό, ὅτι τὸ ὑψηλότερο καθῆκον καὶ ἡ μεγαλύτερη χαρὰ τῶν Καρμπονάρων ἦταν ἡ ἀμοιβαία βοήθεια, σὲ κάθε στιγμὴ καὶ σὲ κάθε ἀνάγκη ποὺ παρουσιαζόταν.

Ὁ ὅρκος τῆς ἀλληλοβοήθειας ἀποτελοῦσε γιὰ τὴν ἀδελφότητα βασικὸ ἄρθρο πίστεως, ὅπως γιὰ ὅλες τὶς μυστικὲς ἑταιρεῖες γενικότερα. Ὡς χαρακτηριστικὸ παράδειγμα θὰ παραθέσω τὸν ὅρκο τῶν ἰταλῶν Καρμπονάρων, ἀπὸ τὸ τελετουργικὸ γιὰ τὴ μύηση στὸν πρῶτο βαθμὸ τῆς ὀργάνωσης. Στὴν κατήχηση τοῦ νεοφώτιστου, ὁ ὅρκος συμπληρωνόταν μὲ τὴ γριφώδη εἰκόνα τῆς σούπας, ποὺ σιγόβραζε πάντοτε στὴ φωτιά. Ἡ εἰκόνα ἀποτύπωνε τὴ δέσμευση καὶ τὴν ἑτοιμότητα τῶν Καλῶν Ἐξαδέλφων γιὰ ταχύτατη ἀνταπόκριση στὶς ἀμοιβαῖες ἀνάγκες τους:

Je promets et m'oblige sur l'honneur [...] de fournir à chaque bon cousin tous les secours que mes facultés comportent; [...]
Demande — A quelle heure doit être prête la soupe des bons cousins?
Réponse — A toute heure, parce qu'il peut arriver des bons cousins.

Τὰ παραπάνω στοιχεῖα προέρχονται ἀπὸ μία πολύτιμη πρωτογενὴ πηγὴ γιὰ τὴν ὀργάνωση τῶν ἰταλῶν Καρμπονάρων: Sainte-Edme, *Constitution et organisation des Carbonari, ou Documents exacts sur tout ce qui concerne l'existence, l'origine et le but de cette société secrète* (Παρίσι, πρώτη ἔκδοση: Corby, Ἰούνιος 1821, δεύτερη ἔκδοση: Librairie de Peytieux 1822).[50]

Τὸ γαλλικὸ βιβλίο ἔφερνε στὸ φῶς αὐθεντικὸ χειρόγραφο τῆς ἰταλικῆς Καρμπονερίας. Στὶς σελίδες του διασώζονται ἡ ἀπόκρυφη κατήχηση, οἱ παράδοξες τελετουργίες, τὰ μυστηριώδη σύμβολα καὶ οἱ κανονισμοὶ τῆς ἰταλικῆς

49. Στὴν ὑπάρχουσα ἐκτενὴ βιβλιογραφία γιὰ τὸν Νικολόπουλο, δὲν ἔχω ἐντοπίσει καμία ἀναφορὰ γιὰ τὴ σχέση του μὲ τὸ *Globe* εἴτε μὲ τοὺς Καρμπονάρους.

50. Γιὰ τὰ χωρία ποὺ παρατίθενται βλ. Sainte-Edme, *Constitution et organisation des Carbonari, ou Documents exacts sur tout ce qui concerne l'existence, l'origine et le but de cette société secrète*, Παρίσι, Ἰούνιος 1821, δεύτερη ἔκδοση: Librairie de Peytieux, 1822, σ. 52 καὶ 60 ἀντίστοιχα [στὸ ἑξῆς: Sainte-Edme].

ὀργάνωσης. Διασώζονται ἐπίσης πολλὲς πληροφορίες σχετικὲς μὲ τὴ λειτουργία, τὴν κοσμοθεωρία καὶ τοὺς στόχους της. Πρόκειται γιὰ μία ἀπὸ τὶς ἐλάχιστες συναφεῖς πηγὲς ποὺ διαθέτει ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα.

Τὸ χειρόγραφο μετέφρασε καὶ ἐξέδωσε τὸ 1821 στὸ Παρίσι ὁ γάλλος λόγιος Edme-Théodore Bourg, ὁ ἐπονομαζόμενος Sainte-Edme (1785-1852). Ὅπως ἐξηγεῖ ὁ ἴδιος στὸν πρόλογο τοῦ βιβλίου, τὸ χειρόγραφο εἶχε περιέλθει στὴν κατοχή του τὸ 1807, στὴ διάρκεια ἑνὸς ταξιδιοῦ στὴ Βερόνα, ἄργησε ὅμως νὰ τὸ δημοσιεύσει γιὰ διάφορους λόγους. Κατὰ τὴν ἐκτίμηση ὡστόσο τῆς σύγχρονης ἔρευνας, τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι τὸ βιβλίο τοῦ Sainte-Edme στηρίζεται σὲ ντοκουμέντα μεταγενέστερα τοῦ 1807, καὶ πρόσφατα μάλλον σὲ σχέση μὲ τὸν χρόνο ἔκδοσης τοῦ βιβλίου.[51]

Θὰ προσέξουμε τώρα καὶ τὸν πρόλογο τοῦ ἐκδότη γιὰ τὴ δεύτερη ἔκδοση τοῦ βιβλίου. Ἡ πρώτη ἔκδοση εἶχε κυκλοφορήσει τὸν Ἰούνιο τοῦ 1821, λίγο μετὰ τὴ διάλυση τῶν ἰταλῶν Καρμπονάρων, καὶ ἀμέσως μετὰ τὴν ἵδρυση τῆς πρώτης γαλλικῆς ἀδελφότητας στὸ Παρίσι. Σύμφωνα μὲ τὸν πρόλογο τῆς δεύτερης ἔκδοσης, τὸ βιβλίο τοῦ Sainte-Edme εἶχε ἀρχικὰ τυπωθεῖ σὲ λίγα ἀντίτυπα, ποὺ ἐξαντλήθηκαν ἀμέσως, ἔτσι προέκυψε τὸν ἑπόμενο χρόνο ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπανέκδοσης.[52] Προφανῶς, ὅμως, τὸ 1822 ἡ ἀναγνωστικὴ ζήτηση γιὰ τὸ συγκεκριμένο βιβλίο θὰ ἦταν μεγάλη, δεδομένου καὶ τοῦ καρμποναρικοῦ πυρετοῦ στὴ Γαλλία. Μὲ τὴ λακωνική του δήλωση, στὴν ἀρχὴ τοῦ βιβλίου, ὁ ἐκδότης προσπάθησε μάλλον να συγκαλύψει τοὺς οὐσιαστικοὺς λόγους γιὰ τὴν ἐπανέκδοση. Εἰκάζω ἐπίσης, ὅτι προσπάθησε νὰ ἀποτρέψει καὶ ἐνδεχόμενες ὑπόνοιες γιὰ τὴ δική του συμμετοχὴ στὰ ἐπεισόδια τοῦ χρόνου ἐκείνου.

Ὅπως σημειώθηκε στὴν παραπάνω ἑνότητα, τὸ 1822 ἀποτελεῖ τὸ ἔτος κορύφωσης στὴν ἐπαναστατικὴ δράση τῆς πρώτης γαλλικῆς Καρμπονερίας. Τὸν χρόνο ἐκεῖνο (ἀπὸ τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1821, γιὰ τὴν ἀκρίβεια, ὡς τὸν Ἰούλιο τοῦ 1822), οἱ συνωμοσίες καὶ οἱ στρατιωτικὲς ἀνταρσίες στὴ Γαλλία διαδέχονταν ἡ μία τὴν ἄλλη. Ἐνῶ οἱ τελευταῖοι μῆνες τοῦ 1822 σημαδεύτηκαν ἀπὸ συνεχεῖς δικαστικὲς διώξεις καὶ ἐκτελέσεις Καρμπονάρων, ἐξαιτίας τῆς οἰκτρῆς ἀποτυχίας ποὺ γνώρισαν ὅλες οἱ συνωμοτικὲς προσπάθειες τοῦ προηγούμενου ὀκταμήνου.[53]

Θὰ προσέξουμε τέλος καὶ τὸν γαλλικὸ οἶκο ὅπου ἐπανεκδόθηκε, τὸ 1822, τὸ καταστατικὸ τῶν ἰταλῶν Καρμπονάρων. Εἶχε τὴν ἐπωνυμία «Librairie de

51. Γιὰ τὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὸν πρόλογο τοῦ Sainte-Edme βλ. σ. 1-7. Γιὰ τὴν ἐκτίμηση τῆς σύγχρονης ἔρευνας βλ. Isambert, σ. 97, σημ. 1. Σύμφωνα μὲ τὸν γάλλο ἱστορικό, εἶναι πιθανὸν ὅτι τὰ ντοκουμέντα ποὺ δημοσίευσε ὁ Sainte-Edme προέρχονταν ἀπὸ τὴ Νάπολη ἢ ἀπὸ τὸ Πεδεμόντιο.

52. Βλ. Sainte-Edme, σ. I (Avis de l'éditeur).

53. Βλ. Lambert, σ. 101-102, ὅπου καὶ ἀναλυτικὸ χρονολόγιο.

Peytieux». Οἱ συμπτώσεις γίνονται πλέον θεαματικές. Πρόκειται γιὰ τὸν ἴδιο οἶκο στὸν ὁποῖον ἐκδόθηκε, ὕστερα ἀπὸ δύο χρόνια, ἡ γαλλικὴ μετάφραση τῆς *Λύρας*. Παρουσιάζω τὰ βιβλιογραφικὰ δεδομένα τῆς ἔκδοσης:

La lyre patriotique de la Grèce, Odes traduites du grec moderne de Kalvos, de Zante; par Stanislas Julien, Paris, Librairie de Peytieux 1824.

Μὲ τὰ στοιχεῖα ποὺ παρουσιάστηκαν ὡς τὸ σημεῖο αὐτὸ τῆς ἐξέτασης, μποροῦν νὰ συναχθοῦν ὁρισμένα ἀσφαλὴ συμπεράσματα. Ὁ Κάλβος βρισκόταν ὁπωσδήποτε σὲ ἐπαφὴ καὶ σὲ συνεργασία μὲ τοὺς γάλλους Καρμπονάρους, τουλάχιστον ὡς τὸ τέλος τοῦ 1824, καὶ πιθανότατα ὡς τὸ 1826. Γιὰ τοὺς συνδέσμους του μὲ τὴν παρισινὴ ὀργάνωση, ὁ κεντρικὸς καρμπονάρικος πυρήνας ἦταν ὁ κύκλος τοῦ *Globe*. Ἡ σχέση του μὲ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ *Globe* πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ ἤδη ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς ζωῆς του στὴ Γενεύη.

Ὁ *Filippo Buonarroti* καὶ ὁ *Marc-Antoine Jullien*

Ἡ Γενεύη τοῦ 1821 ἀποτελοῦσε κέντρο ὑποδοχῆς καὶ σταθμὸ ἀνασύνταξης γιὰ τοὺς πρόσφυγες Καρμπονάρους τῆς Ἰταλίας. Ἐπρόκειτο σύντομα νὰ ἐξελιχθεῖ καὶ σὲ ἕνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα κέντρα τοῦ φιλελληνισμοῦ.[54] Στὴν πόλη τοῦ Καλβίνου εἶχε ἐπίσης τὸ στρατηγεῖο του ὁ μεγαλύτερος ἐπαναστάτης τῆς ἐποχῆς, ὁ Μπουοναρρότι (1761-1837). Στὴν ταραγμένη ἐκείνη περίοδο τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας, ὑπῆρξε ὁ ἱκανότερος καὶ ὁ πιὸ ἀκούραστος συνωμότης.[55]

Γεννημένος στὴν Πίζα τῆς Τοσκάνης, μὲ καταγωγὴ ποὺ ἔφτανε ὡς τὸν Μιχαὴλ Ἄγγελο, ὁ Μπουοναρρότι μυήθηκε ἀπὸ νεαρὴ ἡλικία δὲ μυστικὲς ἑταιρεῖες. Διαμορφώθηκε στὶς στοὲς τῶν «Ἰλλουμινάτι» τῆς βόρειας Ἰταλίας, καὶ πιθανότατα ἀνῆκε τὸ 1786 σὲ στοὰ τῆς Φλωρεντίας. Τὸ 1793 πῆγε στὸ Παρίσι, ὅπου γνωρίστηκε καὶ συνδέθηκε μὲ τὸν Ροβεσπιέρο. Ἔλαβε μέρος στὴ «Συνωμοσία τῶν Ἴσων» τοῦ Babeuf (1796). Τὸν ἑπόμενο χρόνο, μετὰ τὴν ἀποτυχία τοῦ κινήματος, ἐξορίστηκε ἀπὸ τὸ Παρίσι. Ἡ ζωὴ καὶ οἱ ἐπαναστατικὲς διαδρομές του, ἐπὶ τριάντα χρόνια, μοιράστηκαν μεταξὺ Γαλλίας καὶ Γενεύης (1793-1823). Ἀπελάθηκε ὁριστικὰ ἀπὸ τὴ Γενεύη τὸ 1823, παρέμεινε

54. Γιὰ τὸ καρμποναρικὸ κέντρο καὶ τοὺς φιλέλληνες τῆς Γενεύης βλ. Bertrand Bouvier, «Calvos in Geneva», *ὅ.π.*, σ. 80-82. Γιὰ τὸ φιλελληνικὸ κίνημα τῆς πόλης βλ. ἐπίσης Ν. Α. Βέης, «Κάλβου ἔργα καὶ ἡμέραι ἐν Ἑλβετίᾳ», *Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τ. 22 (1958), σ. 7-11 καὶ Michelle Bouvier-Bron, *Jean-Gabriel Eynard (1775-1863) et le philhellénisme genevois*, Γενεύη 1963. Πβ. Bertrand Bouvier, «Ἄγνωστο αὐτόγραφο τοῦ Κάλβου», *Μνημόσυνον Σοφίας Ἀντωνιάδη*, Βενετία 1974, σ. 350-379.

55. Βλ. Hobsbawm, σ. 170. Ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ «μεγαλύτερου ἐπαναστάτη τῆς ἐποχῆς του» ἀποδόθηκε στὸν Μπουοναρρότι ἀπὸ τὸν Μπακούνιν (ὅπως μνημονεύεται ἀπὸ τὸν Lehning).

παράνομα στὴν 'Ελβετία, καὶ στὴ συνέχεια ἐγκαταστάθηκε στὶς Βρυξέλλες (1824-1830).[56] 'Επέστρεψε στὸ Παρίσι ἀμέσως μετὰ τὴν 'Ιουλιανὴ 'Επανάσταση. Στάθηκε ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἀναδιοργάνωσε τὴ γαλλικὴ Καρμπονερία τὸ 1830.[57]

'Ο Μπουοναρρότι ἐντάσσεται στὴν οἰκογένεια τῶν γάλλων ἐπαναστατῶν ἡ ὁποία γεννήθηκε μὲ τὸ 1789. Σὲ διάρκεια σαράντα ἐτῶν, ἀπὸ τὸ 1797 ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του, ἵδρυσε καὶ διηύθυνε πολυάριθμες μυστικὲς ἑταιρεῖες σὲ εὐρωπαϊκὴ κλίμακα. Κεντρικοὶ στόχοι του ἦταν ἡ διάδοση τῶν ἰδεῶν τοῦ Babeuf περὶ ἰσότητας καὶ κοινοκτημοσύνης, ὁ ἐκδημοκρατισμὸς τῆς Εὐρώπης, ἡ ἀπελευθέρωση καὶ ἡ ἑνοποίηση τῆς 'Ιταλίας. 'Ο Μπουοναρρότι δὲν προσέβλεπε ἁπλῶς σὲ μιὰ πολιτικὴ ἀλλαγή, ἀλλὰ ὁραματιζόταν τὴν ἀναγέννηση ὅλων τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν. Μὲ τὴ μακροχρόνια δράση του, θεωρεῖται ὅτι οἱ ἰδέες τοῦ Babeuf καὶ ἡ γιακωβίνικη παράδοση τῆς Γαλλίας μεταγγίστηκαν στὸν εὐρωπαϊκὸ σοσιαλισμό.[58]

Στὶς μελέτες γιὰ τὴν πρώτη γαλλικὴ Καρμπονερία, τὸ ὄνομα τοῦ ἀκούραστου συνωμότη μνημονεύεται συνεχῶς. Παραμένει ὅμως ἀδιευκρίνιστη ἡ ἀκριβὴς σχέση του μὲ τοὺς γάλλους ἐξαδέλφους. Φαίνεται βέβαιο, ὅτι ὁ Μπουοναρρότι καὶ οἱ στενοὶ συνεργάτες του βρίσκονταν σὲ ἐπικοινωνία μὲ τὴν πρώτη γαλλικὴ ἀδελφότητα, ὡς τὸ 1822 τουλάχιστον.[59] Πιθανολογεῖται ἐπίσης, ὅτι ὁ παλαιὸς συμπολεμιστὴς τοῦ Babeuf κατόρθωσε νὰ ἀναδιοργανώσει τὴ γαλλικὴ Καρμπονερία ἤδη ἀπὸ τὸ 1824.[60] Σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ γραμματέα του στὴ Γενεύη, τοῦ Alexandre Andryane, δικοί του ἄνθρωποι καθοδηγοῦσαν διάφορες καρμποναρικὲς ὀργανώσεις τῆς Γαλλίας. 'Από τὴν ἀλληλογραφία του, τέλος, συνάγεται, ὅτι μυστικὲς ὁμάδες ὀπαδῶν του δροῦσαν στὴ Γαλλία πρὶν ἀπὸ τὸ 1830.[61]

---

56. 'Αντλῶ τὶς περισσότερες πληροφορίες ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ Lehning, σ. 46, 54, 65 κ.πολ. Εἰδικὰ γιὰ τὴν ἔνταξή του, τὸ 1786, στοὺς «'Ιλλουμινάτι» τῆς Φλωρεντίας βλ. Lambert, «Les justifications doctrinales et pratiques du secret...», *ὅ.π.*, σ. 158. Πβ. Πορφύρης, σ. 27, σημ. 4.

57. Βλ. Lehning, σ. 69, 110 καὶ Lambert, σ. 95.

58. Βλ. Lehning, σ. 18, 45-48, 50, 59.

59. Βλ. Isambert, σ. 95-96· Spitzer, σ. 270 καὶ Lambert, σ. 95.

60. Βλ. Lambert, σ. 117.

61. Βλ. τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Μπουοναρρότι μὲ τὸν Γάλλο Charles Teste, ἕναν ἀπὸ τοὺς πιθανολογούμενους στενοὺς συνεργάτες του, στὸ Armando Saitta, *Filippo Buonarroti. Contributi alla storia della sua vita e del suo pensiero*, Ρώμη, Edizioni di storia e letteratura, τ. 1-2 (1950-1951), βλ. τ. 2, σ. 45-54. Πβ. Lehning, σ. 68, 61. Γιὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Andryane, βλ. Spitzer, σ. 270, σημ. 182. Σημειώνω ἐπίσης ὅτι, στὰ κείμενα καὶ στὶς ἐπιστολὲς τοῦ Μπουοναρρότι ποὺ ἔχουν δημοσιευτεῖ ἀπὸ τὸν Armando Saitta, στὸν δεύτερο τόμο τοῦ βιβλίου του, δὲν ὑπάρχει καμία ἀναφορὰ στὸ ὄνομα τοῦ 'Ανδρέα Κάλβου.

Στὶς μελέτες τῆς νεότερης βιβλιογραφίας, δὲν στάθηκε δυνατὸ νὰ ἐπιβεβαιώσω ὡς τώρα τὴν πληροφορία τοῦ Κ. Πορφύρη, ὅτι τὸ ἀνώτατο διοικητικὸ ὄργανο τῶν Καρμπονάρων (Madre Vendita) ἔδρευε στὸ Παρίσι ἀπὸ τὸ 1821 καὶ μετά. Σὲ ὅλες πάντως τὶς σχετικὲς μελέτες, προβάλλεται ὁ κεντρικὸς ρόλος ποὺ εἶχε ἡ πρωτεύουσα τῆς Γαλλίας γιὰ τὴ διασύνδεση τῶν εὐρωπαίων Καρμπονάρων.[62] Ἐξίσου ἰσχυρὸς φαίνεται στὰ ἴδια χρόνια, ὡς τὸ 1823, ὁ ὑπόγειος ἄξονας «Παρίσι - Γενεύη», ὅπου πιστοποιεῖται συχνὴ διακίνηση ἐξαδέλφων.[63]

Πῶς συνέχισε λοιπὸν ὁ Κάλβος τὴ ζωή του στὴ Γενεύη, καὶ πῶς κινήθηκε μέσα στὴν ἀτμόσφαιρα τοῦ μυστικοῦ ἑταιρισμοῦ ποὺ κυριαρχοῦσε στὴν πόλη; Στὸ ἐρώτημα αὐτό, οἱ Ὠδὲς τῆς *Λύρας* συνεισφέρουν, νομίζω, τὶς ἀσφαλέστερες ἀπαντήσεις. Στὴ συλλογὴ τοῦ 1824, ὅπως θὰ δοῦμε ἀμέσως παρακάτω, ἡ καρμποναρικὴ ἔμπνευση ἀνιχνεύεται σὲ πολλοὺς στίχους. Μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνουμε μὲ βεβαιότητα, ὅτι ὁ κόσμος τοῦ Κάλβου στὴ Γενεύη φωτιζόταν ἔντονα ἀπὸ τὸν ἀστερισμὸ τῆς ἀδελφότητας.

Εἶναι ὡστόσο πολλὰ τὰ ἐρωτήματα στὰ ὁποῖα δὲν μπορῶ νὰ δώσω ἀπάντηση. Πῶς ἑρμηνεύονται οἱ δεσμοί του μὲ τοὺς Καρμπονάρους τοῦ *Globe*; Μποροῦν νὰ συσχετιστοῦν μὲ τὸ δαιδαλῶδες δίκτυο τοῦ Μπουοναρρότι; Θὰ μποροῦσαν νὰ ὀφείλονται σὲ διασυνδέσεις τοῦ ἑλβετοῦ ἐκδότη Guillaume Fick; Μήπως πήγαζαν ἀπὸ ἄλλα καρμποναρικὰ κυκλώματα ἢ ἀπὸ προσωπικὲς γνωριμίες τοῦ Κάλβου; Ἴσως καὶ ἡ ἐγκατάστασή του στὸ Παρίσι, τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1825, νὰ συνοδευόταν ἀπὸ κάποια μυστικὴ ἀποστολή. Καὶ πότε ἔγινε τελικὰ τὸ ἄγνωστο ταξίδι του «στὰ ἔνδοξα Παρίσια»; Πρόκειται γιὰ τὴν ἐπίσκεψη ποὺ ἀπομνημονεύεται στὴν πρώτη ὠδὴ τῆς *Λύρας* (Ι, κα').[64]

Θεωρῶ πολὺ πιθανό, ὅτι ἐκεῖνο τὸ πρῶτο ταξίδι πραγματοποιήθηκε μὲ ἀφετηρία τὴ Γενεύη, στὸ διάστημα μετὰ τὸν Μάιο τοῦ 1821 ὡς τὶς ἀρχὲς τοῦ 1824. Τὴν ἐκδοχὴ αὐτὴ ὑποστηρίζει ἡ καρμποναρικὴ στράτευση ποὺ συνάγεται γιὰ τὸν ποιητὴ τῆς *Λύρας*. Τὴν ὑποστηρίζουν ἐπίσης ὁ καρμποναρικὸς πυρετὸς τῆς γαλλικῆς πρωτεύουσας, σὲ ἐκεῖνα τὰ χρόνια, καὶ ὁ ἐντοπισμὸς τοῦ ὑπόγειου ἄξονα «Παρίσι - Γενεύη». Ἡ ἐκδοχὴ αὐτὴ συνεπάγεται ἐπάλληλες ὑποθέσεις. Ἐὰν ὁ Κάλβος πῆγε πράγματι στὸ Παρίσι ἀπὸ τὴ Γενεύη, ἴσως

62. Βλ. ἐνδεικτικὰ Lehning, σ. 60-62 καὶ Spitzer, σ. 267. Γιὰ τὴν πληροφορία τοῦ Πορφύρη, βλ. παραπάνω, σημ. 21.

63. Σχετικὰ μὲ τὰ ταξίδια καὶ μὲ τὴ δράση τοῦ Μπουοναρρότι εἴτε τῶν στενῶν συνεργατῶν του στὸ Παρίσι, ὡς τὸ 1823, βλ. ἀκόμη Lehning, σ. 53-54, 62 καὶ Spitzer, σ. 201-202, 270 (σημ. 182).

64. Γιὰ τὸ πρῶτο ταξίδι τοῦ Κάλβου στὸ Παρίσι βλ. τὸν σχετικὸ προβληματισμὸ κυρίως στὶς ἀκόλουθες μελέτες: Γ. Θ. Ζώρας, «Ἀνδρέας Κάλβος», *Νέα Ἑστία*, 68 (1960: Ἀφιέρωμα) 41· Πορφύρης, σ. 171-172· Ἀνδρειωμένος, «Ἡ συμμετοχὴ τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου...», *ὅ.π.*, σ. 1996, 2006-2007.

πῆγε ἐκεῖ μὲ συγκεκριμένη ἀποστολὴ τῆς ἀδελφότητας. Καὶ τότε ἴσως, στὸ Παρίσι, ἐγκαινιάστηκαν οἱ γνωριμίες του μὲ τοὺς γάλλους Καρμπονάρους, καθὼς καὶ μὲ ἄλλες προσωπικότητες τῆς γαλλικῆς παιδείας. 'Αναφέρομαι κυρίως στὸν Marc-Antoine Jullien.

"Ενα ἀκόμη ζήτημα ποὺ παραμένει δισεπίλυτο ἀφορᾶ στὴν ταυτότητα τοῦ Στανισλὰς Ζυλιέν. 'Ο γάλλος μεταφραστὴς τῆς *Λύρας* εἶχε σχέση ὀργανωτικὴ μὲ τὴν ἀδελφότητα; Γνώριζε, ἀντιλήφθηκε ἢ ἐνημερώθηκε γιὰ τὸν καρμποναρικὸ συμβολισμὸ τῶν στίχων ποὺ μετέφραζε; 'Ως πρὸς τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ δὲν ἔχω ἐντοπίσει καμία ἀπάντηση. Ὑπάρχει πάντως ἕνα στοιχεῖο ποὺ πρέπει νὰ ληφθεῖ ὑπόψη. Εἶναι ἡ ἐκτενὴς καὶ ἔνθερμη βιβλιοκρισία ποὺ θὰ ἀφιερώσει τὸ *Globe*, τὸν Μάρτιο τοῦ 1825, στὸ πρῶτο σινολογικὸ ἔργο ποὺ ἐξέδωσε ὁ μεταφραστὴς τοῦ Κάλβου καὶ τοῦ Σολωμοῦ (*Le Globe*, τ. 1, ἀρ. 80, 12 Μαρτίου 1825, σ. 393-394).

'Ως πρὸς τὸν ἐνδεχόμενο σύνδεσμο τοῦ Κάλβου μὲ τὸ κύκλωμα τοῦ γαλλο-τοσκάνου ἐπαναστάτη, ἡ ἔρευνά μου δὲν ἔχει ὁλοκληρωθεῖ ἀκόμη. Σὲ περίπτωση ποὺ ὁ ποιητής μας διατηροῦσε ὀργανωτικὴ σχέση μὲ τὸ πολυπλόκαμο δίκτυο τοῦ Μπουοναρρότι, φαίνεται πολὺ δύσκολη ἡ ἀνεύρεση σχετικῶν στοιχείων καὶ τεκμηρίων. 'Η δυσκολία ὑπογραμμίζεται σὲ ὅλες τὶς μελέτες τῆς βιβλιογραφίας. 'Οφείλεται στὴν ἴδια τὴν ἐπαναστατικὴ θεωρία τοῦ Μπουοναρρότι καὶ στὶς ἀντιλήψεις του περὶ μυστικῶν ἑταιρειῶν. 'Η θεωρία του διατυπώθηκε ἀπὸ τὸν ἴδιο σὲ γραπτὸ κείμενο τὸ 1828 περίπου («Idée générale d'une société secrète»).[65]

Οἱ μυστικὲς ἑταιρεῖες ποὺ ἵδρυσε καὶ διηύθυνε ὁ Μπουοναρρότι βασίζονταν ὅλες στὴν ἴδια συγκεντρωτικὴ διοίκηση καὶ λειτουργία. 'Ελάχιστοι ἀπὸ τοὺς συντρόφους του, μόνο ἕνας κλειστὸς πυρήνας, γνώριζαν τὴ δομή, τὴ διοίκηση καὶ τοὺς πολιτικοὺς στόχους τῆς ἑταιρείας. 'Η αὐστηρὴ ἱεράρχηση, μὲ ἑρμητικὰ στεγανὰ μεταξὺ τῶν διαφόρων ὀργανώσεων καὶ βαθμῶν, ἀποσκοποῦσε στὴν ἀδιαπέραστη μυστικότητα. 'Ο Μπουοναρρότι πίστευε ὅτι μόνο μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ μποροῦσε νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἡ ἐπιβίωση τῆς ἑταιρείας ἀπέναντι στοὺς ποικίλους κινδύνους (προδοσίες, διωγμοί, διείσδυση πρακτόρων). Σὲ αὐτὸ τὸ σύστημα διοίκησης, τὰ μέλη τῶν ἐπιμέρους ὀργανώσεων καὶ τῶν χαμηλότερων βαθμῶν ἀγνοοῦσαν τὸ ὄνομα καὶ κάθε ἄλλο στοιχεῖο ἐκείνων ποὺ τοὺς καθοδηγοῦσαν. Στὴν ὑψηλὴ κορυφὴ τῆς πολυσύνθετης πυραμίδας βρισκόταν ὁ Μπουοναρρότι μὲ τοὺς πιὸ ἔμπιστους συνεργάτες του. Θεωρεῖται ἐπίσης, ὅτι ὁ μεγάλος ἐπαναστάτης εἶχε υἱοθετήσει στὶς ἑταιρεῖες του τὴν αὐστηρὴ δομὴ καὶ τὶς ἀρχὲς τῶν «'Ιλλουμινάτι».[66]

---

65. Πρωτοδημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν Armando Saitta, στὸ *Filippo Buonarroti*, ὅ.π., τ. 2, σ. 92-116.

66. Γιὰ τὴ θεωρία τοῦ Μπουοναρρότι περὶ μυστικῶν ἑταιρειῶν βλ. Lehning, σ. 50-

Παρὰ τὰ πολλὰ ἐρωτήματα, πάντως, ἡ εἰκόνα ποὺ συγκροτεῖται γιὰ τὸ καρμποναρικὸ περιβάλλον τῆς Γενεύης δὲν μπορεῖ νὰ περάσει ἀπαρατήρητη. Ὁ Κάλβος συνυπῆρξε μὲ τὸν Μπουοναρρότι στὴν ἴδια πόλη ἐπὶ δύο χρόνια, ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο / Μάιο τοῦ 1821 ὡς τὸν Μάιο τοῦ 1823 τουλάχιστον, ὅταν ἐκδόθηκε ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τῆς Γενεύης ἡ ἀπόφαση γιὰ τὴν ἀπέλαση τοῦ μεγάλου συνωμότη. Ὁ Κάλβος ἐξάλλου ἔφτασε στὴ Γενεύη ὡς στέλεχος τῶν Ἰταλῶν Καρμπονάρων, ἔφτασε δὲ ἀπὸ τὴν ἰδιαίτερη πατρίδα τοῦ Μπουοναρρότι, τὴν Τοσκάνη. Ἐνῶ τὰ χρόνια τῆς συνύπαρξης συμπίπτουν ἀκριβῶς μὲ τὴ ζωὴ καὶ μὲ τὴ δράση τῆς πρώτης γαλλικῆς Καρμπονερίας (1821-1823). Τέλος, ὁ ἄξονας «Παρίσι - Γενεύη», μὲ κύριο παράγοντα τὸ δίκτυο τοῦ Μπουοναρρότι, ἐπιβεβαιώνεται καὶ στὴν πορεία τοῦ Κάλβου.

Ἂς προστεθεῖ, ὅτι ὑπάρχουν σχετικὰ καὶ ὁρισμένες ἰσχυρὲς ἐνδείξεις, ποὺ ἐντοπίστηκαν ἀπὸ τὴ μέχρι τώρα ἔρευνά μου. Ὑποδεικνύουν συγκεκριμένες κατευθύνσεις γιὰ τὰ ἑπόμενα στάδια τῆς ἀναζήτησης. Μὲ τὴ συστηματικότερη διερεύνηση ἐνδέχεται νὰ προκύψουν ἀσφαλέστερα δεδομένα.

Δίπλα στὸ *Globe*, τὸ περιοδικὸ *Revue encyclopédique* σχηματίζει τὸν δεύτερο πόλο διασυνδέσεων ποὺ ὑποστηρίζει τὸν Κάλβο στὸ Παρίσι. Γιὰ τὸ περιοδικὸ καὶ τὸν ἐκδότη του Marc-Antoine Jullien ὑπάρχουν ἀρκετὲς πληροφορίες στὴν καλβικὴ βιβλιογραφία. Θὰ μνημονεύσω ἐδῶ μόνο τὴ σχέση τοῦ Jullien μὲ τὴν Ἀναγνωστικὴ Ἑταιρεία τῆς Γενεύης. Πιθανολογεῖται, ὅτι ὁ γάλλος ἐκδότης γνωρίστηκε μὲ τὸν Κάλβο μέσα ἀπὸ τὸ δίκτυο τῆς Ἀναγνωστικῆς Ἑταιρείας.[67]

Ὁ Marc-Antoine Jullien (1775-1848) ἔζησε καὶ ταυτίστηκε μὲ τὴν ἐποχὴ τῶν ἐπαναστάσεων. Ἡ νεότητά του σημαδεύτηκε ἀπὸ τὴ Μεγάλη Ἐπανάσταση καὶ τοὺς γιακωβίνους. Συνεργάτης καὶ φίλος τοῦ Ροβεσπιέρου, φίλος ἐπίσης τοῦ Λαφαγιέτ, διατηροῦσε πολλοὺς δεσμοὺς μὲ περιώνυμους ἐπαναστάτες, καθὼς καὶ μὲ μυστικὲς ἑταιρεῖες τεκτονικῆς προέλευσης. Σὲ στενὴ σχέση μὲ τὸν ἐλευθεροτεκτονισμὸ βρίσκονταν ὁμοίως οἱ Καρμπονάροι. Ἄλλωστε ἡ ἀδελφότητα εἶχε γεννηθεῖ ἀπὸ τὴν ἐπαναστατικὴ καὶ πατριωτικὴ παράδοση τῶν στοῶν.[68]

51, 57 καὶ Lambert, «Les justifications doctrinales et pratiques du secret...», *ὅ.π.*, σ. 158-162. Γιὰ τὴ σχέση μὲ τοὺς «Ἰλλουμινάτι» τοῦ Adam Weishaupt βλ. Saitta, *αὐτ.*, τ. 1, σ. 114-118 καὶ Lehning, σ. 50, 55 κ.ἑξ.

67. Γιὰ τὴ σχέση τοῦ Jullien μὲ τὴν Ἀναγνωστικὴ Ἑταιρεία βλ. Bouvier, «Calvos in Geneva», *ὅ.π.*, σ 44. Πβ. Ἀνδρειωμένος, «Ἡ συμμετοχὴ τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου...», *ὅ.π.*, σ. 2013.

68. Γιὰ τοὺς δεσμοὺς τοῦ Jullien μὲ μυστικὲς ἑταιρεῖες καὶ μὲ τοὺς τέκτονες τῆς Γαλλίας, καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἐπαναστατικὴ παράδοση τῶν στοῶν, βλ. Helmut Goetz, *Marc-Antoine Jullien de Paris. L'évolution spirituelle d'un révolutionnaire*, γαλλ. μτφρ. C. Cuénot, Παρίσι, Institut Pédagogique National, 1962, σ. 145-146. Βλ. *αὐτ.*, σ. 195-

Τὸ περιοδικὸ ποὺ ἵδρυσε καὶ διηύθυνε ὁ Jullien de Paris ἦταν πασίγνωστο στὴ Γαλλία τῆς Παλινόρθωσης, ὅπως καὶ τὸ *Globe*. Τὸ ἐναλλακτικὸ ὄνομα ποὺ χρησιμοποιοῦσε ὁ γάλλος ἐκδότης ἦταν ἐπιλογή, γιὰ νὰ διακρίνεται ἀπὸ τὸν πατέρα του, ὁμοίως Marc-Antoine Jullien. Καὶ ἐκεῖνος εἶχε διαδραματίσει ρόλο στὴ δημόσια ζωὴ τῆς χώρας.[69] Μὲ τὸ ὄνομα Jullien de Paris, ὁ φίλος τοῦ Κάλβου ὑπέγραφε ὅλα τὰ ἄρθρα του στὸ περιοδικό.

'Απὸ τότε ποὺ ἱδρύθηκε (1819), ἡ *Revue encyclopédique* ἀγωνίστηκε σταθερὰ στὸ στρατόπεδο τῶν φιλελεύθερων ἰδεῶν. Πολὺ σύντομα, ἀναδείχθηκε ἐπίσης σὲ ἰσχυρὸ ὄργανο τοῦ φιλελληνισμοῦ. Ὁ Jullien πίστευε καὶ ἔδωσε ἔμφαση στὸν διεθνιστικὸ χαρακτήρα τοῦ περιοδικοῦ. Πολλὲς σελίδες σὲ κάθε τεῦχος ἦταν ἀφιερωμένες στὴν ἐπισκόπηση βιβλίων καὶ θεμάτων ἀπὸ ὅλον τὸν κόσμο — ἀπὸ τὴν Εὐρώπη ὡς τὴν 'Αμερική. Τὸ ἰδεῶδες τοῦ διεθνισμοῦ ἀνῆκε στὶς προτεραιότητες τῆς Γαλλίας καὶ τῆς μεγάλης ἐκείνης ἐπαναστατικῆς περιόδου. Ἡ *Revue encyclopédique* κυκλοφοροῦσε καὶ διαβαζόταν στὶς περισσότερες περιοχὲς τῆς Εὐρώπης, ἔστω καὶ ἀκρωτηριασμένη ἀπὸ τὴ λογοκρισία τῶν ἀστυνομικῶν ἀρχῶν. Εἶχε ἐπίσης κυκλοφορία καὶ κύρος στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, ὅπως σημείωνε ὁ Jullien σὲ ἐπιστολή του τὸ 1825.[70]

Ὅλα αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ μνημονεύτηκαν γιὰ τὸ περιοδικὸ καὶ τὸν διευθυντή του (διεθνισμός, φιλελληνισμός, σχέση μὲ ἐπαναστάτες καὶ μὲ τεκτονικὲς στοὲς) συνθέτουν τὴν περιρρέουσα ἀτμόσφαιρα τοῦ καρμποναρισμοῦ. Ὡστόσο, ὡς τὸ σημεῖο αὐτὸ τῆς ἔρευνας, δὲν ἔχω ἐντοπίσει στοιχεῖα καὶ ρητὲς ἀναφορὲς σχετικὰ μὲ τὴν ἐνδεχόμενη καρμποναρικὴ ταυτότητα τοῦ Jullien. Σημειώνω ὅτι ἡ ἔρευνά μου ἔχει ἤδη καλύψει τὴ μελέτη τῆς *Revue encyclopédique*.

'Αξίζει πάντως νὰ καταγραφεῖ μία πληροφορία, ποὺ συνδέει τὸν Marc-Antoine Jullien μὲ τὸν Μπουοναρρότι. Στὴ γιακωβίνικη νεότητά του, ὁ Jullien εἶχε λάβει ἐπίσης μέρος στὴ «Συνωμοσία τῶν Ἴσων», καὶ εἶχε γνωριστεῖ ἀπὸ τότε μὲ τὸν Μπουοναρρότι. Οἱ δύο παλαιοὶ σύντροφοι δὲν διατήρησαν καλὲς σχέσεις ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς τους. Στὰ 1836-1837 μίλησαν μὲ πολὺ πι-

---

196, σχετικὰ μὲ τὴν ἐπαναστατική του θητεία. 'Εξαιτίας τῆς ὁμοιότητας στὰ ἐπώνυμα, ὁ ἐκδότης τοῦ περίφημου περιοδικοῦ συγχέεται συχνὰ στὴν καλβικὴ βιβλιογραφία μὲ τὸν μεταφραστὴ τῆς *Λύρας* Στανισλὰς Ζυλιέν. Γιὰ τὸν λόγο αὐτό, στὶς σελίδες τῆς μελέτης μου, σημειώνω πάντοτε τὸ ὄνομά του στὰ γαλλικά.

69. Βλ. Eugenio Di Rienzo, *Marc-Antoine Jullien de Paris. Una biografia politica*, Νάπολη, Guida editori, 1999, σ. 23. Ὁ γάλλος ἐκδότης εἶχε γεννηθεῖ στὸ Παρίσι, ἐξ οὗ καὶ τὸ ψευδώνυμο Jullien de Paris.

70. Βλ. τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Jullien πρὸς τὸν Sismondi, ὅπως παρατίθεται ἀπὸ τὸν Eugenio Di Rienzo, *αὐτ.*, σ. 292, σημ. 52. Βλ. σ. 291-294 γιὰ τὴν πανευρωπαϊκὴ κυκλοφορία τοῦ περιοδικοῦ, καὶ Goetz, *Marc-Antoine Jullien de Paris...*, *ὅ.π.*, σ. 198.

κρὰ λόγια ὁ ἕνας γιὰ τὸν ἄλλον.[71] Δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ εἶχε παραμείνει ἢ νὰ ξαναέγινε ἡ σχέση συντροφική, ὅταν ὁ Κάλβος βρισκόταν στὴ Γενεύη. Ἦταν τὰ χρόνια τῆς πρώτης γαλλικῆς Καρμπονερίας, τότε ποὺ ὁ Μπουοναρρότι προσπαθοῦσε νὰ καθοδηγήσει μὲ κάθε τρόπο τοὺς ἐξαδέλφους του τῆς Γαλλίας.

Τέλος, μὲ τὰ δεδομένα τῆς ἔρευνάς μου, φαίνεται ἐλάχιστα πιθανὸ νὰ συνδέθηκαν ὁ Κάλβος καὶ ὁ Jullien μέσα ἀπὸ τὸ κύκλωμα τῆς Ἀναγνωστικῆς Ἑταιρείας τῆς Γενεύης. Στὸ συμπέρασμα αὐτὸ ὁδηγεῖ ἡ βιογραφία τοῦ γάλλου ἐκδότη τὴν ὁποία συνέγραψε ὁ γνωστός μας Sainte-Edme. Ἡ συγκεκριμένη μελέτη ἐκδόθηκε τὸ 1842, στὸ πλαίσιο ἑνὸς πολύτομου ἔργου τοῦ Sainte-Edme (*Biographie des hommes du jour*).

Ὅταν συντάσσεται ἡ βιογραφία του, ὁ Jullien βρίσκεται ἀκόμη στὴ ζωή. Γίνεται σαφὲς καὶ ἀπὸ ἐσωτερικὰ τεκμήρια, ὅτι ὁ ἴδιος δίνει πληροφορίες στὸν βιογράφο του. Στὶς σελίδες τῆς μελέτης δὲν ἐντοπίζεται καμία ἔνδειξη ἢ ἀναφορὰ στὴν Καρμπονερία, μὲ τὴν ἱστορία τῆς ὁποίας ἦταν ἰδιαίτερα ἐξοικειωμένος ὁ βιογράφος Sainte-Edme. Οὔτε γίνεται πουθενὰ λόγος γιὰ τὴν Ἀναγνωστικὴ Ἑταιρεία τῆς Γενεύης. Στὸ τέλος μάλιστα τῆς βιογραφίας, παρατίθεται ἀναλυτικὸς κατάλογος μὲ τὰ ὀνόματα τῶν ποικίλων ἑταιρειῶν στὶς ὁποῖες ἦταν μέλος ὁ Jullien — στὴ Γαλλία, ὅπως καὶ σὲ ξένες χῶρες. Ἡ Ἀναγνωστικὴ Ἑταιρεία τῆς Γενεύης δὲν καταγράφεται στὸν κατάλογο. Ὡς πρὸς τὴν Ἑλβετία, μνημονεύεται μόνο μιὰ ἑταιρεία τῆς Ζυρίχης. Ἀπὸ τὸν ἴδιο κατάλογο τεκμαίρεται ὅτι ὁ Jullien ἦταν μέλος τοῦ Φιλελληνικοῦ Κομιτάτου Παρισίων.[72]

Ἰταλοὶ καὶ γάλλοι Καρμπονάροι

Ἡ πρώτη γαλλικὴ Καρμπονερία στάθηκε ὁ ἄμεσος διάδοχος τῆς ἰταλικῆς καὶ ὁ θεματοφύλακας, σὲ μεγάλο βαθμό, τῆς δικῆς της παράδοσης. Τελικά, χάρη στὴ γαλλικὴ ἀδελφότητα, διασώθηκαν πολλὲς πληροφορίες καὶ γιὰ τοὺς ἰταλοὺς Καρμπονάρους.

Ὅπως σημειώθηκε νωρίτερα, ἡ ἡγετικὴ γαλλικὴ ὀργάνωση ἱδρύθηκε στὸ Παρίσι, τὸν Μάιο μάλλον τοῦ 1821 (Haute Vente ἢ Vente Suprême). Ἱδρύθηκε μὲ βάση τὶς ἰδέες, τοὺς συμβολισμοὺς καὶ τὴν κατήχηση τῶν ἰταλῶν Καρ-

---

71. Βλ. τὴ σχετικὴ μαρτυρία κοινοῦ γνωρίμου, ἡ ὁποία καταγράφεται στὸ R. Bouis, «Quelques lignes de Buonarroti relatives à Jullien de Paris», *Annales historiques de la Révolution française*, ἔτος 26, ἀρ. 134.

72. Βλ. Sainte-Edme καὶ Germain Sarrut, *Biographie de M. Jullien de Paris (Marc-Antoine). Extraite de la «Biographie des hommes du jour»*, Παρίσι 1842, σ. 1-46 (σ. 45-46, ὁ κατάλογος τῶν ἑταιρειῶν).

μπονάρων. Τὸ ἰταλικὸ καταστατικὸ τὸ μετέφερε ἕνας ἀπὸ τοὺς δύο γάλλους φυγάδες μετὰ τὴ συνωμοσία τοῦ Αὐγούστου 1820. 'Ονομαζόταν Pierre Dugied καὶ εἶχε καταφύγει στὴ νότια 'Ιταλία. 'Επέστρεψε στὸ Παρίσι στὶς ἀρχὲς τοῦ 1821, ἔχοντας τὴν ἐμπειρία τῆς ἰταλικῆς Καρμπονερίας καὶ τὸ πρωτότυπο καταστατικὸ κείμενο στὶς ἀποσκευές του. Συγκροτήθηκε ἀμέσως μία ἐπιτροπὴ ἀπὸ παλαιοὺς συντρόφους του, ποὺ ἀνέλαβαν νὰ μεταφράσουν τὸ ἰταλικὸ κείμενο καὶ νὰ τὸ προσαρμόσουν στὶς γαλλικὲς συνθῆκες.[73]

Οἱ μελετητὲς ἐκτιμοῦν ὅτι τὸ κείμενο, στὸ ὁποῖο κατέληξε ἡ ἀρχικὴ ἐπιτροπή, ἀναπροσαρμόστηκε ἀκολούθως, κατὰ τὴν ἱστορικὴ πορεία τῆς πρώτης γαλλικῆς Καρμπονερίας, ἐπίσης ὅτι ἐμπλουτίστηκε μὲ τὶς πολιτικὲς ἰδέες ἐπόμενων μελῶν τῆς καθοδήγησης. 'Από τὴ διαδικασία αὐτὴ προέκυψε ἡ ἀρχαιότερη πηγὴ ποὺ διασώζεται γιὰ τὴν πρώτη γαλλικὴ ἀδελφότητα. Πρόκειται γιὰ χειρόγραφο, ποὺ ἐπιγράφεται «Code de la X». 'Απόκειται στὰ 'Εθνικὰ 'Αρχεῖα τῆς Γαλλίας (F^{7} 6684). 'Ορισμένοι ἱστορικοὶ συμφωνοῦν, ὅτι ἀποτελοῦσε τὸ ἴδιο τὸ καταστατικὸ τῆς ὀργάνωσης.[74]

Στὸν «Code de la X» περιγράφονται ἡ δομή, οἱ συμβολισμοὶ καὶ ἡ κατήχηση τῆς πρώτης γαλλικῆς Καρμπονερίας. Καταγράφονται ἐπίσης οἱ κυριότερες ἀλλαγὲς ποὺ οἱ Γάλλοι θέλησαν νὰ ἐπιφέρουν στὸ κληροδότημα τῶν ἰταλῶν ἐξαδέλφων. Στὸν γαλλικὸ Κώδικα μνημονεύεται συγκεκριμένα ἡ συρρίκνωση ποὺ ἀποφασίστηκε γιὰ τὸν ἐκτενὴ θρησκευτικὸ συμβολισμὸ τῶν 'Ιταλῶν. Μὲ τὴ βοήθεια τοῦ «Code de la X», ἔχουν μελετηθεῖ οἱ διαφορὲς ἀνάμεσα στὴ γαλλικὴ καὶ στὴν ἰταλικὴ Καρμπονερία σὲ θέματα τυπικοῦ, κατήχησης, ὀργανωτικῆς δομῆς καὶ πολιτικῆς θεωρίας.[75]

Στὴ σύγχρονη ἔρευνα, ὡστόσο, ἐπανέρχεται ἕνα ἐπίμονο ἐρώτημα. Αὐτὲς οἱ ἀλλαγὲς ποὺ μνημονεύονται στὸν «Code de la X», ἐφαρμόστηκαν πράγματι στοὺς κανονισμοὺς καὶ στὴν πρακτικὴ τῆς πρώτης γαλλικῆς ἀδελφότητας; Ἢ σχεδιάστηκαν ἁπλῶς σὲ προγραμματικὴ βάση; Εἶναι βέβαιο ὅτι, σὲ θέματα τυπικοῦ καὶ κατήχησης, οἱ πληροφορίες τοῦ «Code de la X» βρίσκονται σὲ ἀσυμφωνία πρὸς ὅλες τὶς ὑπόλοιπες σύγχρονες πηγές (δικαστικὲς μαρτυρίες, ἀστυνομικὲς ἀναφορές, ἀπομνημονεύματα Καρμπονάρων). Σύμφωνα μὲ ὅλες τὶς ἄλλες μαρτυρίες δηλαδή, ἡ πρώτη γαλλικὴ Καρμπονερία λειτούργησε κατὰ τὸ πρότυπο τῆς ἰταλικῆς σὲ ἐπίπεδο τυπικοῦ, συμβόλων καὶ συνθηματικῶν κωδίκων.[76]

---

73. Γιὰ τὰ θέματα αὐτὰ βλ. κυρίως Isambert, σ. 87-88 καὶ Spitzer, σ. 230-213,

74. Βλ. κυρίως Isambert, σ. 96-97. Πβ. Spitzer, σ. 233. Σημειώνω ἐδῶ, ὅτι δὲν στάθηκε ἀκόμη δυνατὸ νὰ μελετήσω τὰ ἀρχεῖα τῆς Γαλλίας τὰ σχετικὰ μὲ τοὺς Καρμπονάρους. Μέχρι πρόσφατα ἦταν κλειστὰ γιὰ λόγους συντήρησης καὶ μικροφωτογράφησης. Ἡ γνώση μου γιὰ τὸν «Code de la X» βασίζεται σὲ ἀναδημοσιεύσεις καὶ στὶς μελέτες τῆς βιβλιογραφίας.

75. Βλ. κυρίως Isambert, σ. 96-104.

76. Βλ. Spitzer, σ. 233-234 καὶ Lambert, σ. 109-115.

Σὲ θέματα πάντως πολιτικῆς θεωρίας, ἡ μαρτυρία τοῦ «Code de la X» πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἀξιόπιστη. Ἐναρμονιζόταν ἐξάλλου μὲ τὴν παράδοση τῆς Ἐπανάστασης καὶ μὲ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1791. Στὶς πολιτικὲς ἀρχὲς τῶν γάλλων Καρμπονάρων, ὅπως ἀποτυπώθηκαν στὸν «Code de la X», εἶναι πρόδηλη ἡ σφραγίδα τοῦ Λαφαγιέτ. Ἔγινε λόγος νωρίτερα γιὰ τὸν διεθνιστικότερο προσανατολισμὸ τῆς γαλλικῆς ὀργάνωσης. Ὁ προσανατολισμὸς αὐτὸς πήγαζε ἀπὸ τὶς ἀπόψεις τοῦ Λαφαγιὲτ καὶ ἀπὸ τὰ ριζοσπαστικὰ συνταγματικὰ ἄρθρα τοῦ 1791.[77] Τὸ ζήτημα δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς ἀπασχολήσει ἐδῶ διεξοδικότερα. Πιστεύω ὅμως, ὅτι ἡ πολυσυζητημένη ἐπιστολὴ τοῦ Κάλβου πρὸς τὸν μαρκήσιο-στρατηγὸ πρέπει νὰ συνδεθεῖ καὶ μὲ τὴν ἱστορία τῆς πρώτης γαλλικῆς Καρμπονερίας.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν «Code de la X», ἔχουν διασωθεῖ ἀρκετὰ ντοκουμέντα ἀπὸ τὴ δράση τῆς πρώτης γαλλικῆς Καρμπονερίας. Ἀκόμη καὶ ἡ γνώση γιὰ τὸ καταστατικὸ τῶν ἰταλῶν Καρμπονάρων, τὸ ὁποῖο παρουσίασε ὁ Sainte-Edme, πρέπει νὰ συσχετιστεῖ μὲ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν γάλλων ἐξαδέλφων καὶ τῶν γάλλων ἀναγνωστῶν. Θὰ ἀναφέρω μία ἀκόμη πηγή, ποὺ συνέβαλε ἰδιαίτερα στὰ θέματα καὶ στὴν πορεία τῆς ἔρευνάς μου. Πρόκειται γιὰ τὰ ἔγγραφα ποὺ συντάχθηκαν, καὶ δημοσιεύτηκαν, γιὰ τὴν περιβόητη ὑπόθεση La Rochelle.

Ἡ δίκη καὶ καταδίκη τῶν τεσσάρων λοχαγῶν Καρμπονάρων, τὸν Αὔγουστο τοῦ 1822, ἔφερε στὸ φῶς πολλὰ στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὴ λειτουργία καὶ μὲ τοὺς συνθηματικοὺς κώδικες τῆς ὀργάνωσης. Ἡ ἀγόρευση στὴ δίκη τοῦ δημόσιου κατήγορου ἐκδόθηκε ἀμέσως στὸ Παρίσι, τὸν ἴδιο χρόνο 1822. Θεωρεῖται ἕνα ἀπὸ τὰ κυριότερα ντοκουμέντα τῆς ἔρευνας: Louis-Antoine-François de Marchangy, *Les Carbonari dévoilés, ou Discours que M. de Marchangy, avocat-général, a prononcé pour soutenir l'accusation dans l'affaire dite de la Rochelle.*

Μὲ τὴν ὑπόθεση La Rochelle ἀποκαλύφθηκαν οὐσιαστικὰ ἡ λειτουργία καὶ οἱ κανονισμοὶ τῆς πρώτης γαλλικῆς Καρμπονερίας.[78] Ὑπῆρξαν καὶ ἄλλα δικαστικὰ ἢ ἀστυνομικὰ ἔγγραφα ποὺ ὁδηγήθηκαν στὰ πιεστήρια τῶν γαλλικῶν τυπογραφείων. Οἱ διαδοχικὲς αὐτὲς ἐκδόσεις ὑπαγορεύονταν ἀπὸ πολιτικὲς σκοπιμότητες. Ἡ κυβέρνηση τῆς Παλινόρθωσης ἔδινε εὐρύτατη δημοσιότητα στὶς συλλήψεις, στὶς ἀνακρίσεις καὶ στὶς δίκες τῶν Καρμπονάρων, προσπαθώντας νὰ περιορίσει ἔτσι τὶς διαστάσεις τοῦ κινήματος.[79]

---

77. Βλ. Isambert, σ. 101-102 καὶ σημ. 2. Πβ. Lambert, σ. 109.

78. Βλ. Lambert, «Les justifications doctrinales et pratiques du secret...», ὅ.π., σ. 163. Σχετικὰ μὲ τὴ σημασία τῆς δίκης καὶ γιὰ τὴν ἀξιοπιστία τῶν ἐγγράφων ποὺ δημοσιεύτηκαν τότε βλ. ἐπίσης Lambert, σ. 110-112 κυρίως.

79. Βλ. Isambert, σ. 87.

'Η πρώτη συλλογὴ τῶν 'Ωδῶν (1824). 'Η 'Αρετὴ καὶ ἡ ἱερὴ τριάδα τῶν Καρμπονάρων

Τὸν τελικὸ στόχο τῆς ἐργασίας μου ἀποτελεῖ ἡ προσπάθεια νὰ ἀποκρυπτογραφηθεῖ ἡ καρμποναρικὴ ἔμπνευση τῆς καλβικῆς ποίησης. 'Ως πρὸς τὸ ζήτημα αὐτό, θὰ περιορίσω τὴ διερεύνηση στὴ συλλογὴ τῆς Γενεύης. Σὲ σχέση μὲ τὶς 'Ωδὲς τῆς *Λύρας*, ἡ παρισινὴ συλλογὴ τῶν *Λυρικῶν* ἐμφανίζει ἀξιοσημείωτες ἀποκλίσεις. Γιὰ τὴ μελέτη αὐτῶν τῶν διαφορῶν ἀπαιτεῖται ἄλλη εἰδικὴ ἐργασία.

'Η ἐξέταση θὰ ἐπικεντρωθεῖ κυρίως σὲ τρεῖς λέξεις-ἔννοιες τῶν Καρμπονάρων. Αὐτὸ τὸ τριπλὸ σύμβολο καθόριζε καὶ ἑρμήνευε τὸ πολύπλευρο ἰδεῶδες τῆς 'Αρετῆς. 'Αποτελοῦσε πρωταρχικὸ στοιχεῖο μύησης καὶ τὸν κατεξοχὴν κώδικα ἀναγνώρισης γιὰ τοὺς Ἰταλούς, καθὼς καὶ γιὰ τοὺς γάλλους Καρμπονάρους.

'Η ἐπίμονη ἀρετολογία τοῦ Κάλβου ἔχει συσχετιστεῖ, ἤδη ἀπὸ τὸν Πορφύρη, μὲ τὰ μυητικὰ στοιχεῖα τῶν Καρμπονάρων καὶ τοῦ μυστικοῦ ἑταιρισμοῦ.[80] 'Η ἔννοια καὶ ἡ σημασία τῆς 'Αρετῆς προσγράφονται στὶς φιλοσοφικὲς ἀρχὲς τοῦ διαφωτισμοῦ.[81] Πρέπει ὡστόσο νὰ διευκρινιστεῖ, ὅτι οἱ ἀξίες τοῦ 18ου αἰώνα διατηρήθηκαν ἰσχυρὲς στὴν ἠθικὴ φιλοσοφία τοῦ ρομαντισμοῦ, μὲ ὅλες τὶς αἰσθητικὲς ἀλλαγὲς ποὺ συντελέστηκαν.[82]

Στὴ ρομαντικὴ ἐποχὴ ὑπῆρχε μία μόνο σημαντικὴ κοσμοθεωρία. 'Αναπτύχθηκαν παράλληλα ἀρκετὲς ἄλλες ἀπόψεις, ποὺ ἦταν κυρίως ἀρνητικὲς κριτικὲς πρὸς τὴ θεωρία αὐτή. 'Η κυρίαρχη πάντως ἰδεολογία τοῦ ρομαντισμοῦ παρέμεινε ὁ ἀνθρωπιστικὸς διαφωτισμὸς τοῦ 18ου αἰώνα. Εἶναι χαρακτηριστικό, λόγου χάρη, ὅτι, στὰ χρόνια τοῦ ρομαντισμοῦ, κερδίζει ἀκόμη μεγαλύτερη ἀκτινοβολία ἕνα τυπικὸ προϊὸν τοῦ διαφωτισμοῦ καὶ τοῦ 18ου αἰώνα, ἡ γαλλικὴ *'Εγκυκλοπαίδεια*.[83]

'Η 'Αρετὴ τοῦ Κάλβου ταυτίζεται μὲ τὴν 'Ελευθερία καὶ ἀποτελεῖ προϋπόθεση γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς 'Ελευθερίας.[84] Οἱ ἴδιες βάσεις ἀναγνωρίζονται στὶς ἠθικὲς ἀντιλήψεις τῶν Καρμπονάρων περὶ 'Αρετῆς. 'Αποκρυσταλλώνονται καὶ στὴ διδασκαλία τῶν προγόνων τους, στὴ διδασκαλία δηλαδὴ τῶν «'Ιλλουμινάτι» καὶ τῶν «Bons Cousins Charbonniers». Γιὰ τοὺς «'Ιλλουμινάτι», γνω-

80. Βλ. Πορφύρης, σ. 27 (σημ. 2). Πβ. *αὐτ.*, σ. 56, σχετικὰ μὲ τὴν ὕπαρξη στὴ Γερμανία μιᾶς μυστικῆς ἑταιρείας μὲ τὴν ἐπωνυμία «Οἱ Φίλοι τῆς 'Αρετῆς».

81. Βλ. πρόχειρα *The Blackwell Companion to the Enlightenment*, ἐπιμ. John W. Yolton et al., Blackwell, 1992, σ. 542-544. Πβ. Κ. Θ. Δημαρᾶς, «Πηγὲς τῆς ἔμπνευσης τοῦ Κάλβου», *'Ελληνικὸς ρωμαντισμός*, 'Αθήνα, 'Ερμῆς, 1982, σ. 82, 88-89.

82. Βλ. ἐνδεικτικὰ *The Cambridge Companion to British Romanticism*, ἐπιμ. Stuart Curran, Cambridge U/P, 1996, σ. 27-28, 31.

83. Σχετικὰ μὲ τὰ θέματα αὐτὰ βλ. Hobsbawm, σ. 331, 385.

84. Βλ. Διαλησμᾶς, *'Ανδρέας Κάλβος. 'Ωδαί, ὅ.π.*, Εἰσαγωγή, σ. 19.

ρίζουμε τὴ σπουδαιότητα τῆς Ἀρετῆς ἀπὸ τὸν ὅρκο τοῦ 31ου βαθμοῦ.[85] Γιὰ τοὺς «Καλοὺς Ἐξαδέλφους Ἀνθρακεῖς» τῆς Γαλλίας, θὰ παραθέσω ἐνδεικτικὰ δύο στίχους. Τοὺς τραγουδοῦσαν οἱ πρόγονοι ἀνθρακοποιοὶ τῶν Καρμπονάρων. Οἱ στίχοι προέρχονται ἀπὸ συλλογὴ τραγουδιῶν, ποὺ ἐκδόθηκε ἀνώνυμα στὴ Γαλλία τὸ 1821: *Les Charbonniers sont bons gens / [...] / En tout temps la vertu les suit.*[86]

Ὡς πρὸς τὴν ὑψηλὴ σημασία ποὺ ἀπέδιδαν στὴν Ἀρετὴ οἱ ἰταλοὶ Καρμπονάροι, ἀξίζει νὰ καταγραφεῖ τὸ ἑξῆς στοιχεῖο. Στὸ *Σύνταγμα τῆς Αὐσονίας* (*Le Pacte d'Ausonie*), τὸ ὁποῖο καθόριζε τὶς ἀρχὲς τοῦ μελλοντικοῦ κράτους, ἡ ἀδελφότητα εἶχε προβλέψει εἰδικὴ ἑορτὴ ἀφιερωμένη στὴν Ἀρετή. Εἰδικὲς ἑορτὲς θεσπίζονταν καὶ γιὰ πολλὲς ἄλλες ἱερὲς ἔννοιες τῶν Καρμπονάρων: *De la Probité, De l'Honneur, De la Vertu, Du Courage, De la Générosité, De la Fraternité, De la Liberté, De la Patrie* κ.ἄ.[87]

Τὸ *Σύνταγμα τῆς Αὐσονίας* χρονολογεῖται στὶς ἀρχὲς τοῦ 1810 περίπου. Περιλαμβάνεται στὸ βιβλίο τοῦ Sainte-Edme καὶ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ ἄλλη σύγχρονη πηγή. Ἀναφερόταν στὸ κράτος ποὺ ἐπρόκειτο νὰ δημιουργηθεῖ μετὰ τὴν ἐπανάσταση καὶ τὴν ἕνωση τῆς Ἰταλίας. Ἀντιπροσωπεύει ἕνα ἀπὸ τὰ πρῶτα σχέδια γιὰ τὴ συγκρότηση τοῦ ἰταλικοῦ ἔθνους. Σὲ ἐκεῖνο τὸ ἰδεατὸ κράτος τῶν Καρμπονάρων, σχεδιάζονταν πολλὲς ἡμερολογιακὲς καὶ ἄλλες θεσμικὲς μεταρρυθμίσεις. Ἂς σημειωθεῖ ὅτι, στὸ *Σύνταγμα τῆς Αὐσονίας*, οἱ διάφορες ἀποφάσεις γιὰ τὸ νέο ἡμερολόγιο, γιὰ τὰ ἀρχαϊκὰ ὀνόματα τῶν μηνῶν καὶ τῶν ἐποχῶν, γιὰ τὶς ἑορτὲς καὶ τὶς ρωμαϊκὲς ἐνδυμασίες, ὅπως καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ὁμοσπονδιακῆς ὀργάνωσης, καταδεικνύουν τὴν ἔντονη ἐπίδραση τῆς γαλλικῆς Ἐπανάστασης μὲ τὶς ἀντίστοιχες ἀλλαγὲς ποὺ εἶχε καθιερώσει.[88]

Δίπλα στὴν Ἀρετή, ἡ συμβολικὴ τριάδα τῶν Καρμπονάρων προβάλλεται μὲ ἴσες τιμές: *Fede, Speranza, Carità*. Οἱ τρεῖς λέξεις διέθεταν εἰδικὸ βάρος στὴν ἠθικὴ καὶ στὴ λειτουργία τῆς ἀδελφότητας. Γιὰ τὴν ἐξέχουσα θέση τους, ὑπάρχει γενικὴ συμφωνία στὶς πρωτογενεῖς πηγές, ὅσες εἶχα τὴ δυνατότητα νὰ ἐξετάσω, καὶ σὲ ὅλες τὶς μελέτες τῆς βιβλιογραφίας. Ὅταν συμφωνοῦν οἱ πρωτογενεῖς μαρτυρίες, οἱ πληροφορίες μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ἀξιόπιστες.[89]

Αὐτὲς οἱ τρεῖς λέξεις ἀποτελοῦσαν τὸ σύνθημα γιὰ τὴν ἀναγνώριση τῶν συντρόφων, συγκροτοῦσαν ἐπίσης ἱερὴ τελετουργικὴ φράση τῶν ἰταλῶν Καρ-

85. Ὅπως παρατίθεται ἀπὸ τὸν Πορφύρη, σ. 19.

86. Βλ. *Recueil de Chansons dédiées aux BB *** C *** Fr *** Charbonniers*, Lons-le-Saunier, 1821, σ. 46.

87. Βλ. Sainte-Edme, σ. 179-180.

88. Τὸ *Σύνταγμα τῆς Αὐσονίας* δημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν Sainte-Edme, σ. 175-188. Πβ. Isambert, σ. 103 καὶ σημ. 1. Σχετικὰ μὲ τὴν ἐπίδραση τῆς γαλλικῆς Ἐπανάστασης βλ. Isambert, *αὐτ.*, καὶ Lambert, σ. 60.

89. Βλ. τὸν σχετικὸ προβληματισμὸ στὸ Spitzer, σ. 231.

μπονάρων. 'Η τριάδα κληροδοτήθηκε στοὺς γάλλους ἐξαδέλφους, καὶ υἱοθετήθηκε γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους: *Foi, Espérance, Charité.*

Οἱ τρεῖς λέξεις-ἔννοιες προσδιόριζαν ὄψεις τῆς 'Αρετῆς. 'Η «πίστη» δήλωνε τὴν ἀφοσίωση στὶς ἀρετὲς τῆς δράσης. 'Η «ἐλπίδα» συμβόλιζε τὴν προσδοκία τῆς 'Ελευθερίας. 'Ενῶ ἡ τρίτη λέξη παρουσίαζε τὴ σύνθετη ἀρετὴ ποὺ ἔπρεπε νὰ ἐνασκοῦν οἱ Καρμπονάροι μὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἰδίως μὲ τοὺς Καλοὺς 'Εξαδέλφους τους. Στὸ τυπικὸ τῆς ἰταλικῆς Καρμπονερίας ποὺ δημοσίευσε ὁ Sainte-Edme, ἡ ἱερὴ τριάδα μνημονεύεται σὲ πέντε περιπτώσεις. Εἶχε κεντρικὸ ρόλο στὸν πρῶτο καὶ στὸν δεύτερο βαθμὸ τῆς ἀδελφότητας, γιὰ τὴ διαδικασία μύησης καὶ κατήχησης. Συναρμολογοῦσε ἐπίσης τὶς συνθηματικὲς λέξεις γιὰ τὰ μέλη τῶν δύο πρώτων βαθμῶν.[90] Θὰ παραθέσω τὸ ἀναλυτικότερο ὅλων τῶν χωρίων, στὸ ὁποῖο καταγράφεται ἡ κατήχηση τοῦ δεύτερου βαθμοῦ:

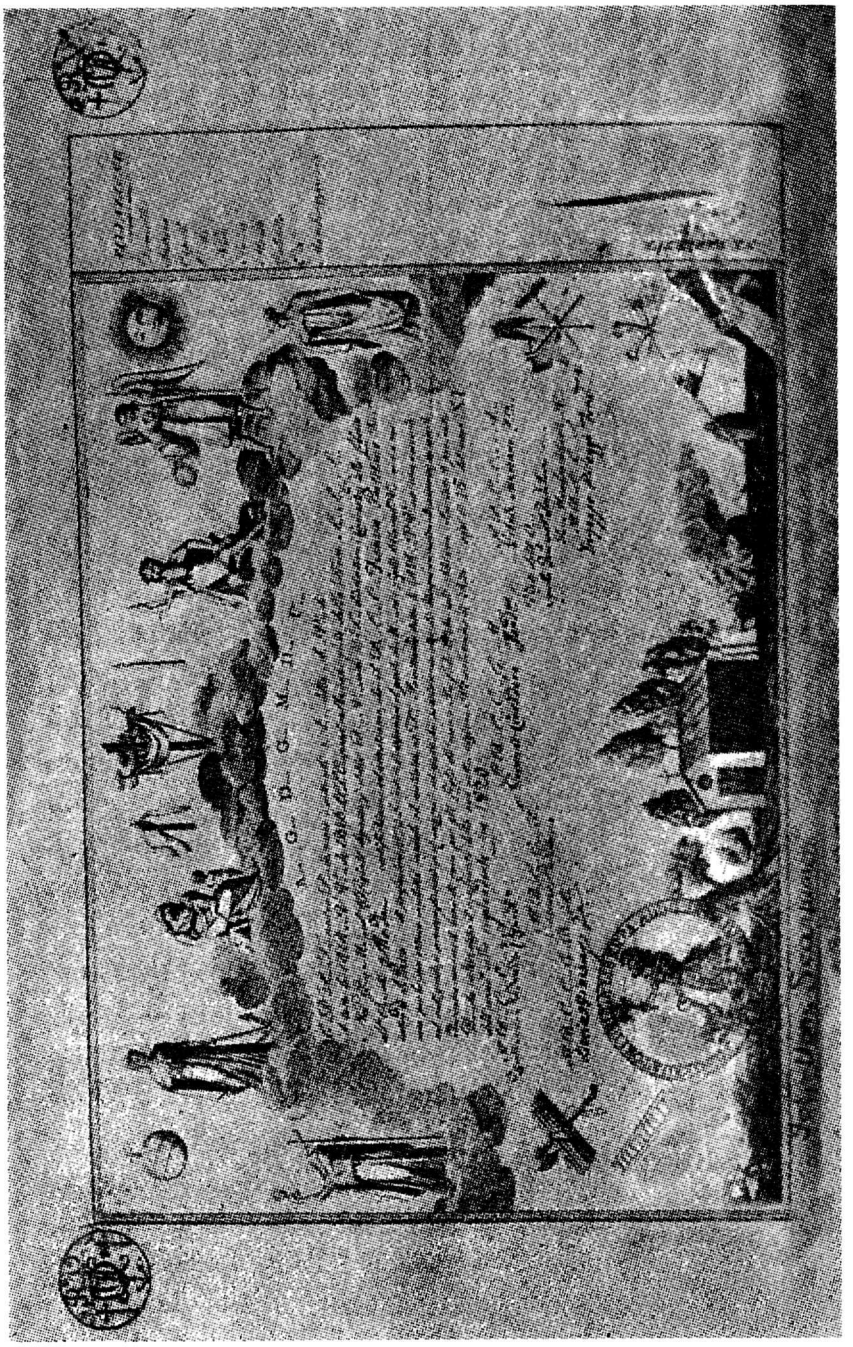
Demande — Quelle est la devise des bons cousins en paroles sacrées?
Réponse — Foi, Espérance, Charité.
Demande — Pourquoi dites-vous Foi?
Réponse — Parce que nous devons croire aux vertus de l'Action.
Demande — Pourquoi Espérance?
Réponse — Parce que nous devons espérer qu'un jour nous reverrons la Liberté.
Demande — Pourquoi Charité?
Réponse — Parce que nous devons exercer cette vertu avec les profanes et par-dessus tout avec les bons cousins.

Στὸ τέλος τοῦ χωρίου ἀπαντᾶ μία ἀκόμη μυστικὴ λέξη τῶν Καρμπονάρων, ὁ ὅρος «profane» (ἀσεβής, ἀνίερος). Δήλωνε τοὺς μὴ μυημένους, καὶ κατὰ μείζονα λόγο τοὺς ἐχθροὺς τῆς ὀργάνωσης. Στὴν ἑλληνικὴ ὁρολογία τῶν μυστικῶν ἑταιρειῶν, ἀποδίδεται μὲ τὴ λέξη «βέβηλος».

Γιὰ τοὺς γάλλους Καρμπονάρους, ἡ συνθηματικὴ χρήση τῆς τριάδας *Foi, Espérance, Charité* ἔγινε γνωστὴ κατὰ τὴν ἐκδίκαση τῆς ὑπόθεσης La Rochelle. 'Απὸ τὴν ἀγόρευση τότε τοῦ δημόσιου κατήγορου παραθέτω σὲ μετάφραση τὸ σχετικὸ χωρίο:

Οἱ Καρμπονάροι ἔχουν λέξεις συνθηματικές, λέξεις ἀναγνώρισης, λέξεις ἱερές. Ἔχουν χαιρετισμοὺς καὶ χειρονομίες ἀναγνώρισης [...] Οἱ λέξεις Espérance καὶ Foi ἀφήνονται νὰ πέσουν, δῆθεν τυχαῖα, στὴ συζήτηση. 'Ακολούθως ἀρθρώνεται ἡ λέξη Cha-ri-té σὲ ξεχωριστὲς συλλαβές, ποὺ μοιράζονται καὶ

90. Βλ. Sainte-Edme, σ. 47-48, 51, 66, 79, 90 (στὴ σ. 79 τὸ χωρίο ποὺ παρατίθεται ἀμέσως παρακάτω).

DIPLOMA CARBONARICO DI MAESTRO

2. Δίπλωμα ἰταλοῦ Καρμπονάρου στὸν δεύτερο βαθμὸ τοῦ διδασκάλου. Τὸ κείμενο τοῦ διπλώματος κρυπτογραφημένο.
(Ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Oreste Dito, *Carboneria ed altre società segrete nella storia del Risorgimento*, Ρώμη - Τορίνο 1905)

προφέρουν οἱ συνομιλητὲς ὁ ἕνας μετὰ τὸν ἄλλον. Οἱ λέξεις αὐτὲς ἀποτελοῦν τὸν πρόλογο καὶ τὴν προϋπόθεση γιὰ κάθε περαιτέρω ἀποκάλυψη μεταξὺ τῶν καλῶν ἐξαδέλφων.[91]

Οἱ λέξεις «carità» καὶ «charité» εἶναι ἀμετάφραστες στὰ ἑλληνικά, ἀπαιτοῦν συνεπῶς συστηματικότερη διερεύνηση. Κατάγονται ἀπὸ τὴ λατινικὴ «caritas». Ἡ συγγενέστερη σὲ αὐτὲς ἑλληνικὴ λέξη εἶναι ἡ «ἀγάπη». Ὡστόσο, ἡ μεταγενέστερη καὶ ἡ νεότερη σημασία τῆς ἑλληνικῆς λέξης δὲν ἀποδίδει πλήρως τὴ σύνθετη ἔννοια τῶν «carità», «charité», «charity» κ.ο.κ.

Ἡ μετάφραση καὶ τὸ χριστιανικὸ περιεχόμενο τῆς λέξης «caritas» ἀνάγονται στὴ θεολογικὴ παράδοση τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ἐνῶ ἡ πηγή τους εἶναι ἡ διδασκαλία τοῦ ἀπόστολου Παύλου. Τὴ μεταφραστικὴ ἐπιλογὴ «caritas» ὑπαγόρευσε ἡ πολυσήμαντη χρήση τῆς λέξης «ἀγάπη» ἀπὸ τὸν ἱδρυτὴ τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας.[92]

Στὸν ἀπόστολο Παῦλο ὀφείλονται, γιὰ τὴν ἀκρίβεια, καὶ οἱ τρεῖς συμβολικὲς λέξεις τῶν Καρμπονάρων. Προέρχονται, στὸν συνδυασμὸ μάλιστα τῆς τριάδας, ἀπὸ τὴν πρώτη Ἐπιστολὴ πρὸς Κορινθίους. Τὸ συγκεκριμένο καὶ πασίγνωστο δέκατο τρίτο κεφάλαιο ἐπονομάζεται «Ὕμνος τῆς ἀγάπης». Παραθέτω μόνο τὸ τελικὸ ἐδάφιο τοῦ κεφαλαίου: *νυνὶ δὲ μένει πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα· μείζων δὲ τούτων ἡ ἀγάπη* (*Κορ. Α'*, 13, 13).

Οἱ τρεῖς λέξεις-ἔννοιες συνιστοῦν πρωταρχικὴ καὶ συλλογικὴ γνώση γιὰ τὰ μέλη τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ἀντιπροσωπεύουν τὶς τρεῖς θεολογικὲς ἀρετὲς τῆς δυτικῆς κατήχησης, ποὺ θεωροῦνται οἱ θεμελιώδεις γιὰ τὴ χριστιανικὴ σωτηρία. Παραθέτω ἀπὸ τὸ λεξικὸ *Petit Robert* τὸ λῆμμα «théologal, -ale»:

Vertus théologales: vertus qui ont Dieu lui-même pour objet et qui sont les plus importantes pour le salut. *Les trois vertus théologales sont la foi, l'espérance et la charité.*

Ἡ βιβλικὴ καταγωγὴ τῆς τριάδας δὲν μνημονεύεται στὶς μελέτες περὶ Καρμπονάρων τὶς ὁποῖες ἔχω ὑπόψη μου. Εἰκάζω ὅτι ἡ ἔλλειψη αὐτὴ ὀφείλεται στὸ δεδομένο τῆς κοινόχρηστης γνώσης. Δὲν ἔχω ἐντοπίσει δηλαδὴ καμία ἀναφορὰ ὡς πρὸς τὴ θεολογικὴ προέλευση τῆς καρμπονάρικης τριάδας, ὅπως καὶ καμία ἀναφορὰ σχετικὰ μὲ τὴ διδασκαλία τοῦ Παύλου. Στὰ κείμενα τοῦ ἀποστόλου, καὶ πρώτου μεγάλου θεολόγου τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, μὲ ὁδήγησε ἡ προσπάθεια γιὰ τὴν κατανόηση τῆς συμβολικῆς λέξης «caritàcharité».

Ἡ χρήση τῶν εὐαγγελικῶν ἢ ἄλλων βιβλικῶν κειμένων ἦταν πολὺ διαδεδομένη στὸν συμβολισμὸ τῶν μυστικῶν ἑταιρειῶν καὶ τῶν τεκτόνων. Ἂς μνη-

91. Βλ. Marchangy, *Les Carbonari dévoilés...*, *ὅ.π.*, σ. 16-71.

92. Βλ. André Chouraqui, *Actes des Apôtres-Épîtres-Apocalypse*, Βέλγιο, Brepols, 1990, σ. 228.

μονευτεῖ, ὡς χαρακτηριστικὸ καὶ οἰκεῖο παράδειγμα, τὸ πλῆθος τῶν βιβλικῶν παραπομπῶν ποὺ συνοδεύουν τὸν χειρόγραφο κώδικα «Περὶ τῶν λεγομένων Φραγμασόνων». Οἱ παραπομπές, ποὺ ὑποδεικνύονται σὲ παρασελίδιες ὑποσημειώσεις, ἀφοροῦν σὲ διάφορα κείμενα τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης. Σὲ αὐτὸ τὸ σύνολο τῆς βιβλικῆς τεκμηρίωσης, ὅλες οἱ Ἐπιστολὲς τοῦ Παύλου διαθέτουν ὑψηλὰ ποσοστά, ἰδιαίτερα δὲ ἡ πρώτη πρὸς Κορινθίους. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ, ὅτι στὴν Ἐπιστολὴ αὐτὴ εἰδικὰ ἀναλογοῦν τριάντα ὀκτὼ παραπομπές (καὶ δεκαεπτὰ στὴ δεύτερη πρὸς Κορινθίους).[93] Ἡ πρώτη Ἐπιστολὴ πρὸς Κορινθίους ἄσκησε οἰκουμενικὴ ἀκτινοβολία καὶ ἐπενέργεια. Συγκαταλέγεται στὰ σημαντικότερα κείμενα τῆς χριστιανικῆς γραμματείας.[94]

Τὸ παραπάνω φαναριώτικο κείμενο, ποὺ χρονολογεῖται στὸν 18ο αἰώνα, θὰ προσελκύσει τὸ ἐνδιαφέρον μας γιὰ ἕνα ἀκόμη ζήτημα. Στὸ κείμενο ἐγγράφεται τὸ κήρυγμα καὶ ἡ ἀφοσίωση τῶν Φραγμασόνων στὴν εὐαγγελικὴ ἔννοια τῆς ἀγάπης. Στὸ σχετικὸ χωρίο πιστοποιεῖται συγγένεια μὲ τὴ σύνθετη ἀρετὴ τῶν Καρμπονάρων. Θὰ διαβάσουμε τὴ μαρτυρία τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου:

Τὴν δὲ εὐαγγελικὴν ἀγάπην ἔργῳ μᾶλλον καὶ ἀληθείᾳ πρός τε ἀλλήλους καὶ πρὸς πάντας ἁπλῶς πάντα τρόπον ἐπιτηδεύοντες, τὰ περὶ τῶν διαφόρων θρησκειῶν ἀδιάφορα τιθέμεθα, ὡς μηδεμιᾶς τούτων προϊσταμένης εἴτ' οὖν παρεμποδιζούσης τῇ προκειμένῃ ἡμῖν οἰκοδομῇ.[95]

Στὸ παραπάνω παράθεμα, ἂς ὑπογραμμιστεῖ ἐπιπλέον ἡ λέξη «ἀλήθεια». Ἀνήκει στὸ ταμεῖο συμβόλων ποὺ χρησιμοποιοῦσαν καὶ οἱ Καρμπονάροι.[96] Προέρχεται ὁμοίως ἀπὸ τὸ δέκατο τρίτο κεφάλαιο τῆς πρώτης πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολῆς. Ἡ λέξη «ἀλήθεια» συνδέεται καὶ αὐτὴ μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἀγάπης, ὅπως θὰ δοῦμε ἀμέσως παρακάτω.

Ὡς πρὸς τὶς θρησκευτικὲς πεποιθήσεις τῶν Καρμπονάρων, ἔχουν διασωθεῖ πολλὲς πληροφορίες. Θὰ μνημονευτεῖ πρῶτα μία μελέτη ποὺ ἐκδόθηκε στὸ Παρίσι τὸ 1820: *Les Carbonari, ou le livre de sang*. Σύμφωνα μὲ αὐτὴ τὴ σύγχρονη μαρτυρία, οἱ Καρμπονάροι εἶχαν εἰλικρινὴ πίστη στὴ θρησκεία τοῦ Ἰησοῦ καὶ στὴ διδασκαλία τῶν Εὐαγγελίων. Πίστευαν ὅμως στὴ γνήσια εὐαγγελικὴ διδασκαλία, ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὰ ξένα στοιχεῖα ποὺ εἶχαν προσθέσει οἱ ἱερεῖς σὲ διάρκεια δεκαοκτὼ αἰώνων.[97]

---

93. Γιὰ τὸν κώδικα «Περὶ τῶν λεγομένων Φραγμασόνων» βλ. Ἄλκης Ἀγγέλου, *Τῶν Φώτων*, Ἀθήνα, Ἑρμῆς, 1988, σ. 58-75 (τὸ κείμενο) καὶ 75-80 (ὁ κατάλογος τῶν παρασελίδιων ὑποσημειώσεων). Οἱ μετρήσεις γιὰ τὶς δύο Ἐπιστολὲς πρὸς Κορινθίους δικές μου.

94. Βλ. Carl Holladay, *The First Letter of Paul to the Corinthians* (Abilene Christian U/P, 1984), γαλλ. μτφρ. Γενεύη - Καναδᾶς 1989, σ. 5.

95. Βλ. Ἀγγέλου, *Τῶν Φώτων*, ὅ.π., σ. 59 (3-7).

96. Βλ. Mariel, *Les Carbonarii...*, ὅ.π., σ. 74.

97. Βλ. J. B. J. I. Ph. Regnault-Warin, *Les Carbonari, ou le livre de sang*, Παρίσι 1820, σ. VII. Πβ. παραπάνω, σημ. 15.

Οἱ πληροφορίες τοῦ γάλλου συγγραφέα ἐπιβεβαιώνονται καὶ συμπληρώνονται ἀπὸ τὸ *Σύνταγμα τῆς Αὐσονίας*, καθὼς καὶ ἀπὸ ἄλλες πηγές. 'Επίσημη θρησκεία τοῦ μελλοντικοῦ κράτους ἀναγνωριζόταν ἡ χριστιανικὴ —ὄχι μόνον ὁ καθολικισμὸς— ἐνῶ παράλληλα κατοχυρωνόταν ἡ ἀνεξιθρησκία. 'Αφετέρου, ἡ χριστιανικὴ πίστη ἔπρεπε νὰ ἀποκατασταθεῖ στὴν ἀρχέγονη καθαρότητά της. Γιὰ τοὺς Καρμπονάρους, ἡ διδασκαλία τῶν Εὐαγγελίων συνιστοῦσε ὁπλισμὸ ἐναντίον τῆς τυραννίας.[98]

Μὲ αὐτοὺς τοὺς ὅρους πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἡ προσήλωση τοῦ Κάλβου στὰ εὐαγγελικὰ καὶ σὲ ἄλλα βιβλικὰ κείμενα. Πρέπει νὰ θεωρηθεῖ, δηλαδή, καὶ στὸ πλαίσιο τῶν καρμποναρικῶν ἀντιλήψεων περὶ χριστιανικῆς θρησκείας. 'Η ἀγνότητα τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας καὶ ἡ θωράκιση ἐναντίον τῆς τυραννίας συνεισέφεραν στὴν πίστη τῆς ἀδελφότητας τὰ τυπικὰ καὶ τὰ δραστικότερα χαρακτηριστικά. 'Η ἔμπνευση ποὺ ἀντλεῖ ὁ ποιητὴς τῶν 'Ωδῶν ἀπὸ τὴν 'Αγία Γραφὴ δὲν ἔχει ἀκόμη μελετηθεῖ συστηματικά. Εἶναι πάντως κοινὴ ἡ πεποίθηση στὴν καλβικὴ βιβλιογραφία, ὅτι τὰ βιβλικὰ κείμενα ὁρίζουν τὴν κύρια πηγὴ γιὰ πολλοὺς στίχους του.[99]

Θὰ ἐπανέλθουμε τώρα στὴν ἔννοια τῆς «caritas», δηλαδὴ τῆς ἀγάπης, μὲ τὴ σημασιολογικὴ εὐρύτητα ποὺ προσέδωσε στὴν ἑλληνικὴ λέξη ὁ ἀπόστολος Παῦλος. 'Η χρήση τῆς λέξης ἦταν σπάνια στὸν ἑλληνικὸ κόσμο. "Ετσι ὁ ἀπόστολος εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ τὴν διαχειριστεῖ μὲ ἀπόλυτη ἐλευθερία. Διαμόρφωσε καὶ διερμήνευσε τὴν ἔννοια τῆς ἀγάπης σὲ πλῆθος χωρίων. Στὴ διδασκαλία του, ἡ ἔννοια περικλείει καὶ συνδυάζει πολλὲς σημασίες. Εἶναι ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπο, εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον καὶ ἡ φιλαδελφία, εἶναι ἡ φιλανθρωπία καὶ ἡ ἐλεημοσύνη. Μὲ τὴν ἀγάπη ἐπίσης καλλιεργοῦνται ἡ καλοσύνη καὶ ἡ ὑπομονή, ἡ χαρὰ καὶ ἡ εἰρήνη — ποὺ ἔχουν πηγή τους τὴν ἀγάπη. Γιὰ τὸν Παῦλο, τὸ σύνολο τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς συνοψίζεται στὴν ἀγάπη. 'Αντιπροσωπεύει τὸ κατεξοχὴν δῶρο τῆς θείας χάριτος καὶ τὴν ἀμεσολάβητη διδασκαλία τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπο.[100]

'Η ἔννοια ἀναπτύσσεται καὶ διαφωτίζεται μὲ διεξοδικὴ ἐπιμονὴ στὸν «"Υμνο τῆς ἀγάπης»: «ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ, χρηστεύεται [...] οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ

98. Βλ. Lambert, σ. 57-60.

99. Βλ. ἐνδεικτικὰ Γιάννης Δάλλας, *Οἱ Ψαλμοὶ τοῦ Δαβὶδ ὑπὸ 'Ανδρέα Κάλβου*, 'Αθήνα, Νεφέλη, 1990, Εἰσαγωγή (passim). Σχετικὰ μὲ τὸ θέμα τῆς εὐαγγελικῆς καὶ τῆς βιβλικῆς ἔμπνευσης βλ. τὰ πορίσματα ἀπὸ τὴ διερεύνηση ὁρισμένων στίχων στὴ μελέτη μου «'Ανδρέα Κάλβου "Εἰς θάνατον". Σχόλια σὲ τρεῖς στροφές», *Ποίηση*, ἀρ. 21 (2003) 150-156, 157-159 κυρίως.

100. Σχετικὰ μὲ τὸ περιεχόμενο τῆς ἀγάπης στὴ διδασκαλία τοῦ Παύλου, ἔχω συμβουλευτεῖ τὰ ἀκόλουθα ἔργα: Ceslas Spicq, *Agapè dans le Nouveau Testament, I*, Παρίσι, Lecoffre, 1958 (σ. 211, 214, 218-219, 237) καὶ Julienne Côté, *Cent mots-clés de la théologie de Paul*, 'Οττάβα, Université Saint-Paul - Novalis, 2000 (σ. 35-43).

ἀδικίᾳ, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ· πάντα στέργει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει» (*Κορ. Α'*, 13, 4, 6-7). Προσέχουμε ἐδῶ καὶ τὸν δεσμὸ τῆς ἀγάπης μὲ τὴν ἀλήθεια, ποὺ μνημονεύτηκε νωρίτερα. Στὴν ἔκταση ὅλου τοῦ κεφαλαίου, ὁ Παῦλος συνδέει συνεχῶς τὴν ἀγάπη μὲ τὴν πίστη καὶ μὲ τὴν ἐλπίδα. Προβάλλει τὶς τρεῖς ἔννοιες ὡς τὰ οὐσιώδη καὶ τὰ ἀλάθητα συστατικὰ τοῦ χριστιανισμοῦ.[101] Στὴν ἀρχὴ τοῦ ἑπόμενου κεφαλαίου, θὰ διατυπωθεῖ καὶ ἡ ἐπιγραμματικὴ ἐντολή του: «Διώκετε τὴν ἀγάπην» (*Κορ. Α'*, 13, 12).

Στὸ φῶς αὐτῆς τῆς παρουσίασης, εὔκολα μπορεῖ τώρα νὰ ἑρμηνευτεῖ ἡ ἱερὴ λέξη τῶν Καρμπονάρων («carità-charité»). Ἡ λέξη πρέπει νὰ ἐννοηθεῖ μὲ τὸ διευρυμένο περιεχόμενο τῆς ἀγάπης, ποὺ εἶχε καθιερώσει ὁ Παῦλος. Στὶς δυτικοευρωπαϊκὲς γλῶσσες, ἡ νεότερη λέξη διατήρησε πολλὲς ἀπὸ τὶς ἀρχικὲς σημασίες της: *καλοσύνη, ἀγαθοεργία, φιλανθρωπία, ἐλεημοσύνη, μεγαλοψυχία, γενναιοφροσύνη, ἀνθρωπισμός, συμπόνοια, εὐσπλαχνία* κ.ἄ. Πιστεύω ἐπίσης ὅτι, στὴν πρώτη σειρὰ τῶν Ὠδῶν, καὶ γιὰ νὰ δηλώσει τὴν καρμποναρικὴ ἔννοια τῆς «ἀγάπης» («carità-charité»), ὁ Κάλβος ἐπέλεξε τὴν πρόσθετη λέξη «εὐσπλαγχνία» («compassion»).

Ὅπως θὰ δοῦμε ἀναλυτικὰ λίγο ἀργότερα, οἱ λέξεις «ἀγάπη» καὶ «εὐσπλαγχνία» ἀπαντοῦν ἕξι φορὲς στοὺς στίχους τῆς *Λύρας* (τρεῖς φορὲς ἡ «ἀγάπη» καὶ ἄλλες τρεῖς, μὲ ποικιλία παραλλαγῶν, ἡ «εὐσπλαχνία»). Ἐμφανίζονται σὲ κρίσιμες θέσεις τῆς καλβικῆς στροφῆς, σὲ ἀνεξάρτητους συνδυασμοὺς εἴτε σὲ μεταξύ τους σύζευξη. Οἱ συνδυασμοὶ εἶναι πάντοτε ἀξιοπρόσεκτοι καὶ μὲ βαρύτητα ἀποφασιστική. Συχνὰ προστίθεται στὸν συνδυασμὸ ἡ λέξη «ἐλπὶς» εἴτε κάποια ἄλλη συμβολικὴ λέξη τῶν Καρμπονάρων.

Ἀπὸ ὅλα τὰ καρμποναρικὰ σύμβολα τῶν Ὠδῶν, ἡ Ἀρετὴ ἀναγνωρίζεται καὶ ἑρμηνεύεται μὲ τὴ μεγαλύτερη εὐκολία. Πραγματοποιεῖ ὀκτὼ ἐμφανίσεις στοὺς στίχους τῆς *Λύρας* (καὶ πέντε στοὺς στίχους τῶν *Λυρικῶν*). Στὴν πρώτη συλλογή, τὸ ὄνομά της εἶναι γραμμένο μὲ κεφαλαῖο ἀρκτικὸ γράμμα σὲ τέσσερις ἀπὸ τὶς ὀκτὼ περιπτώσεις ([Πρόλογος] 18, II 8, IX 27, IX 71). Σὲ τέσσερις ἐπίσης περιπτώσεις, ἡ Ἀρετὴ ἐμφανίζεται πλαισιωμένη ἀπὸ ἄλλες συμβολικὲς λέξεις, καὶ σὲ ἔκδηλα καρμποναρικὰ συμφραζόμενα.

Στὴν κατήχηση τόσο τῶν ἰταλῶν, ὅσο καὶ τῶν γάλλων Καρμπονάρων, ἡ κατάκτηση τῆς Ἀρετῆς προϋποθέτει συγκεκριμένους ὅρους. Στὴν ἠθικὴ ἰδέα της συναρτᾶται ἡ συμβολικὴ σημασία τῆς σκάλας. Κωδικοποιεῖ τὴ διαδικασία τῆς ἀνόδου. Οἱ Καρμπονάροι πίστευαν, ὅτι ἡ κατάκτηση τῆς Ἀρετῆς ἐπιτυγχάνεται σὲ διαδοχικὰ στάδια, καὶ σύμφωνα μὲ τὶς ἀνοδικὲς βαθμίδες τῆς συμβολικῆς κλίμακας.[102]

101. Βλ. C. K. Barrett, *The First Epistle to the Corinthians*, Hendrickson Publishers, 1993, σ. 310. Ἡ τριάδα ἀπαντᾶ καὶ σὲ ἄλλα κείμενα τοῦ Παύλου, πουθενὰ ἀλλοῦ ὅμως οἱ τρεῖς ἔννοιες δὲν συνδέονται μὲ τόση σαφήνεια.

102. Βλ. Isambert, σ. 99.

Στὴ συλλογὴ τῆς *Λύρας*, ἡ εἰκόνα τῆς ἀνόδου πρὸς τὴν 'Αρετὴ συγκροτεῖ τὴν ἐκθαμβωτικὴ κατάληξη τῆς τρίτης ὠδῆς «Εἰς θάνατον» (III 171-175). Στὸ ἀρχιτεκτονικὸ σχέδιο τῆς συλλογῆς, ἡ κατάληξη τῆς τρίτης ὠδῆς ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ἐπιγραμματικὴ ἀρχὴ τῆς προηγούμενης «Εἰς δόξαν», ὅπου ἐξεικονίζεται ὁ «τραχὺς καὶ δύσκολος» δρόμος τῆς 'Αρετῆς (II 6-10). Θὰ προστεθεῖ, στὴν τρίτη ὠδή, ἡ φορὰ τῆς ἀνόδου. Παραθέτω τὴν προτελευταία καὶ τὴν καταληκτικὴ στροφὴ τῆς τρίτης ὠδῆς:

λδ'

'Επάνω εἰς τὸν βωμὸν
τῆς ἀληθείας, τὰ σφάγια
τώρα ἐγὼ ρίπτω· μ' ἄφθονα
τὸν λίβανον σωρεύω,
μ' ἄφθονα χέρια.

λε'

'Ως ἀπ' ἕνα βουνὸν
ὁ ἀετὸς εἰς ἄλλο
πετάει, καὶγὼ τὰ δύσκολα
κρημνὰ τῆς ἀρετῆς
οὕτω ἐπιβαίνω.
(III 166-175)

Σὲ αὐτὴ τὴ συστοιχία τῶν στίχων πρέπει νὰ προσέξουμε καὶ τὴ συσσώρευση τῶν συμβόλων. Συγκεκριμένα, στὴ σφραγίδα τῆς τρίτης ὠδῆς, ἡ ἄνοδος πρὸς τὴν 'Αρετὴ προετοιμάζεται μὲ μία ἀκόμη ἱερὴ ἔννοια τῆς ἀδελφότητας. Εἶναι ἡ μυστηριώδης εἰκόνα τῆς στροφῆς λδ' μὲ τὸν «βωμὸ τῆς ἀλήθειας».

'Αναφέρθηκε ἤδη, ὅτι ἡ λέξη «ἀλήθεια» ἀνῆκε στοὺς συνθηματικοὺς κώδικες τῶν Καρμπονάρων. Θὰ σημειωθεῖ ἐδῶ καὶ ἡ ἀκόλουθη πληροφορία. Τὸ 1820 συστάθηκε στὴ Γαλλία μία μυστικὴ ἑταιρεία, ποὺ ἐπονομαζόταν «Οἱ Φίλοι τῆς 'Αλήθειας» («Les Amis de la Vérité»). 'Η ἑταιρεία εἶχε φιλελεύθερες καὶ τεκτονικὲς καταβολές. Τὸν ἑπόμενο χρόνο, τὰ μέλη της πρωταγωνίστησαν στὴν ἵδρυση τῆς πρώτης γαλλικῆς Καρμπονερίας. 'Αμέσως μετά, «Οἱ Φίλοι τῆς 'Αλήθειας» ἀπορροφήθηκαν ἀπὸ τὴν ἀδελφότητα τῶν γάλλων Καρμπονάρων.[103]

103. Γιὰ τὴ συνθηματικὴ χρήση τῆς λέξης «ἀλήθεια» πβ. παραπάνω, σημ. 96. Γιὰ τὴν ἑταιρεία «Οἱ Φίλοι τῆς 'Αλήθειας» βλ. Isambert, σ. 88· Spitzer, σ. 231 καὶ Lambert, σ. 81 κέξ., 95.

Πίστη, ἐλπίδα, ἀγάπη (- εὐσπλαχνία - ἔλεος)

Ἡ μελέτη αὐτὴ θὰ ὁλοκληρωθεῖ μὲ τὴ διερεύνηση τῆς ἱερῆς τριάδας. Οἱ τρεῖς λέξεις συγκαταλέγονται στὰ ἀδιαφανέστερα, κατὰ τὴν ἐκτίμησή μου, σύμβολα τῶν Ὠδῶν. Ἡ ἀποκρυπτογράφησή τους ἀπαιτεῖ ἐξοικείωση μὲ τὴν κατήχηση τῶν Καρμπονάρων καὶ μὲ τοὺς κώδικες τοῦ μυστικοῦ ἑταιρισμοῦ. Ἀπαιτεῖ ἐπίσης ἐξοικείωση μὲ τὴν ποιητικὴ καὶ γλωσσικὴ εὐφυΐα τοῦ μεγάλου Ζακύνθιου.

Ὁ ποιητὴς τῆς λυρικῆς τόλμης διέθετε σπάνια χαρίσματα, καὶ συνέθεσε τὸ ἔργο του μὲ μοναδικὰ ὑλικά. Θὰ ἐπανέλθω ἐδῶ στὴ θεώρηση γιὰ τὶς λέξεις τῶν Ὠδῶν, καὶ στὴν ἄποψη ποὺ εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ διατυπώσω σὲ ἄλλον χῶρο.[104] Οἱ λέξεις τοῦ Κάλβου, κάθε μία ξεχωριστά, διαθέτουν ὅλες εἰδικὸ βάρος καὶ μεταφέρουν πλούσιο φορτίο. Καμία δὲν ὀφείλεται σὲ ἀδιάφορη ἢ σὲ συμπτωματικὴ ἐπιλογή. Καμία δὲν μπορεῖ νὰ λείψει ἀπὸ τὴ θέση της, στὸν στίχο καὶ στὸ εὖρος τῆς ᾠδῆς, χωρὶς νὰ ἀναστατωθοῦν ἡ νοηματικὴ συμπύκνωση καὶ ἡ ὀργανικὴ ἑνότητα τῆς ποιητικῆς σύνθεσης. Γιὰ τὴ μελέτη τῶν Ὠδῶν, χρειάζεται πρῶτ' ἀπ' ὅλα νὰ γνωρίσουμε τὶς λέξεις τοῦ Κάλβου. Χρειάζεται νὰ ἐξερευνήσουμε τὰ κείμενα στὰ ὁποῖα ταξίδεψαν οἱ λέξεις τοῦ ποιητῆ καὶ τοὺς δρόμους ποὺ ἔχουν διανύσει. Θὰ μπορέσουμε ἔτσι νὰ διακρίνουμε τὸ πλούσιο φορτίο τους καὶ τὰ βαρύτιμα κρύσταλλα ποὺ τὶς στολίζουν.

Ἀπὸ τὶς λέξεις τῆς ἱερῆς τριάδας, τὴ συχνότερη παρουσία στὴν καλβικὴ ποίηση ἔχει ἐξασφαλίσει ἡ λέξη «ἐλπίδα». Πραγματοποιεῖ ἔντεκα ἐμφανίσεις στὶς δύο συλλογὲς τῶν Ὠδῶν, ὅσες σχεδὸν καὶ ἡ περίφημη καλβικὴ Ἀρετή (13). Οἱ ἔντεκα ἐμφανίσεις τῆς «ἐλπίδας» προσαυξάνονται μὲ τὴν παρουσία της στὸν κάλβειο «Πίνακα λέξεων» καὶ μὲ τὸ ρῆμα «ἐλπίζω».

Στὸ σύνολο τῶν δύο συλλογῶν, καὶ στὴν κάθε συλλογὴ ξεχωριστά, ἡ Ἀρετὴ καὶ ἡ Ἐλπίδα συγκεντρώνουν πολὺ ὑψηλὸ δείκτη ἐμφάνισης. Οἱ δύο ἠθικὲς ἔννοιες συγκινοῦν προφανῶς τὸν ποιητὴ ἰδιαίτερα. Ὡς πρὸς τὴν Ἐλπίδα, ἡ ἑρμηνεία εἶναι πρόδηλη. Ἡ συμβολικὴ λέξη συνδεόταν κατεξοχὴν μὲ τὴ λαμπερὴ θεὰ τῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ ἐπαναστατικοῦ ρομαντισμοῦ. Ὅπως σημειώθηκε νωρίτερα, ἡ Ἐλπίδα συμβόλιζε τὴν ἀφοσίωση στὴν ὑπέρτατη Ἀρετὴ τῶν Καρμπονάρων καὶ τοῦ Κάλβου, τὴν ἀφοσίωση δηλαδὴ στὴν Ὑπεραγία Ἐλευθερία («la très sainte liberté»).[105]

Στὴν πρώτη συλλογὴ τῶν Ὠδῶν, ἡ λέξη «ἐλπίς, ἐλπίδα» ἐμφανίζεται πέντε φορές, καὶ ἕξι φορὲς στὴ δεύτερη (III 77, IV 29, VI 50, IX 12, X 109, [X]I 35, [X]I 101, [X]II 106, [X]VI 10, [X]VII 54, [X]VII 92). Στὰ *Λυρικὰ* ἀπαντᾶ ἐπίσης τὸ ρῆμα «ἐλπίζω», ἅπαξ εἰρημένο στὸ σύνολο τῶν Ὠδῶν ([X]IX

104. Βλ. Γεωργαντᾶ, «Ἀνδρέα Κάλβου "Εἰς θάνατον"...», *ὅ.π.*, σ. 162 κυρίως.

105. Ἔτσι μνημονεύεται ἡ ἐλευθερία στὴν τελετὴ μύησης τῶν Καρμπονάρων («la très sainte liberté»). Βλ. Mariel, *Les Carbonari...*, ὅ.π., σ. 86.

48). Ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον ἔχει ἡ παρουσία τῆς λέξης στὸν «Πίνακα λέξεων καὶ φράσεων». Τὸν «Πίνακα» εἶχε προσθέσει ὁ Κάλβος στὴν ἔκδοση τῆς Γενεύης. Ἡ ἑρμηνεία ποὺ εἶχε ὑποδείξει ὁ ποιητὴς γιὰ τὴν «ἐλπίδα» ἦταν κατηγορηματική. Ἐπέλεξε νὰ τὴν ἑρμηνεύσει στὰ γαλλικὰ μὲ μία ἀποκλειστικὰ λέξη: *espérance*.[106] Πιστεύω ὅτι, μὲ αὐτὴ τὴν ἑρμηνευτικὴ ὑπόδειξη, τὸ στέλεχος τῆς ἀδελφότητας θέλησε νὰ προβάλει τὴν ἱερὴ λέξη καὶ νὰ ἐπισημάνει τὴ χρήση τοῦ καρμποναρικοῦ κώδικα.

Κατὰ τὴ μετάφραση τῆς *Λύρας*, ὁ Στανισλὰς Ζυλιὲν ἀκολούθησε, σχεδὸν παντοῦ, τὴν ὑπόδειξη τοῦ Κάλβου. Σὲ μία μόνο περίπτωση προέκρινε τὴ γαλλικὴ λέξη «espoir» (X 109). Στὶς ὑπόλοιπες τέσσερεις περιπτώσεις, υἱοθέτησε τὴ συμβολικὴ λέξη «espérance» (III 77, IV 29, VI 50, IX 12).

Γιὰ τὴν προσήλωση τοῦ Κάλβου στὴν ἔννοια τῆς ἐλπίδας, διαθέτουμε σήμερα καὶ τὴ μαρτυρία τοῦ πρώτου ἑλληνικοῦ ποιήματός του. Ἡ ὠδὴ ποὺ ὁ Κάλβος ἐξέδωσε στὸ Λονδίνο, τὸ 1819, ἐπιγράφεται *Ἐλπὶς πατρίδος*.[107] Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν τίτλο, ἡ συμβολικὴ λέξη ἀναδεικνύεται σὲ τρεῖς ἀκόμη κρίσιμες θέσεις τοῦ ποιήματος — σὲ στίχους μὲ ἰσχυρὸ διασκελισμὸ καὶ μὲ ἰσχυρὴ στίξη, ἐπίσης στὴν προσφώνηση τῆς προτελευταίας στροφῆς:

ΝΥΝ ΔΕ ΤΗΝ ΝΥΚΤΑ ΣΧΙΖΕΙ / ΑΚΤΙΣ ΕΛΠΙΔΟΣ·
ΜΕΓΑΛΑΣ Η ΚΑΡΔΙΑ ΜΟΥ / ΕΛΠΙΔΑΣ ΕΧΕΙ·
ΓΛΥΚΕΙΑ ΕΛΠΙΣ, ΕΑΝ ΧΑΣΩ ΣΕ,/ ΚΑΙ ΤΙ ΜΟΙ ΜΕΛΕΙ Ο ΒΙΟΣ;

(στ. 13-14, 25-26, 33-34)

Στὴν ἀρχὴ τῆς προτελευταίας στροφῆς, πρέπει νὰ ὑπογραμμιστεῖ καὶ ἡ σύναψη «γλυκεῖα ἐλπίς». Τὸ ἐπίθετο, ὅπως καὶ τὸ ὑπερθετικό του «ὑπεργλυκύς», συνδέονται συχνὰ στὴν καλβικὴ ποίηση μὲ τὴν ἱερὴ λέξη τῶν Καρμπονάρων. Συναρτῶνται ἐπίσης συχνὰ μὲ τὴν αἴσθηση τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς πατρίδας.

Τὸ πρῶτο ἑλληνικὸ ποίημα τοῦ Κάλβου περικλείει καὶ ἄλλα τεκμήρια τοῦ καρμποναρικοῦ συμβολισμοῦ. Ἡ ἐξέταση ὅμως τοῦ ποιήματος δὲν θὰ ἐπιχειρηθεῖ στὴν παρούσα μελέτη. Θὰ ἤθελα μόνο νὰ προσθέσω τὶς ἀκόλουθες ἑρμηνευτικὲς προτάσεις. Στὴν ὠδὴ τοῦ 1819, ἡ ταυτότητα τοῦ ποιητῆ Καρμπονάρου ἐκδηλώνεται μὲ πάθος, καὶ σὲ ἀρκετοὺς στίχους. Συνεπῶς, τὸ πρόσφατο εὕρημα κομίζει πολύτιμα στοιχεῖα καὶ γιὰ τὴ βιογραφία τοῦ Κάλβου. Ὁδηγεῖ μὲ βεβαιότητα στὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ ποιητής μας ἦταν μέλος τῆς Καρμπο-

106. «ἐλπίδα, ἡ, s. f. pour ἡ ἐλπίς, espérance» (βλ. «Σημειώσεις καὶ Πίναξ λέξεων καὶ φράσεων», *Ὠδαί*, κριτικὴ ἔκδοση Filippo Maria Pontani, Ἀθήνα, Ἴκαρος, 1970, Παράρτημα, σ. 162).

107. Τὸ ποίημα ἀνακαλύφθηκε πρόσφατα ἀπὸ τὸν Λεύκιο Ζαφειρίου. Βλ. φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση: *Ἀντί*, εἰδικὸ ἔνθετο, τχ. 800 (14.11.2003) καὶ *Πόρφυρας*, τχ. 111 (2004) 11-16.

νερίας ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Λονδίνου. Μὲ τὰ νέα δεδομένα, τὸ ἔτος 1819 ὁρίζει πλέον τὸ ἔσχατο χρονικὸ ὅριο γιὰ τὴ μύηση τοῦ Κάλβου στοὺς σκοποὺς τῆς ἰταλικῆς ἀδελφότητας.[108]

Θὰ μεταφερθοῦμε τώρα πέντε χρόνια μετὰ τὸ ποίημα τοῦ Λονδίνου, γιὰ νὰ ἐπανέλθουμε στὴ συλλογὴ τῆς Γενεύης. Ἀπομένει νὰ ἀποκρυπτογραφηθεῖ στοὺς στίχους τῆς *Λύρας* ἡ συμβολικὴ τριάδα τῶν Καρμπονάρων (*Fede, Speranza, Carità / Foi, Espérance, Charité*). Κατὰ τὴ διερεύνηση τῆς συλλογῆς, θὰ μελετήσουμε τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ δείγματα. Ἡ ἐξέταση θὰ ἑστιαστεῖ πρωτίστως σὲ στίχους ὅπου πιστοποιεῖται συσσώρευση τῶν συμβόλων. Δεδομένου ὅτι οἱ τρεῖς ἱερὲς λέξεις ἦταν πολὺ κοινές, ὁ Κάλβος φρόντισε νὰ καταδείξει τὸ εἰδικό, τὸ συνθηματικὸ βάρος τους μὲ τὸν συνδυασμὸ τῶν κωδίκων. Οἱ συνδυασμοὶ ἐπιτελοῦνται στὸ πλαίσιο τοῦ στίχου ἢ τῆς στροφικῆς ἑνότητας. Ἄλλοτε οἱ ἱερὲς λέξεις ἐντάσσονται σὲ εὐρύτερες συστοιχίες στίχων καὶ συμβόλων. Πάντοτε δὲ διεκδικοῦν ἐξαιρετικὴ προβολή, μὲ τὴν ἀνάδειξή τους σὲ καίριες θέσεις τῶν στίχων καὶ στὴ δομὴ τῆς στροφῆς.

1. *Πίστη, Ἐλπίδα.* Ἡ πρώτη λέξη τῆς ἱερῆς τριάδας ἀρθρώνεται μία μόνο φορὰ στὸ σύνολο τῆς καλβικῆς ποίησης. Τὴ μοναδικὴ πάντως φορὰ ποὺ ἐμφανίζεται, στὴν ἕκτη ὠδὴ τῆς *Λύρας*, ἡ «πίστη» συνυπάρχει μὲ τὴ δεύτερη λέξη τῆς τριάδας, δηλαδὴ μὲ τὴν «ἐλπίδα». Ἀνάμεσα στὶς δύο ἱερὲς λέξεις, ἐπιπλέον, μεσολαβεῖ τὸ καρμπονάρικο σύμβολο τῆς «σοφίας». Οἱ τρεῖς ἐμβληματικὲς λέξεις ἀποτυπώνονται στὴ δέκατη στροφὴ (ι′) τῆς ὠδῆς «Εἰς Χίον». Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ συγκεκριμένη στροφή, θὰ παρατεθεῖ καὶ ἡ στροφὴ ποὺ προηγεῖται.

Μὲ τὴν ἀλληλουχία τῶν ἐξαίσιων καλβικῶν εἰκόνων, παρουσιάζεται στὴν ἔνατη στροφὴ τῆς ὠδῆς ἡ καταστροφὴ τῆς Χίου (θ′). Ἀκολουθεῖ, στὶς δύο ἑπόμενες στροφές, ὁ θρῆνος γιὰ τὴν τραγικὴ καταστροφή (ι′- ια′). Ἐδῶ, τὸ δραματικὸ ἐπεισόδιο ποὺ ἐξιστορεῖται, θὰ ἐξαρθεῖ καὶ μὲ ἕναν ἐντυπωσιακὸ στιχουργικὸ νεοτερισμό. Ἀποτελεῖ τεκμήριο τοῦ βυρωνικοῦ ρομαντισμοῦ.[109] Εἶναι ὁ προκλητικὸς διασκελισμὸς ποὺ συντελεῖται μεταξὺ τῶν στροφῶν ι′- ια′, καὶ δὴ μετὰ τὴ λέξη «ἐλπίδας». Ὁ καινοφανὴς διασκελισμὸς μεταξὺ τῶν στροφῶν συνεισφέρει πρόσθετη ἔμφαση στὸ ἐπεισόδιο, καθὼς καὶ στὰ σύμβολα τῶν Καρμπονάρων:

---

108. Βλ. τὶς σχετικὲς ὑποθέσεις τοῦ Πορφύρη, σ. 139. Πβ. ἐπίσης τὶς πληροφορίες ποὺ συνάγονται ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Κάλβου μὲ τὸν Bartolomeo De Sanctis (Μάριο Βίττι, *Πηγὲς γιὰ τὴ βιογραφία τοῦ Κάλβου*, Θεσσαλονίκη, Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, 1963, σ. 142-143).

109. Ἔχω διερευνήσει τὸ θέμα, σὲ σχέση μὲ τοὺς στιχουργικοὺς νεοτερισμοὺς τοῦ Μπάιρον, στὴ μελέτη μου «Βυρωνισμός...», ὅ.π., σ. 642-644.

θ'

Θλίβει ὁ καπνὸς τὸ διάστημα
γαλάζιον τῶν ἀέρων·
οὕτως εἰς τὴν ὁμίχλην
τοῦ θανάτου, μειδίασμα
πνίγεται νέον.

ι'

Πόσους ναοὺς 'ποῦ ἐδέχοντο
τὰς πτερωτὰς τῆς πίστεως
προσευχὰς καὶ τὰ δῶρα·
πόσους βλαστοὺς σοφίας,
πόσας ἐλπίδας·

ια'

Αἴ, πόσους πνέοντας ἔρωτα
θαλάμους, τώρα ἡ φλόγα
βαρβάρως κατατρώγει·

(VI 41-53)

Στὴ στροφὴ ι', οἱ τρεῖς συμβολικὲς λέξεις τῶν Καρμπονάρων καταλαμβάνουν τὸ τέλος τριῶν διαφορετικῶν στίχων. Ἡ «πίστη» προβάλλεται στὸ τέλος ἰσχυρὰ διασκελιζόμενου στίχου. Ἡ «σοφία», τοποθετημένη στὸ τέλος τοῦ ἑπόμενου στίχου, ὑπογραμμίζεται καὶ ὀπτικὰ μὲ σημεῖο στίξης. Ἐνῶ γιὰ τὴν προσφιλέστερη στὸν Κάλβο λέξη-ἔννοια τῆς τριάδας, ἐπιφυλάσσονται τὰ σπουδαιότερα στιχουργικὰ ἐφόδια. Ἡ «ἐλπίδα» καταλαμβάνει τὸ τέλος τοῦ κρίσιμου καταληκτικοῦ πενταστύλλαβου, ὅπου κορυφώνεται πάντοτε ἡ νοηματικὴ καὶ συναισθηματικὴ ἔνταση τῆς καλβικῆς στροφῆς. Σὲ αὐτὴ τὴ δεσπόζουσα θέση, ἡ προσοχὴ γιὰ τὴν «ἐλπίδα» προσαυξάνεται μὲ ἰσχυρὸ σημεῖο στίξης καὶ μὲ τὸν στροφικὸ διασκελισμὸ ποὺ ἐπισυμβαίνει.

Ἡ ἀξία τῆς «σοφίας» συμπεριλαμβάνεται ὁμοίως στὶς ἠθικὲς ἔννοιες τῆς Καρμπονερίας. Εἶχε καὶ αὐτὴ κληροδοτηθεῖ ἀπὸ τοὺς «Καλοὺς 'Εξαδέλφους 'Ανθρακεῖς».[110] Στὸ καταστατικὸ τῶν ἰταλῶν Καρμπονάρων προεξάρχει ὁ δεσμὸς τῆς «σοφίας» μὲ τὴν 'Ελευθερία. Ἡ ἐπιδίωξη γιὰ «ἐλευθερία σοφὴ καὶ

110. Παραθέτω στίχους ἀπὸ δύο ἀκόμη τραγούδια τους: 1. *C'est la sagesse qui nous guide 2. La prudente sagesse / préside à nos repas* (*Recueil de Chansons dédiées aux BB *** C *** Fr *** Charbonniers*, ὅ.π., σ. 17 καὶ 58 ἀντίστοιχα).

δυνατὴ» ἐγγράφεται στὴν κατήχηση τοῦ τρίτου καὶ ἀνώτερου βαθμοῦ τῆς ὀργάνωσης («une liberté sage et forte»).[111]

Σχετικὰ μὲ τὴ θεολογικὴ θεμελίωση τῶν καρμποναρικῶν συμβόλων, ἀξίζει νὰ ἐπισημανθεῖ καὶ ἡ ἀκόλουθη ἀντιστοιχία. Οἱ τέσσερεις Ἀρετὲς τῆς ἀδελφότητας ποὺ εἴδαμε παραπάνω (Σοφία, Πίστη, Ἐλπίδα, Ἀγάπη) ἀναλογοῦν ἐπίσης σὲ ἱερὲς μορφὲς τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Ἐμφανίζονται στὸν χριστιανικὸ θρύλο τῶν μαρτύρων Σοφίας καὶ τῶν τριῶν θυγατέρων της Πίστεως, Ἐλπίδος καὶ Ἀγάπης (Sophie, Foi, Espérance, Charité). Ἡ μνήμη τους ἑορτάζεται τόσο στὴν ἀνατολικὴ ὅσο καὶ στὴ δυτικὴ Ἐκκλησία (17 καὶ 30 Σεπτεμβρίου ἀντίστοιχα).

Τὴ λέξη «σοφία», γραμμένη μὲ κεφαλαῖο ἀρκτικὸ γράμμα, θὰ τὴν συναντήσουμε ξανὰ στὴν ἕνατη ᾠδὴ τῆς *Λύρας*. Ἂς σημειωθεῖ ἐδῶ ἡ σύναψη τοῦ ἐπιθέτου «γλυκὺς» μὲ μία ἀκόμη ἠθικὴ ἔννοια τῆς ἀδελφότητας: *γλυκὺ ἡ Σοφία τὸ φίλημα / σᾶς χαρίζει* (IX 68-69). Ἂς προσέξουμε ἐπίσης, ὅτι ἡ προσωποποιημένη «Σοφία» κατέχει τὸ ἀρχιτεκτονικὸ κέντρο τῆς καλβικῆς στροφῆς (ιδ΄). Θὰ ἀκολουθήσει ἀμέσως μετὰ ἡ ἐκθαμβωτικὴ ἐπίκληση τῆς καταληκτικῆς στροφῆς: *Ὦ Ἀρετή! πολύτιμος / θεά* (IX, ιε΄, 71-72).

Μὲ τὴν ἐπίκληση καὶ μὲ τὴ θεοποίηση τῆς Ἀρετῆς, ὁλοκληρώνεται ἡ ᾠδὴ τοῦ Κάλβου «Εἰς Ἐλευθερίαν». Πρόκειται γιὰ μία ἀπὸ τὶς ᾠδὲς στὶς ὁποῖες κυριαρχοῦν ὁ συμβολισμὸς καὶ ἡ ἠθικὴ διδασκαλία τῶν Καρμπονάρων. Δύο ἄλλα δείγματα ἀπὸ αὐτὴ τὴν ᾠδὴ θὰ μελετηθοῦν στὴ συνέχεια τῆς ἐξέτασης.

Στὴν ᾠδὴ «Εἰς Χίον» κρύβεται μία ἀκόμη στροφὴ μὲ μεγάλο φορτίο καρμποναρικῶν κωδίκων. Εἶναι ἡ στροφὴ κα΄, στὴν ὁποία ἐξαγγέλλεται ἡ τιμωρία τῶν τυράννων (*φῶς, χαρά, ἄκανθαι, ἥλιος, βρέχει, γῆ*). Γιὰ τὴν ἀποκρυπτογράφηση ὅμως καὶ αὐτῶν τῶν συμβόλων ἀπαιτεῖται πραγμάτευση ἐξίσου ἐκτενής, ἀντίστοιχη πρὸς τὶς λέξεις τῆς τριάδας. Ἐλπίζοντας ὅτι σύντομα θὰ εἶναι ἕτοιμη ἡ ὁλοκληρωμένη μελέτη μου γιὰ τὸ θέμα, θὰ ἐπανέλθω στὸν κεντρικὸ ἄξονα τῆς σημερινῆς διερεύνησης.

2. *Ἐλπίδα*. Οἱ ἑπόμενοι στίχοι τῆς ἐξέτασης προέρχονται ἀπὸ τὴν ᾠδὴ «Εἰς Ἐλευθερίαν». Συγκροτοῦν τὴν τρίτη στροφὴ τῆς ᾠδῆς:

Ἴσως (ἂν δὲν μὲ τρέφῃ
ματαία ἐλπίς) εὑρίσκεται
μετὰ τὸν θάνατόν μου
γλυκυτέρα ζωὴ
καὶ μὲ προσμένει.

(IX 11-15)

111. Βλ. Sainte-Edme, σ. 105. Πβ. σ. 25.

Στοὺς στίχους αὐτούς, ἡ «ἐλπίδα» ἀνευρίσκεται προβεβλημένη μέσα στὴν ἐκπλήττουσα παρένθεση, ποὺ θαύμαζε τόσο πολὺ ὁ 'Ελύτης. Τὸ ἰσχυρὸ ὑπερβατὸ σχῆμα, ὑπογραμμισμένο μὲ τὰ σημεῖα τῆς παρένθεσης, ἐξασφαλίζει τὴ μέγιστη ἔμφαση στὴν προσφιλὴ λέξη τοῦ Κάλβου. 'Η ἱερὴ λέξη, γιὰ μία ἀκόμη φορά, συνδέεται ἐδῶ μὲ τὴν 'Ελευθερία, καὶ μὲ τὸ ἐπίθετο ποὺ κατεξοχὴν προσδιορίζει τὴν «ἐλπίδα» καὶ τὴν 'Ελευθερία («γλυκεῖα»).

'Η σύναψη «γλυκεῖα ἐλευθερία» ἔχει σφυρηλατηθεῖ στὶς δύο πρῶτες ὠδὲς τῆς *Λύρας*, καὶ σὲ θεμέλιους στίχους. Στὴν πρώτη ὠδὴ ἀναλαμβάνει τὸ ἐγκώμιο τῆς 'Αγγλίας: *τῆς ὑπεργλυκυτάτης / ἐλευθερίας* (Ι 49-50). Στὴ δεύτερη ὠδή, ἀναδεικνύεται σὲ ἀκρογωνιαῖο λίθο τῆς ἐκθαμβωτικῆς κατάληξης, μὲ τὴν ἐπιφωνηματικὴ ἀποστροφὴ πρὸς τὴ δόξα: *καὶ γλυκείας / ἐλευθερίας καὶ ὕμνων / ἄξια τὰ ἔθνη* (ΙΙ 123-125). 'Ο προκλητικὸς διασκελισμὸς ποὺ σημειώνεται, καὶ τὶς δύο φορές, ἀνάμεσα στὸ ἐπίθετο καὶ στὸ προσδιοριζόμενο οὐσιαστικό, δὲν μπορεῖ νὰ περάσει ἀπαρατήρητος. 'Επιβεβαιώνει τὸ σύντονο ἐνδιαφέρον τοῦ Κάλβου γιὰ τὴ σύναψη, καὶ γιὰ τοὺς δύο ὅρους ξεχωριστά.

Στὴν ἔνατη ὠδή, ἡ «γλυκυτέρα ζωὴ» ποὺ ὑπόσχεται ἡ «ἐλπίδα» ταυτίζεται ἐξίσου κατηγορηματικὰ μὲ τὴν 'Ελευθερία. Τίτλος καὶ θέμα τῆς ἔνατης ὠδῆς, ἡ 'Ελευθερία παραμένει ἄρρητη στὸ σῶμα τοῦ ποιήματος. Δηλώνεται μὲ τὴν προσφυὴ ἔννοια τῆς «εὐτυχίας» καὶ μὲ πλῆθος καρμποναρικῶν συμβόλων. 'Αξίζει ἐπίσης νὰ προσέξουμε ὅτι, στὴν ἴδια ὠδή, ἡ καρμποναρικὴ 'Αρετὴ προσωποποιεῖται, θεοποιεῖται καὶ πρωταγωνιστεῖ σὲ δύο ἀπὸ τὶς δεκαπέντε στροφές (ς', ιε'). 'Η ἐπίκληση πρὸς τὴ θεὰ ἔχει παρατεθεῖ στὴν προηγούμενη ἑνότητα τῆς ἐξέτασης.

3. *'Ελπίδα, 'Αγάπη (Carità).* 'Η συζυγία τῶν δύο λέξεων ἐπιτελεῖται μία μοναδικὴ φορὰ στὶς 'Ωδές. Μὲ τὴ μοναδικότητα καταδεικνύεται ἡ βαρύτητα τοῦ συνδυασμοῦ καὶ τοῦ στίχου. Οἱ δύο λέξεις —«ἐλπίδα» καὶ «ἀγάπη»— συνυπάρχουν στὴν περίφημη ἀποστροφὴ τῆς 'Ελευθερίας πρὸς τὸν 'Ωκεανό (Χ 109).

'Η ἀποστροφὴ πρὸς τὸν 'Ωκεανὸ συνιστοῦσε καθιερωμένο ἀνάθημα τῶν βυρωνιστῶν καὶ φόρο τιμῆς στὸ τέταρτο ἄσμα (1818) τοῦ *Τσάιλντ Χάρολντ*.[112] Μὲ μία πολύστιχη ρομαντικὴ ἀποστροφὴ πρὸς τὸν 'Ωκεανὸ εἶχε ὁλοκληρώσει ὁ Μπάιρον τὸ θρυλικὸ ποίημα τῆς *Περιήγησης* (IV, στ. 1603-1674). 'Ο 'Ωκεανὸς τοῦ Μπάιρον εἶναι ἡ Μεσόγειος, ἡ θάλασσα ποὺ ἀναδείχθηκε μαζί του στὸ ἐπίκεντρο τῆς εὐρωπαϊκῆς ποίησης.

---

112. Βλ. Estève, *Byron et le romantisme français*, ὅ.π., σ. 341. Πβ. Γεωργαντᾶ, «'Ανδρέας Κάλβος, Τὸ ἐγὼ τοῦ ποιητῆ-πολεμιστῆ καὶ ἡ ἐπιστροφὴ στὴν πατρίδα», *Οἱ ποιητὲς τοῦ Γ. Π. Σαββίδη*, 'Αθήνα, 'Εταιρεία Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ καὶ Γενικῆς Παιδείας / Σπουδαστήριο Νέου 'Ελληνισμοῦ 1998, σ. 237-238, 269. Γιὰ τὴ σημασία τοῦ τέταρτου ἄσματος στὸ ποιητικὸ σύμπαν τοῦ Κάλβου βλ. τὴ μελέτη μου «Βυρωνισμός...», ὅ.π., σ. 624-626, 638-644 κυρίως.

Στὴ δέκατη ὠδὴ τῆς *Λύρας*, καὶ στὸ σύμβολο τοῦ Ὠκεανοῦ, ὁ Κάλβος διασταυρώνει τὸ βυρωνικὸ μὲ τὸ ὁμηρικὸ πρότυπο. Τὴ δική του βυρωνικὴ ἀποστροφὴ πρὸς τὸν Ὠκεανὸ ἐκφέρει ἡ λαμπερὴ θεὰ τῆς ἐποχῆς καὶ τῶν Καρμπονάρων. Ἡ ἐπίκληση ποὺ ἀπευθύνει ἡ Ἐλευθερία στὸν πατέρα τῶν θεῶν ἐκτείνεται σὲ τρεῖς στροφές (κ'- κβ'). Οἱ δύο λέξεις τῆς ἱερῆς τριάδας θὰ ἐντυπωθοῦν μνημειακὰ στοὺς ἐπίλεκτους καταληκτικοὺς στίχους τοῦ βυρωνικοῦ ἀναθήματος:

κ'

Ὠκεανέ, πατέρα
τῶν χορῶν ἀθανάτων,
ἄκουσον τὴν φωνήν μου [...]

κβ'

Ὅταν τοὺς ἀνοήτους
φεύγω θνητούς, μὲ δέχονται
ἡ πατρικαί σου ἀγκάλαι·
ἡ ἐλπίς μου εἰς τὴν ἀγάπην σου
στηρίζεται ὅλη.

(X 96-98, 106-110)

Στοὺς φημισμένους αὐτοὺς στίχους τοῦ «Ὠκεανοῦ», οἱ λέξεις «ἐλπίδα» καὶ «ἀγάπη» ἐκόμιζαν ὅλο τὸ συμβολικὸ φορτίο ποὺ τοὺς εἶχε προσδώσει ἡ τελετουργία τῆς ἀδελφότητας.

4. *Ἀρετή, Ἀγάπη, Εὐσπλαχνία.* Ἡ καλβικὴ «εὐσπλαχνία», ὅπως διευκρινίστηκε νωρίτερα, δηλώνει καὶ συμπληρώνει τὴν καρμποναρικὴ ἔννοια τῆς «ἀγάπης» («carità-charité»). Ὅταν διατυπώνεται γιὰ πρώτη φορά, στὴν ὠδὴ «Εἰς Πάργαν», συμμετέχει σὲ μιὰ καταιγιστικὴ ὁμάδα συμβόλων. Τὸ σύνθημα τῆς ἀναγνώρισης δίνουν πρῶτα ἡ «ἀρετὴ» καὶ ἡ «ἀγάπη». Ὁ ἐμφαντικὸς συνδυασμὸς θὰ κλιμακωθεῖ ἀμέσως μετὰ στὴν εἰκόνα τῆς «εὐσπλαχνίας», ποὺ ἁπλώνεται εὐάρμοστα στὸν καταληκτικὸ πεντασύλλαβο στίχο. Μὲ αὐτὸν τὸν καρμποναρικὸ ἀστερισμό, τὸ ποιητικὸ ἐγὼ ὑμνεῖ στὴν ἕβδομη ὠδὴ τὰ ἀνεκτίμητα δῶρα τῶν θεῶν στοὺς θνητούς:

Διαπρεπῆ οἱ ἀθάνατοι
ἔδωσαν τῶν ἀνθρώπων
καὶ ἀτίμητα δῶρα·
ἀγάπην, ἀρετήν,
εὔσπλαγχνον στῆθος.

(VII 6-10)

Μὲ τὰ θεϊκὰ δῶρα ποὺ ἐκθειάζονται στοὺς καλβικοὺς στίχους, κρυπτογραφοῦνται δύο ζωτικὲς λέξεις-ἔννοιες τῶν Καρμπονάρων, ἡ 'Αρετὴ καὶ ἡ Carità.

Οἱ λέξεις «ἀρετὴ» καὶ ἡ «εὐσπλαχνία» συμπλέκονται σὲ δύο διαδοχικὲς ὠδὲς τῆς *Λύρας*. Μετὰ τὴν ἕβδομη «Εἰς Πάργαν», θὰ ἐπανεμφανιστοῦν μαζὶ στὴν ὄγδοη ὠδὴ «Εἰς 'Αγαρηνούς».

Στὴν ὠδὴ «Εἰς 'Αγαρηνούς», ἡ ἰδεολογία τοῦ καρμπονταρισμοῦ διακηρύσσεται μὲ εὐκρίνεια. Τώρα δηλώνεται ρητά, ὅτι ἡ «ἀρετὴ» καὶ ἡ «εὐσπλαχνία» βρίσκονται στὸ ἀντίπαλο τῆς τυραννίας στρατόπεδο. Μὲ διαδοχικὰ ὑπερβατά, ὁ Κάλβος θὰ τοποθετήσει σὲ ἀγαστὴ συμμετρία τὶς ἀντίθετες πρὸς τὴν τυραννία ἔννοιες. Ἔτσι, οἱ δύο ἐμβληματικὲς λέξεις καθηλώνονται ἐπιβλητικὰ στὸ κέντρο τοῦ δεύτερου καὶ τοῦ τέταρτου στίχου:

Κριταὶ ὡς θεοί! καὶ πότε
τὴν ἀρετὴν ἀθλίως,
πότε δὲν ἐκατάτρεξαν;
πότε εὐσπλαγχνίαν ἐγνώρισαν,
δικαιοσύνην;
(VIII 46-50)

Στὴν ὄγδοη ὠδὴ τῆς *Λύρας*, ὅπως καὶ στὴν ἑπόμενη «Εἰς 'Ελευθερίαν», συμπυκνώνονται θεαματικὰ τὰ μυητικὰ στοιχεῖα τοῦ καρμπονταρικοῦ ἑταιρισμοῦ. Ἕνα πανίσχυρο σύμβολο τῆς ἀδελφότητας δεσπόζει στὴν ὄγδοη ὠδή. Εἶναι ἡ εἰκόνα τοῦ ἥλιου, ποὺ ἔχει, ὅπως νομίζω, τεκτονικὴ καταγωγή. Γιὰ τὸ σύμβολο τοῦ ἥλιου ἀπαιτεῖται ἐπίσης ἐκτενὴς διερεύνηση, καὶ ἡ σχετικὴ μελέτη μου δὲν ἔχει ἀκόμη ὁλοκληρωθεῖ.

5. *Ἔλεος*. Οἱ τελευταῖοι στίχοι οἱ ὁποῖοι θὰ μελετηθοῦν ἀνήκουν στὴν ὠδὴ «Εἰς 'Ελευθερίαν». Ἡ ἕνατη ὠδὴ τῆς *Λύρας* διαθέτει γιὰ τὸ θέμα μας ξεχωριστὸ βάρος. 'Επιγράφεται ἄλλωστε μὲ τὸ ὄνομα τῆς θεᾶς ποὺ καθοδηγεῖ τὰ σχέδια καὶ τὴν ἠθικὴ διδασκαλία τῶν Καρμπονάρων.

Ἡ ὠδὴ «Εἰς 'Ελευθερίαν» εἶναι μία ἀπὸ τὶς συντομότερες τῆς καλβικῆς ποίησης. 'Εκτείνεται σὲ δεκαπέντε στροφὲς καὶ σὲ σύνολο 75 στίχων. Ἂς θυμηθοῦμε, ὅτι δύο ἀπὸ τὶς δεκαπέντε στροφὲς εἶναι ἀφιερωμένες στὸ ἐγκώμιο τῆς 'Αρετῆς (ς', ιε'). Σὲ μία ἄλλη στροφή, συμπλέκονται ἡ «ἐλπίδα» καὶ ἡ γλυκιὰ ζωὴ τῆς 'Ελευθερίας (γ'). 'Ενῶ στὴν προτελευταία στροφή, διαδραματίζει κυρίαρχο ρόλο ἡ προσωποποιημένη «Σοφία» (ιδ'). Θὰ δοῦμε τώρα τὴν ἔννοια τῆς «εὐσπλαχνίας», ποὺ πραγματοποιεῖ ἐδῶ τὴν τρίτη κατὰ σειρὰ ἐμφάνισή της. Ἂς προσέξουμε, ὅτι ἡ ἔννοια πριμοδοτεῖται σὲ τρεῖς διαδοχικὲς ὠδές (VII, VIII, IX).

Τὴν τρίτη φορὰ ποὺ ἐπανέρχεται στοὺς στίχους τῆς *Λύρας*, ἡ «εὐσπλαχνία» ἀνακαλεῖται μὲ τὴ συνώνυμη ἐκδοχὴ τοῦ «ἐλέους». Ἡ λέξη ὅμως καὶ ἡ

ἑρμηνεία της, ὅπως θὰ ἐξηγήσω, ἔχουν ὑποστεῖ τὶς συνέπειες ἑνὸς ὀρθογραφικοῦ λάθους. Συγχέοντας τὴ γραφὴ τῆς λέξης «ὁ ἔλεος» μὲ τὴ γραφὴ τῆς λέξης «τὸ ἔλαιον», ὁ Κάλβος παρουσίασε τὸν στίχο μὲ τὴν ἀκόλουθη ὀρθογραφικὴ παραδρομή: *χαρᾶς, ἐλαίου φύσημα* (IX 48).

Ἡ γραφὴ *ἐλαίου φύσημα* υἱοθετεῖται σὲ πολλὲς ἀπὸ τὶς νεότερες ἐκδόσεις τῶν Ὠδῶν.[113] Ἀπὸ τὴν ὀρθογραφία τοῦ Κάλβου εἶχε παρασυρθεῖ ἐπίσης ὁ Στανισλὰς Ζυλιέν, ποὺ ἀπέδωσε τὴ φράση μὲ τὸ ἐπίθετο «λιπαρός» («une brise onctueuse»).

Πέρα ἀπὸ τὴ διαπίστωση ὅτι τὸ *λιπαρὸ φύσημα* δὲν διαθέτει ποιητικὴ ἢ νοηματικὴ ἀξία, πιστεύω ὅτι ἡ ἐκδοτικὴ τύχη τοῦ στίχου πρέπει νὰ κριθεῖ καὶ μὲ ἀναφορὰ στὶς συμβολικὲς λέξεις-ἔννοιες τῶν Καρμπονάρων. Ὁ στίχος 48 τῆς ἕνατης ὠδῆς πρέπει νὰ ἀποκατασταθεῖ ὁριστικὰ μὲ μία μικρὴ ὀρθογραφικὴ διόρθωση: ἐλέου *φύσημα*. Ἐπιπλέον, μὲ αὐτὴ τὴ διόρθωση, ἀποκτᾶ συντακτικὴ καὶ νοηματικὴ συνέπεια ἡ σύνδεση τῆς ἐπίδικης λέξης μὲ τὴ «χαρά». Πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ «φύσημα χαρᾶς καὶ εὐσπλαχνίας» (ὄχι «χαρᾶς καὶ λαδιοῦ»). Γιὰ τὴν ἀποκατάσταση ἐξάλλου τῆς λέξης, πρέπει νὰ ληφθεῖ ὑπόψη καὶ τὸ ἔκδηλο ἐνδιαφέρον τοῦ Κάλβου γιὰ τὴν ἔννοια τῆς «εὐσπλαχνίας». Ἡ σημασία τῆς ἔννοιας εἶχε προβληθεῖ ἐμφατικὰ στὶς δύο προηγούμενες ὠδές (VII 10, VIII 49).

Τὸ συμβολικὸ βάρος τῆς λέξης καταδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὴ θέση ποὺ τῆς ἔχει ἀναθέσει ὁ Κάλβος στὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῆς στροφῆς. Ἡ λέξη ὁρίζει τὸ ὀργανωτικὸ κέντρο τῆς στροφῆς:

Ἀπὸ τὰ ὀλύμπια δώματα
δροσερὸν καταβαίνει
χαρᾶς, ἐλέου φύσημα,
καὶ στεγνώνει τὰ δάκρυα,
τὸν ἵδρωτά σας.
(IX 46-50)

Ἡ ὠδὴ «Εἰς Ἐλευθερίαν» ἀποτελεῖ κωδικοποιημένη προκήρυξη τοῦ ἐπαναστάτη Κάλβου. Εἶναι πολλοὶ ἀκόμη οἱ στίχοι, ὅπως καὶ τὰ ἀπόκρυφα σύμβολα τῶν Καρμπονάρων, ποὺ ἔμειναν ἔξω ἀπὸ τὸ πεδίο αὐτῆς τῆς μελέτης. Συνθηματικὰ σύμβολα, ἱερὲς λέξεις, παράδοξοι κώδικες συναποτελοῦσαν τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴ τῆς μυστικῆς ἀδελφότητας. Ἄφησαν φωτεινὰ ἴχνη στὸ ἔργο ἑνὸς τουλάχιστον κορυφαίου ποιητῆ. Ἦταν ὁ ἕλληνας ποιητὴς τῶν Ὠδῶν.

---

113. Τὴ γραφὴ «ἐλέου φύσημα» υἱοθετοῦν ὁ Γ. Θ. Ζώρας (*Κάλβου: Ὠδαί, ὅ.π.*, σ. 65) καὶ ὁ Μ. Γ. Μερακλῆς (*Ἀνδρέα Κάλβου Ὠδαί. Ἑρμηνευτικὴ ἔκδοση*, Ἀθήνα, Ἑστία, ³1994, σ. 120). Πβ. ἐπίσης τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα τῆς ἔκδοσης Pontani, *Ὠδαί, ὅ.π.*, σ. 120 καὶ τὸ Γλωσσάριο τῆς Anna Gentilini (*αὐτ.*, σ. 192).

Στὴ Γενεύη, ὅταν συνέθετε τὴν πρώτη σειρὰ τῶν 'Ωδῶν, ὁ Κάλβος ἄντλησε ἔμπνευση καὶ πάθος ἀπὸ τὰ σύμβολα πίστεως τῶν Καρμπονάρων. 'Η σιβυλλικὴ κατήχηση καὶ τὰ γριφώδη κρυπτογραφήματα τῆς ὀργάνωσης μετουσιώθηκαν αἰσθητικὰ σὲ πολλοὺς στίχους του. Συγκαταλέγονται, ὅπως πιστεύω, στὶς κύριες πηγὲς τῆς ποιητικῆς δημιουργίας του.

'Η ἀνάπτυξη τῶν μυστικῶν τελετουργικῶν ὀργανώσεων συντελέστηκε στὴν 'Εποχὴ τῶν 'Επαναστάσεων (1789-1848). Τὸ φαινόμενο εἶχε ἀποφασιστικὴ σημασία γιὰ τὴν ἱστορία τῶν κοινωνικῶν κινημάτων, ἀκόμη καὶ γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας. Σὲ ὁλόκληρη αὐτὴ τὴν περίοδο, ἡ τελετουργικὴ ἀδελφότητα στάθηκε ἡ κατεξοχὴν μορφὴ ὀργάνωσης γιὰ τὴν κοινωνικὴ ἀλλαγὴ στὴ δυτικὴ Εὐρώπη. Κεντρικὸ ρόλο σὲ ἐκείνη τὴν ἐνιαία οἰκογένεια τῶν μυστικῶν ἑταιρειῶν εἶχε ἡ μικρή, ἀλλὰ συνεκτικὴ ὁμάδα τῶν ἐπαναστατῶν ποὺ δροῦσαν στὰ τότε συνωμοτικὰ κέντρα ὅλης τῆς ἠπείρου. Τὰ διεθνὴ αὐτὰ ἄσυλα τῶν ἐπαναστατῶν καὶ τῶν πολιτικῶν προσφύγων ἦταν ἡ Γενεύη, οἱ Βρυξέλλες, τὸ Παρίσι καὶ τὸ Λονδίνο.[114]

Τὸ αἰνιγματικὸ τελετουργικὸ τῶν Καρμπονάρων καὶ τῶν συγγενικῶν ἑταιρειῶν ἀποτελοῦσε τὸ σημαντικότερο στοιχεῖο στὴν ταυτότητα τῆς ὀργάνωσης. Ἦταν μελοδραματικὸ καὶ περίπλοκο, μὲ ὑπερβολὴ θεατρικότητας καὶ μὲ ποικίλα συμβολικὰ ἐξαρτήματα. Ἔμοιαζε περισσότερο μὲ ἰταλικὴ ὄπερα παρὰ μὲ καταστατικὸ ἐπαναστατικοῦ ὀργανισμοῦ. Τὸ συνόδευαν καὶ τὸ κοσμοῦσαν πολλὰ παράφερνα: 'Ιεροτελεστίες καὶ ὅρκοι, τίτλοι καὶ ἀξιώματα, ἀλληγορικὲς ἀναπαραστάσεις καὶ δοκιμασίες μελῶν, λέξεις καὶ χειρονομίες ἀναγνώρισης, ἱερὲς φράσεις, συνθηματικοὶ κώδικες καὶ πολλὰ ἄλλα συναφή. Σὲ κάθε περίπτωση πάντως, καὶ παρὰ τὴν ἰδιόμορφη αἰσθητικὴ ποὺ τὸ διακρίνει, τὸ τελετουργικὸ τῶν Καρμπονάρων δὲν πρέπει νὰ θεωρεῖται σήμερα ὑπόθεση ἀρχαιοδιφικοῦ ἐνδιαφέροντος.[115]

Αὐτὸ τὸ παράδοξο καὶ θεατρικὸ τελετουργικὸ συνιστοῦσε τὴν ἴδια τὴν οὐσία τῆς ὀργάνωσης, ἔδινε ἐξωτερικὴ μορφὴ καὶ ὑπόσταση στὴν ἰδεολογία της. Καθόριζε τὶς συλλογικὲς συνειδήσεις, ἦταν τὸ δραστικότερο καὶ τὸ διεισδυτικότερο ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικά της. 'Αντιπροσώπευε ἕνα ὁλοκληρωμένο σύστημα συμβόλων καὶ ἀλληγοριῶν. Κάθε ἐπιμέρους τμῆμα αὐτοῦ τοῦ συμβολικοῦ συστήματος ἀνταποκρινόταν μὲ ἀκρίβεια στὴ συνολικὴ ἠθικὴ καὶ ἰδεολογία τῆς

---

114. Γιὰ ὅλα αὐτὰ τὰ θέματα βλ. E. J. Hobsbawm, *Primitive Rebels*, Manchester U/P, ²1971, ἀνατύπωση: 1974, σ. 162-163.

115. Αὐτ., σ. 152, 162, 165. Τὸ ἕνατο κεφάλαιο ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Hobsbawm (IX, «Ritual in Social Movements», σ. 150-174) εἶναι ἀφιερωμένο στὸ τελετουργικὸ τῶν μυστικῶν ἑταιρειῶν καὶ τῶν Καρμπονάρων, καθὼς καὶ στὴ σπουδαιότητα αὐτοῦ τοῦ τελετουργικοῦ, τὸ ὁποῖο ἀποτελοῦσε ἀνοικτὴ πρόκληση γιὰ τὶς ἀστυνομικὲς ἀρχὲς τῶν δυτικοευρωπαϊκῶν κρατῶν (αὐτ., σ. 166).

ἀδελφότητας. Κάθε ἐπιμέρους στοιχεῖο συναποτελοῦσε ἀδιάσπαστο μέρος τῆς καρμπονα-ρικῆς ἰδεολογίας καὶ ὅλου τοῦ κινήματος.[116]

Σὲ τρία ἀπὸ τὰ τέσσερα τότε διεθνὴ κέντρα τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἀναβρασμοῦ ἔζησε ὁ Κάλβος, σὲ χρόνια ποὺ ὑπῆρξαν τὰ κρισιμότερα γιὰ τὴν ποιητική του διαμόρφωση καὶ γιὰ τὴ δημιουργία τῶν Ὠδῶν. Ὁ ἴδιος διατέλεσε στέλεχος τῆς ἀδελφότητας, τουλάχιστον τῆς ἰταλικῆς, καὶ ἔλαβε μέρος στὴν ἐπανάσταση τῶν ἰταλῶν Καρμπονάρων. Εἶναι δυνατὸ νὰ ὑποθέσουμε, ὅτι ὁ μνημειακὸς συμβολισμὸς τῆς ὀργάνωσης —αὐτὸ τὸ διεισδυτικότερο ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικά της, σύμφωνα μὲ τὸν Hobsbawm— παρέμεινε χωρὶς σημασία γιὰ τὸν στοχασμὸ καὶ γιὰ τὴν ἰδεολογική του συγκρότηση; Οὔτε εἶναι ἀσφαλῶς εὔλογο νὰ πιστέψουμε, ὅτι ὁ ποιητὴς λησμόνησε τὰ ἄρθρα πίστεως καὶ τὰ σύμβολα τῆς ἀδελφότητας, ὅταν συνέθετε τὶς Ὠδές του. Ἂς ληφθεῖ ἐπίσης ὑπόψη μία ἀκόμη παράμετρος. Ἡ πολυετὴς παραμονὴ στὴν ἀδελφότητα καὶ ἡ πρόοδος στοὺς διαδοχικοὺς βαθμούς, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ Κάλβου, προϋπέθεταν συνεχὴ διαδικασία κατήχησης καὶ ἐλέγχου, ἔτσι ὥστε νὰ ἐνισχύονται καθημερινὰ ἡ ἐσωτερικὴ γνώση, ἡ ἠθικὴ ἑτοιμότητα καὶ ἡ εὐθύνη τῶν μελῶν.[117]

Στὸν ὑπόγειο ἐκεῖνο κόσμο τοῦ μυστικοῦ ἑταιρισμοῦ, ὁ Κάλβος ἔζησε γιὰ πολλὰ χρόνια. Μέσα στὸν κόσμο αὐτὸν συνέθεσε τὶς Ὠδές του. Εἶναι ἄγνωστο, πόσα καὶ ποιὰ στοιχεῖα θὰ συμπληρωθοῦν μελλοντικὰ στὴ βιογραφία τοῦ ποιητῆ Καρμπονάρου. Στὸ ἔργο του πάντως διασώθηκαν πολλὰ καὶ ἀξιοσπούδαστα τεκμήρια τῆς καρμπονα-ρικῆς διαδρομῆς του.

116. Αὐτ., σ. 152. Πβ. σ. 164.

117. Αὐτ., σ. 165. Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα αὐτό, εἶναι χαρακτηριστικὲς οἱ δοκιμασίες ποὺ προβλέπονταν γιὰ τὴ μύηση στὸν πρῶτο καὶ στὸν δεύτερο βαθμὸ τῆς ἀδελφότητας. Ἡ περιγραφὴ τῶν δοκιμασιῶν ἐκτείνεται σὲ πολλὲς σελίδες τῶν καταστατικῶν ποὺ δημοσιεύτηκαν ἀπὸ τὸν Sainte-Edme (βλ. σ. 48-87) καὶ ἀπὸ τὸν ἱστορικὸ τῆς ἰταλικῆς Καρμπονερίας Oreste Dito (βλ. *Massoneria, Carboneria ed altre società segrete nella storia del Risorgimento italiano*, Ρώμη - Τορίνο, Casa Editrice Nazionale, 1905, σ. 146-156, 160-170).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Στὸ διάστημα ποὺ μεσολάβησε ὡς τὴν ἐκτύπωση αὐτῆς τῆς ἐργασίας, μοῦ δόθηκε ἡ δυνατότητα νὰ μελετήσω κάποιες ἀκόμη πρωτογενεῖς πηγές, καθὼς καὶ πολλὰ ἔγγραφα ποὺ ἀπόκεινται στὰ 'Εθνικὰ 'Αρχεῖα τῆς Γαλλίας. Θὰ παρουσιαστοῦν ἐδῶ συνοπτικὰ τὰ κυριότερα στοιχεῖα αὐτῆς τῆς πρόσφατης ἔρευνας, ὅσα συνδέονται μὲ τὰ θέματα τοῦ παρόντος ἄρθρου.

1. *Πίστη, 'Ελπίδα, 'Αγάπη (Carità)*

Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1820, μετὰ τὴν ἔκρηξη τῆς ἐπανάστασης, οἱ Καρμπονάροι τῆς Νάπολης ἀπέστειλαν ἔγγραφη διαμαρτυρία στὸν τότε Πάπα Πίο Ζ'. Μὲ τὴν ἐπιστολή τους ζητοῦσαν ἀπὸ τὸν ἀρχηγὸ τοῦ παπικοῦ κράτους νὰ ἀκυρώσει βούλευμα τοῦ 1815, ποὺ καταδίκαζε σὲ θρησκευτικὲς ποινὲς τὰ μέλη τῆς ἀδελφότητας. 'Αφοῦ διαβεβαιώσουν τὸν Ποντίφηκα γιὰ τὴν εἰλικρινὴ πίστη τους στὴν καθολικὴ θρησκεία, οἱ ἰταλοὶ Καρμπονάροι θὰ διατυπώσουν τὶς ἀρχὲς τῆς ἰδεολογίας τους. Θὰ συνδέσουν ρητὰ τὴ διδασκαλία καὶ τὸ τελετουργικὸ τῆς ἀδελφότητας μὲ τὴν κατήχηση τῆς καθολικῆς 'Εκκλησίας. "Ετσι θὰ προβληθεῖ στὸ ἐπίκεντρο τοῦ αἰτήματος ἡ ἱερὴ τριάδα *Fede, Speranza, Carità*.

'Η ἐπιστολὴ τῶν Καρμπονάρων πρὸς τὸν Πάπα δημοσιεύτηκε σὲ ἀγγλικὴ μετάφραση, σὲ τόμο ποὺ ἐκδόθηκε στὸ Λονδίνο τὸ 1821. Τὸ ἀγγλόγλωσσο βιβλίο περιέχει πολλὲς ἀξιόπιστες μαρτυρίες γιὰ τοὺς Καρμπονάρους τῆς νότιας 'Ιταλίας. Κυκλοφόρησε ἀνώνυμα ἀπὸ τὸν ἐκδοτικὸ οἶκο τοῦ Τζὼν Μάρραιϋ καὶ ἀποδίδεται σὲ κάποιον 'Ιταλὸ μὲ τὸ ὄνομα Bertholdi. Πολλὰ χρόνια ἀργότερα, τὸ βιβλίο μεταφράστηκε καὶ στὰ ἰταλικά. Παραθέτω τὸ σχετικὸ χωρίο ἀπὸ τὸ ἀγγλικὸ πρωτότυπο:

> Faith, Hope, Charity, devices of the Catholic church, according to the Apostle St. Paul, form the language which distinguishes the Society, and by means of which it communicates
>
> (*Memoirs of the Secret Societies of the South of Italy, particularly of the Carbonari*, Λονδίνο, John Murray, 1821, σ. 216-217)

Τὸ παράθεμα ἐνδιαφέρει ἰδιαίτερα γιὰ τὴν ἀναφορὰ στὸν ἀπόστολο Παῦλο καὶ στὶς θεολογικὲς ἀρχὲς τῆς δυτικῆς 'Εκκλησίας. Δίνει ἐπίσης ἕνα μέτρο ἀντίληψης γιὰ τὸ βάρος ποὺ διέθεταν οἱ λέξεις αὐτὲς στὴν ἠθική, στὴ διδασκαλία καὶ στὴν ἐπικοινωνία τῶν Καλῶν 'Εξαδέλφων. 'Η ἱερὴ τριάδα προβάλλεται καὶ σὲ ἄλλο χωρίο τοῦ βιβλίου, ὅπου παρουσιάζεται ἡ κατήχηση τῆς ἰταλικῆς ἀδελφότητας (σ. 202).

2. *Πίστη, Ἐλπίδα, Ἔλεος (Carità)*

Στὰ Ἀρχεῖα τοῦ Λέτσε, στὴ νότια Ἰταλία, διασώθηκε ἕνα χειρόγραφο μὲ τὶς ἱερὲς φράσεις καὶ τὶς συνθηματικὲς λέξεις ποὺ χρησιμοποιοῦσαν οἱ Καρμπονάροι τῆς περιοχῆς. Ἡ πόλη τοῦ Λέτσε ἀνήκει στὴ γεωγραφικὴ-γλωσσικὴ ζώνη τῆς Μεγάλης Ἑλλάδας. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ, ὅτι οἱ περισσότεροι κώδικες τῆς συγκεκριμένης ἀδελφότητας ἦταν λέξεις ἑλληνικές, γραμμένες μὲ τὸ λατινικὸ ἀλφάβητο. Ἀμέσως μετὰ τὴν ἑλληνικὴ λέξη, σημειώνεται στὸ χειρόγραφο ἡ ἀντίστοιχη ἰταλική.

Τὸ χειρόγραφο τοῦ Λέτσε δημοσιεύτηκε τὸ 1905 ἀπὸ τὸν ἰταλὸ μελετητὴ Oreste Dito. Ὁ συγγραφέας διευκρινίζει, ὅτι δημοσίευσε τὸ χειρόγραφο μὲ ὅλα τὰ λάθη ποὺ περιεῖχε. Ὅπως γίνεται ὅμως σαφές, σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις ἔχει προσθέσει μέσα σὲ παρένθεση τὴν ὀρθὴ μεταγραφὴ τῆς ἑλληνικῆς λέξης.

Ἡ τριάδα *Fede, Speranza, Carità* μνημονεύεται πολὺ συχνὰ στὸ βιβλίο τοῦ Dito, τὸ ὁποῖο στηρίζεται σὲ αὐθεντικὰ ντοκουμέντα τῆς ἰταλικῆς Καρμπονερίας. Τὸ χωρίο ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει ἀντιπροσωπεύει, στὸ δημοσιευμένο χειρόγραφο, τὸ ἕνα τρίτο σχεδὸν τοῦ συνολικοῦ κειμένου. Τὸ χωρίο περιλαμβάνει τοὺς συνθηματικοὺς κώδικες γιὰ τὸν δεύτερο καὶ γιὰ τὸν τρίτο βαθμὸ τῆς ὀργάνωσης. Θὰ παρατεθεῖ ἀμέσως παρακάτω, χωρὶς ἐπεμβάσεις στὴ μεταγραφὴ τῶν ἑλληνικῶν λέξεων:

> 2o Grado. *Principe*..
> *Parola sacra*: Phronesis Diocesina - *Significa*: Prudenza Giustizia.- Andria soflosina (*sophrosina*) - fortezza temperanza.
> *Parola di passo*: Pistis Alpis (*Elpis*) - fede speranza.
> *Parola di soccorso*: Elaos Electus - *Significa*: Aiuto misericordia.
>
> 3o Grado. *Gran Principe*.
> *Parola sacra*: Philotheus. *Significa*: Amante di Dio.- Philanthropos. Amante dell'uomo.- Philopatris. Amante della patria.
>
> (Oreste Dito, *Massoneria, Carboneria ed altre società segrete nella storia del Risorgimento italiano*, Ρώμη - Τορίνο, Casa Editrice Nazionale, 1905, σ. 421-422)

Στὸ παραπάνω ἀπόσπασμα, εἶναι πολλὲς οἱ ἑλληνικὲς λέξεις ποὺ πρέπει νὰ προσελκύσουν τὴν προσοχή. Σημειώνω ἀπὸ τὸν δεύτερο βαθμό: *Πίστις*, *Ἐλπίς*, *Ἔλεος* (ἡ ἱερὴ τριάδα), *Φρόνησις* καὶ *Σωφροσύνη* (ἐκδοχὲς τῆς *Σοφίας*), *Δικαιοσύνη*. Ἀπὸ τὸν τρίτο βαθμό: *Φιλόθεος* καὶ *Φιλάνθρωπος* (ἐκδοχὲς τῆς *Carità*), *Φιλόπατρις*. Ὑπογραμμίζουμε τὴν ποικιλία τῶν ἑλληνόγλωσσων ἐκδοχῶν γιὰ τὴν ἰταλικὴ *Carità*, καὶ ἰδίως τὴ λέξη *Ἔλεος* (*Elaos*). Διερευνήθηκε ἤδη ἡ παρουσία τῆς λέξης στὴν ὠδὴ «Εἰς Ἐλευθερίαν» τοῦ Κάλβου.

'Η ἔννοια τῆς δικαιοσύνης, ποὺ ἀποτυπώνεται στὸ ἰταλικὸ χειρόγραφο (*Diocesina-Giustizia*), ἀνῆκε ὁμοίως στὶς ἰδεολογικὲς ἀρχὲς τῶν Καρμπονάρων. Θὰ ἐπισημανθεῖ τώρα καὶ ἡ λαμπερὴ ἐμφάνιση τῆς ἔννοιας στὴν καλβικὴ *Λύρα*. Οἱ σχετικοὶ στίχοι, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν ὠδὴ «Εἰς 'Αγαρηνούς», ἐξετάστηκαν στὸ τελευταῖο κεφάλαιο τῆς μελέτης μου. Θὰ παρατεθοῦν καὶ πάλι ἐδῶ, γιὰ νὰ γίνει ἐμφανὴς ὁ ἐντυπωσιακὸς συμβολικὸς συνδυασμὸς τοῦ καρμποναρισμοῦ:

Κριταὶ ὡς θεοί! καὶ πότε
τὴν ἀρετὴν ἀθλίως,
πότε δὲν ἐκατάτρεξαν;
πότε εὐσπλαγχνίαν ἐγνώρισαν,
δικαιοσύνην;
(VIII 46-50)

Στοὺς τέσσερις πρώτους στίχους τῆς στροφῆς, ὅπως παρουσιάστηκε παραπάνω, ἐπιτελεῖται ἡ συμμετρικὴ σύζευξη τῆς «ἀρετῆς» μὲ τὴν «εὐσπλαχνία». Ἂς προσέξουμε τώρα, ὅτι ὁ καρμποναρικὸς ἀστερισμὸς ἐνισχύεται ἀμέσως μετὰ μὲ τὴ «δικαιοσύνη». Τὴν κορύφωση τοῦ τριπλοῦ συνδυασμοῦ θὰ ἀναλάβει προσφυῶς ὁ καταληκτικὸς πεντασύλλαβος στίχος τῆς στροφῆς.

Στὸ παραπάνω ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τοῦ Λέτσε, πρέπει νὰ ὑπογραμμιστεῖ ἐπιπλέον ἡ λέξη *Philopatris*. Πρόκειται γιὰ τὴ λέξη μὲ τὴν ὁποία τιτλοφορεῖ ὁ Κάλβος τὴν πρώτη ὠδὴ τῆς *Λύρας* του (I, «'Ο Φιλόπατρις»).

Κοινόχρηστη καὶ κοινότατη φαίνεται ἡ λέξη, ὅπως ἦταν ὅλες οἱ συμβολικὲς λέξεις καὶ οἱ ὑπόλοιποι συνθηματικοὶ κώδικες τῶν Καρμπονάρων. Τὸ χαρακτηριστικὸ αὐτὸ συνιστοῦσε ἀπαράβατο ὅρο γιὰ τὴν ἀσφάλεια τῆς μυστικῆς ἀδελφότητας. Οἱ συμβολικὲς λέξεις ἔπρεπε νὰ περνοῦν ἀπαρατήρητες, ὥστε νὰ μὴν ἀντιλαμβάνονται τὴ χρήση καὶ τὴ σημασία τους οἱ ξένοι πρὸς τὴν ὀργάνωση. Ταυτόχρονα ὅμως, αὐτὲς οἱ συνηθισμένες λέξεις συνόψιζαν καὶ κωδικοποιοῦσαν ὅλη τὴν ἰδεολογικὴ διδασκαλία τῆς ἀδελφότητας. Ἂς προστεθεῖ ἐδῶ, ὅτι ἡ φιλοπατρία ἀποτελοῦσε ἐπίσης ἄρθρο πίστεως τοῦ καρμποναρισμοῦ. Συμπλήρωνε τὴ λατρεία γιὰ τὴν ἐλευθερία καὶ διαδήλωνε τὴ ρομαντικὴ ὁρμὴ γιὰ τὸ ἐθνικὸ κράτος.

3. *'Ελπίδα*

Τὸν 'Ιανουάριο τοῦ 1823, ὁ γάλλος Alexandre Andryane συνελήφθη ἀπὸ τὴν αὐστριακὴ ἀστυνομία στὸ Μιλάνο. Ἦταν ὁ γραμματέας τοῦ Μπουοναρρότι στὴ Γενεύη καὶ ἀνῆκε στὸν στενὸ πυρήνα τῶν συνεργατῶν του. Στὴν 'Ιταλία τὸν εἶχε στείλει ὁ Μπουοναρρότι μὲ μυστικὴ ἀποστολή. Μετέφερε μαζί του διάφορα ἀπόρρητα ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα κατασχέθηκαν. Οἱ Αὐστριακοὶ ἔστειλαν ἀκο-

λούθως στὴ γαλλικὴ κυβέρνηση ἀντίγραφα τῶν πρωτοτύπων, καθὼς καὶ περιλήψεις στὰ γαλλικὰ ἀπὸ τὴν ἀνάκριση τοῦ Andryane. Τὰ χειρόγραφα αὐτὰ ἀπόκεινται στὰ Ἐθνικὰ Ἀρχεῖα τῆς Γαλλίας. Συγκαταλέγονται στὰ ἐλάχιστα ντοκουμέντα ποὺ διαθέτει ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα γιὰ τὰ ἄρθρα πίστεως καὶ γιὰ τὰ σύμβολα τῆς μπουοναρροτικῆς διδασκαλίας (βλ. Lehning, σ. 57-59, 288, σημ. 37 καὶ Spitzer, σ. 201-202).

Ἀνάμεσα στὰ ἔγγραφα ποὺ μετέφερε ὁ Andryane, ὑπῆρχε καὶ ἕνα σημείωμα μὲ τὶς συνθηματικὲς λέξεις γιὰ τὴν ἀποστολή του στὴν Ἰταλία. Μαθαίνουμε τὶς λέξεις ἀπὸ τὸ ἀντίγραφο ποὺ ἔκαναν οἱ Αὐστριακοὶ στὴ γαλλικὴ γλώσσα. Οἱ πέντε λέξεις τῆς ἀναγνώρισης ἦταν ἐπίσης κοινότατες — *Λαός*, *Ἰταλία*, *Ἐλπίδα*, *Θάρρος*, *Ἐπιμονή*:

> *Mots de reconnaissance: Populus, Italie, Espérance, Courage, Opiniâtreté*
>
> (Archives Nationales de France, F^7 6685, φάκελος: «Papiers d'Andryane»)

Ἀπὸ τὶς πέντε αὐτὲς λέξεις ὑπογραμμίζουμε τὴν *Ἐλπίδα*. Ἡ ἱερὴ λέξη, ποὺ συμβόλιζε τὴν προσδοκία τῆς Ἐλευθερίας, εἶχε προφανῶς βαρύνουσα σημασία καὶ στὴν ὀργάνωση τοῦ Μπουοναρρότι. Ἀξίζει μάλιστα νὰ ληφθεῖ ὑπόψη καὶ ἡ ἀκόλουθη λεπτομέρεια.

Κατὰ τὴν ἀνάκριση στὴν ὁποία ὑποβλήθηκε, ὁ Andryane μίλησε διεξοδικὰ καὶ γιὰ τὰ ἔγγραφα ποὺ μετέφερε στὴν Ἰταλία. Πολλὰ ἀπὸ τὰ ἔγγραφα ἦταν κρυπτογραφημένα, ἔτσι οἱ Αὐστριακοὶ χρειάστηκαν ὧρες διευκρινίσεων γιὰ νὰ κατανοήσουν τὰ κείμενα καὶ τὸν συμβολισμὸ τῶν γραφομένων. Ὁ Andryane περιέγραψε ἐπίσης τὶς συνθηματικὲς λέξεις καὶ τὰ σημάδια ἀναγνώρισης ποὺ εἶχαν ὁριστεῖ γιὰ τὴν ἀποστολή. Ἡ διαδικασία τῆς ἀνάκρισης καταγράφεται σὲ ἄλλο ἔγγραφο τοῦ φακέλου. Στὸ πολυσέλιδο αὐτὸ ἔγγραφο μνημονεύονται ξανὰ οἱ συνθηματικὲς λέξεις. Ἐδῶ, ἡ λέξη τῆς Ἐλπίδας εἶναι γραμμένη στὰ ἑλληνικά:

> 5ο Mot de passe - *Ελφάδος*
>
> (Archives Nationales de France, F^7 6685, φάκελος: «Papiers d'Andryane»)

Ἡ λέξη *Ελφάδος* δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἀποτελεῖ ἐσφαλμένη γραφὴ τοῦ «Ἐλπίς, Ἐλπίδος». Τὸ λάθος ὀφείλεται εἴτε στὸν αὐστριακὸ γραφέα ποὺ κατέγραψε τὶς ὁμολογίες τοῦ Andryane εἴτε στὸν ἑπόμενο συντάκτη, ποὺ τὶς μετέφρασε στὰ γαλλικά. Ὁ Andryane ἐξήγησε κατὰ τὴν ἀνάκριση καὶ ἄλλες ἑλληνικὲς λέξεις ποὺ ἦταν ἐνσωματωμένες στὰ ἔγγραφα τῆς ὀργάνωσης.

Τὰ ἔγγραφα ἀπὸ τὴ σύλληψη τοῦ Andryane συνεισφέρουν στὴν ὀπτικὴ τῆς διερεύνησης ἕνα σημαντικὸ τεκμήριο. Πρόκειται γιὰ τὴ συμβολικὴ χρήση τῆς λέξης *Ἐλπίδα* στὰ ἑλληνικά. Ἡ ἑλληνικὴ λέξη εἶχε δεσπόζουσα θεολογικὴ ἀξία καὶ καταγωγή. Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα αὐτό, πρέπει νὰ διευκρινιστεῖ μία

3. Σφραγίδες Ἰταλῶν Καρμπονάρων

('Απὸ τὸ βιβλίο τοῦ Oreste Dito, *Carboneria ed altre società segrete nella storia del Risorgimento*, Ρώμη - Τορίνο 1905)

ἀκόμη διάσταση τοῦ ἑταιρικοῦ συμβολισμοῦ. Ἡ ἀναγωγὴ στὴν ἑλληνικὴ γλώσσα ἀποτελοῦσε σύνηθες φαινόμενο στὰ κείμενα τῶν μυστικῶν ἑταιρειῶν. Μὲ τὴ χρήση διάφορων ἑλληνικῶν λέξεων, οἱ Καρμπονάροι καὶ οἱ ἄλλες μυστικὲς ἑταιρεῖες τῆς ἐποχῆς κωδικοποιοῦσαν τὴν ὀφειλή τους στὴ διδασκαλία τοῦ Παύλου καὶ τῶν Εὐαγγελίων. Εἶναι συνεπῶς εὔλογο νὰ εἰκάσουμε ὅτι, αὐτὲς οἱ ἑλληνικὲς λέξεις, ποὺ εἶχαν προσδιορίσει τὴν ἠθική, τὴν ἰδεολογία καὶ τὰ ἱερὰ σύμβολα τῶν Καρμπονάρων, κατέκτησαν ἐπίσης εἰδικὸ βάρος στὴ γλωσσικὴ συνείδηση τοῦ Κάλβου.

Ἡ ἠθικὴ διδασκαλία, ἡ παιδεία καὶ οἱ σύνθετοι συμβολισμοὶ τῆς ἀδελφότητας καθόριζαν τὴ συνείδηση τῶν μελῶν της. Οἱ Καλοὶ Ἐξάδελφοι ἀσκοῦνταν συνεχῶς, ἀσκοῦσαν ἐπίσης τὰ νέα μέλη, στὴν κατανόηση καὶ στὸν χειρισμὸ τοῦ ἀλληγορικοῦ συστήματος ποὺ εἶχε καθιερωθεῖ ἀπὸ τὴν ὀργάνωση. Μὲ τοὺς ὅρους αὐτοὺς συνάγεται, ὅπως πιστεύω, ἕνα ἀσφαλὲς συμπέρασμα.

Ὅταν ἐμφανίζονται στὴν καλβικὴ ποίηση, ἰδίως σὲ συνεχόμενους στίχους καὶ συνδυασμούς, οἱ ἱερὲς λέξεις τῶν Καρμπονάρων ἀποκλείεται νὰ ἔχουν μεταλλαγεῖ σὲ ἁπλὲς καὶ συνηθισμένες λέξεις. Στὴν ποίηση τοῦ Κάλβου, οἱ κοινὲς αὐτὲς λέξεις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας μεταφέρουν πλούσιο συμβολικὸ φορτίο. Ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὸ μακρινὸ καὶ σπάνιο ταξίδι τους, κομίζουν ἄφθονα εὑρήματα γιὰ τὴν ποιητικὴ τέχνη καὶ τὸν ἰδεολογικὸ στοχασμὸ τοῦ μεγάλου Ζακύνθιου.

RÉSUMÉ

Athéna Georganta, *Kalvos et la Charbonnerie européenne*

La présente étude tente d'éclairer les liens avec la Charbonnerie d'un des plus grands poètes de la littérature néohellénique. Il s'agit du poète romantique Andréas Kalvos, qui était membre de la Charbonnerie italienne et avait participé à la révolution de carbonari italiens (1820-1821). Dans les études néohelléniques, on prit connaissance tardivement, c'est-à-dire dans les années 1960, de l'engagement de Kalvos avec la Charbonnerie italienne. Ceci grâce aux longues recherches dans les archives italiennes effectuées par un historien grec (K. Porfyris).

Kalvos fut élevé, éduqué et formé dans les grands centres politiques et culturels de l'Europe occidentale du début du XIXème siècle (en Ita-

lie, à Londres, à Genève, à Paris). Sa vie et son oeuvre restent, jusqu'à nos jours, le plus grand mystère de la littérature néohellénique. Une bonne partie de ce mystère est liée à son identité et à sa formation de Carbonaro.

La production poétique de Kalvos est contenue dans deux petits recueils d'Odes publiés à Genève en 1824 et à Paris en 1826. Un chercheur grec (L. Zafeiriou) découvrit récemment, en 2002, le premier poème que Kalvos écrivit en grec, publié à Londres en 1819. Il est à noter que le catéchisme symbolique des Carbonari fut enregistré même dans ce petit poème écrit en Angleterre, où se réfugiaient à l'époque de nombreux révolutionnaires italiens. La Charbonnerie évolua aussi dans le milieu des exilés à Londres.

Le présent article est extrait d'une recherche qui concerne les relations de Kalvos avec les sociétés des Carbonari italiens et français, aussi bien qu'avec les Carbonari de Genève (la ville suisse était alors le siège de Philippe Buonarroti). En même temps, le but littéraire de ma recherche est de déchiffrer les codes cachés de la Charbonnerie dans l'oeuvre poétique de Kalvos; c'est-à-dire, interpréter ses vers aussi à la lumière du symbolisme sibyllin du carbonarisme.

L'article expose d'abord les relations peu connues de Kalvos avec les anciens Carbonari du journal *Le Globe*. Ensuite, il se focalise sur le premier recueil d'Odes kalviennes, celui de Genève. L'interprétation proposée se réfère au symbole de la Vertu et à la triade sacrée des Carbonari (*Foi, Espérance, Charité*). L'examen de dix Odes révèle plusieurs exemples significatifs. La perspective de recherche se base sur des sources primaires relatives au rituel et au catéchisme des Carbonari italiens et français.

L'article conclut que les mots sacrés et les symboles de la Charbonnerie qui furent incorporés dans les Odes de Kalvos sont en nombres impressionnants. Ils nous permettent de considérer son oeuvre comme l'un des rares documents, peut-être même le seul texte poétique, issu de l'histoire de la Charbonnerie.